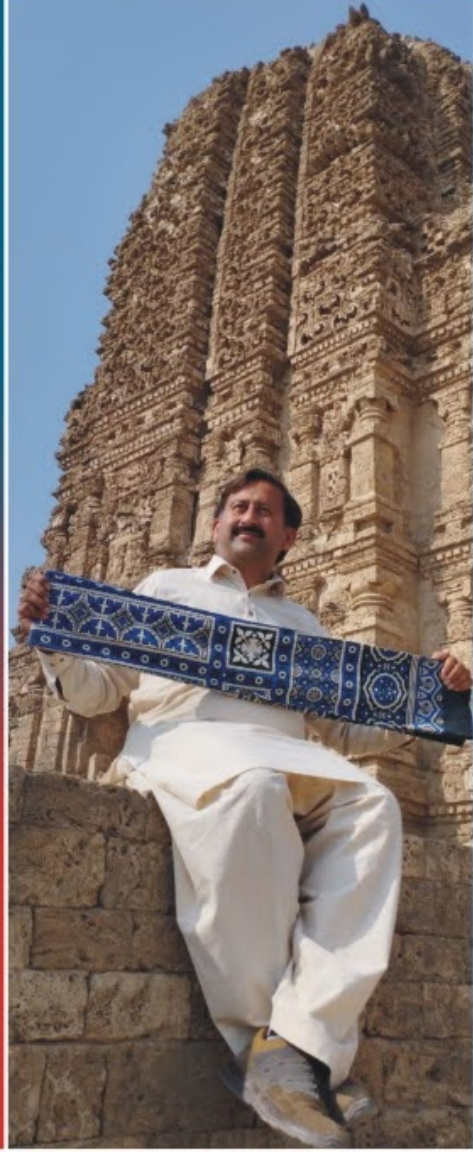

سندھ سویرا

سرائیکی وسیب دا پیرانہ مکہ

سندھ سویرا

سید جاوید حسین شاہ

کچھ مصنف کے بارے میں

سید جاوید حسین شاہ کا تعلق رضائی شاہ جنوبی (ضلع بھکر) سے ہے۔ زیر مطالعہ کتاب ”سندھ سویرا“ ان کی دوسری تصنیف ہے۔ یہ ان کی پہلی تصنیف ”بھکر داستان“ کی طرح اپنے اندر بے پناہ تہذیبی و تمدنی رچاؤ رکھتی ہے۔ سید جاوید حسین شاہ کا انداز بیاں تاریخ و تحقیق کا روایتی روکھا پن اور شخصیت سے پاک ہے اور ان کی تحریر میں ادبی بہاؤ اور غیر معمولی دلچسپی ہے جو قاری کو تادیر اپنے حصار میں رکھتی ہے۔ وہ جزئیات پر توجہ دیتے ہیں اور کسی بھی پہلو کو تشفی نہیں رہنے دیتے جس کی وجہ سے ان کا قاری کہیں بھی تھکن محسوس نہیں کرتا۔ وہ تاریخ گوئی کے محاسن و معائب سے پوری طرح آگاہ ہیں اور ان کی توجہ ہر اس امر اور پیرائے پر بخوبی مرکوز رہتی ہے جو کسی بھی اعلیٰ تاریخی دستاویز کو تاریخ کا حصہ بنانے کی صلاحیت رکھتی ہے۔ دعا ہے کہ ان کی پہلی تصنیف کی طرح یہ کتاب بھی تاریخ کے باذوق قارئین سے داد و تحسین حاصل کرنے میں کامیاب رہے۔ (آئینہ!)

ناصر ملک

اردو سخن، پاکستان

سید جاوید حسین شاہ

urdusukhan@hotmail.com
nasirmaik.01@gmail.com
https://twitter.com/urdusukhan
https://www.facebook.com/urdusukhancom/136552730808611

www.urdusukhan.com

ART LAND, Chowk Azam, Distt. Layyah (Punjab) Pakistan

کتاب تہذیبوں دی اہمن ہے
ایندھی حفاظت نیکی جاٹ کے کرو

تحقیق و تنقید

سندھوسویرا

(سرائیکی وسیب داپراٹ مکھ)

سید جاوید حسین شاہ

ہتھلی کتاب سید جاوید حسین شاہ دے ایما تے چھاپی گئی ہے تے ایندھے جملہ حقوق اتے متن دی ساری ذمہ داری انا ہیں دی ہے۔ پبلشر یا پرنٹر متن دے ذمہ دار کائے نی۔ ادارہ اردو سخن پاکستان دی ہمیشاں توں ایہا کوشش رہی ہے جو پڑھنے آلیاں کوں بہترین تے غلطیاں توں پاک ادبی مواد ڈتا ونجے۔ ایس بارے ہر امکانی کوشش کیتی ویندی ہے۔ نالے غلطی دی نشاندہی دا خیر مقدم کیتا ویندے تاں جو اگلے ایڈیشن وچ اوں غلطی دی اصلاح کیتی ونجے۔ (ادارہ)

سندھوسویرا

اردو سخن

آرٹ لینڈ، گلز کالج روڈ، اردو بازار چوک اعظم (کیر) فون: 0302-7844094

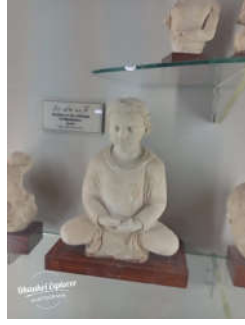
www.urdusukhan.com

ٹیکسا سلہا آرٹ

ٹیکسا سلہا آرٹ

ٹیکسا سلہا آرٹ

سندھو ریا (سکر و بلتستان)

بت کرہ سٹوپا (اباسین تے گندھارا دھرتی)

سنی دا کلارہ ٹیمپل

وشنو ٹیمپل مھا کھڈ

ٹیکسا سلہا (سندھوادی دی مہان یونیورسٹی)

ٹیکسا سلہا آرٹ

سندھو سوئیرا

سید جاوید حسین شاہ

رضائی شاہ جنوبی، ڈاکخانہ نو تک

تحصیل و ضلع بھکر (پنجاب)

E-Mail: Sjahs1214@gmail.com

Facebook: www.facebook.com/syedjaved.hussainshah

Whatsapp: 03217785559

Twitter: //twitter.com/syed_javed?s=07

استحقاق: سکھے تصرفات 'سید جاوید حسین شاہ' دی تحویل وچ بہن

ناشر: اردو سخن پاکستان

پہلی چھپت: 2024ء

کمپوزنگ: شہر یار ناصر

سرورق و اہتمام: ناصر ملک

طباعت: شیر ربانی پرنٹرز، ملتان

قیمت: 800 روپے (10 ڈالر-8 پورو)

اردو سخن

آرٹ لیئر، گلزار کالج روڈ، اردو بازار چوک اعظم (لیہ) فون: 0302-7844094

www.urdusukhan.com

سندھو سوئیرا 4 سید جاوید حسین شاہ

سندھو سوئیرا 5 سید جاوید حسین شاہ

سندھو سوئیرا 6 سید جاوید حسین شاہ

بل کوٹ ٹیپیل

سندھوکر موور یاد اسٹائم، تل کوٹ

دسون دی ماڑی

درگاہ سید عبدالوہاب بخاری بلوٹ شریف

سلسلہ طریقت سہروردیہ درگاہ کرد و تل عیسن

Till Kot Bastion wall

امب ٹیپیل

بل کوٹ ٹیپیل

تل کوٹ ٹیپیل

Till Kot Bastions

سندھو سوئیرا 7 سید جاوید حسین شاہ

سندھو سوئیرا 9 سید جاوید حسین شاہ

سندھو سوئیرا 8 سید جاوید حسین شاہ

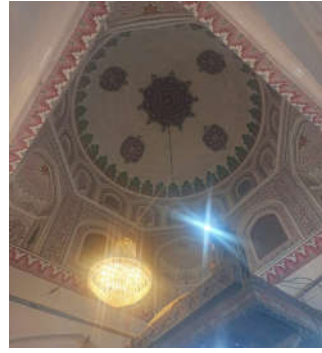
سید محمد کی دی درگاہ (بکھر سندھ)

سیہوانی مرشدی درگاہ

مرشد شاہ شمس ملتانی دی درگاہ

درگاہ مرشد علی راجن (سدا بھاگ)

ستیش جوآستان، روہڑی بکھر

مرشد سید جلال الدین سرخ پوش بخاری دی درگاہ

شاہ رکن عالم ملتانی تے سبیں بہاء الدین زکریا ملتانی دی درگاہ

سندھو سبیں دی پوزل کنڈھی، ڈھنڈے اساڈے پونگے

سید بدر الدین باکھری دی درگاہ

سندھو سوئیرا 10 سید جاوید حسین شاہ

سندھو سوئیرا 12 سید جاوید حسین شاہ

سندھو سوئیرا 11 سید جاوید حسین شاہ

56	راجہ ڈاہر	
62	مھا کھڈ (سندھوسنو یرائی وسیب)	باب سوم
64	چھل، چھتے تے چھپ	
65	کالا چٹا پہاڑ تے کھیڑی مہورت	
66	مکسا ڈیوا	
67	ونکا ڈیواتے سسی دا کلارہ	
68	نکا تے نکشا سہا / مھا کھڈ دی پڑی	
69	موہاٹھ امیر البحر	
72	راجور تے لاجورد	
74	وسوں دی ماڑی	باب چہارم
75	ماڑی انڈس (دھن کوٹ)	
76	امب ٹیپل	
79	تل کوٹ تے بل کوٹ	
81	رحمن ڈھیری	
83	سندھو دی سانجھ سانجھ (Indus cult)	باب پنجم
92	پیرست گرنور	
93	گنان (Ginan)	
96	پیر سید بخش الدین سبز واری ملتانی	
100	ملتان (میلوہا دا پراٹھ مکھ)	باب ششم
106	سورج کنڈ	

.....☆.....

فہرست

17	ڈاکٹر اشولال فقیر	مٹی دے ڈاند
19	ڈاکٹر احسن واگھا	سرائیکی وسیب دا قصیدہ
24	سید جاوید حسین شاہ	مھاگ (مقدمہ)
28	سندھو بھاگ وند	باب اول
33	سندھ وادی دی زبان	
35	ورچندہ (Dardi)	
39	سندھوسنو یرائی سماج تے انڈس کلٹ	
44	رگ وید تے سنسکرت	
45	ٹیکشا سہا	
50	سندھوسنو یرا	باب دوم

.....☆.....

انتساب

سرائیکی وسیب دے نانویں!

ہل پنجالیاں
ہگھمٹاں پچھوں
جھا نجران پچھوں
جھالراں پچھوں

رقص کریندے میلے میل وسا کھیاں
دھرتی وچوں
کھراں دی برکت پھٹ پوندی اے
دول آتے سرما رکے اپٹاں
جوگ جھربندی اے
پھانویں جواہدن
سچ تاں اے ہے
کھوہ نہیں وگدا
پگادھی آتے
پوٹاں والی رات اچاں وی
ستی پئی اے
ڈانڈ پٹا وٹ والے سدھ نہیں
ہتھ کن پگئے ہن

.....☆.....

مٹی دے ڈاند

ڈاکٹر اشولعل فقیر

پھانویں جواہدن
سنگھیاں وچوں
پچھ ا بھار دا ویلہ
اچٹی تراڈ پچھانویں
جاگ پی اے
سالھ سفیل توں اڈ پے ہن
دل ڈاند مٹی دے
شیشہ شیشہ چلکدے آون
متھے مٹھیلن
گل اچ گانیاں
سنگھ سنگھالیاں

109

سندھو Motif

باب ہشتم

116

جھوک سرائیکی

باب ہشتم

121

سید جلال الدین سرخ پوش بخاری

132

کچھی تھل داماں، سندھو دا پھاگ مھاگ

باب نہم

150

سندھو آرٹ

باب دہم

152

سندھو وسیب دے پراٹ کارنگر

جیویں گاچے نرم کھجور دے
 جیویں مکھنٹ بھریاں دکھیاں
 جیویں جھلکنے منگھے کھیر دے
 او آٹھیے نسری سرم دے
 او پریاں شاہز بھجور دیاں
 اوسو پٹیاں سیاں ڈھول بن
 ارج پھر دیاں آپ ونجائی

اساں لدھے ہتھ لدھائی

ہتھ سکھنے کنو پٹیاں
 پاہیں اگھڑیاں چولیاں ادھڑیاں
 آتے پے مہاندرے چائی
 کہیں کچھی پوٹیاں رل گنیاں
 کئی وتے سوئی پھٹائی

اساں لدھے ہتھ لدھائی

ایویں گل بھریاں کئی پیڑہیاں
 ایویں لنگھ گئے سائے ورہیہ

بھونیں بھا جڑ فصلاں مال ڈھور
 ساکوں ہر شے لگے اجائی

اساں لدھے ہتھ لدھائی

تھنیاں سنج حویلیاں میل ہن
 پے سکن بھاٹ مہاگ کوں
 ساڈے کوٹھے ہاں لہا گئے
 اساں پوتے سولے زنگیے
 کوئی اکھ نہ ڈیہدی مسکئی
 کئی زلف نہ گھتے چھاں

تیں اوسوھٹیاں سگھرہ نیندریں
 چیرہ ہیاں ڈکھنیں کوک نہچاٹدیاں
 چیرہ ہیاں ڈے نہچاٹن دھاں
 کئی اندر پہاڑ بھٹ تھنیاں
 کئی ونج ڈلہا تیں اگھنیاں
 کئی رلیاں پارچہاں

اوجے جیویں کرو دے

.....☆.....

سراسیکی وسیب دا قصیدہ

ڈاکٹر احسن واگھا

پوچھی رین وہا گئی
 تیکوں اجاں وی جاگ نہ آئی
 اکھیں بشرن ڈیہدیں سوچھلا
 دل خواہیں دی سدھرائی
 اساں ادھ ندرائے ٹرے پے
 آتیں سچھ کٹ دید لکائی
 چا جیوٹ گنڈھڑی موہنڈھڑے
 کنیں کھوکھا ڈے ونج لئی
 ہنٹ پگل گنیں مدتاں گزریاں
 ساکوں گولن لوک گوانڈ دے

اساں لدھے ہتھ لدھائی

ہنٹ بندڑے پگھیاں کسنیاں

اے قصہ ساڈی بکھ دا
اے سبھ کہانی ننگ دی
چیر ہی بل گئی ڈیہہ پڑیہہ

پر میڈی چندری شوڈری
ڈیویں لولیاں پئی کو بھاگ کوں
متاں چاٹ متھے دا لیکھ
سبھ کوڑے تلی واٹواں
سبھ دشمن آکھ ہلائی
کتھ اسان تین کتھ کو بھاگ

ساڈے تھل براتاں ونڈے
ساڈی کجھی دی چاندی
ساڈی لکھڑھیندا سندھ
اسان بھاگ ونداں دے بھاگ وند
ساڈی پدیں ہک ہک چند

آ چندری میڈی شاعلی
دل رسدی راندرسا
کئی وچھڑے ویر سچاٹ

جے ما بکھی ہونویں حلال دی
اتاں رت وچ رت رلا
نہ تاں مہٹے ڈیسن سینگیاں
آ تیں کجے پوسن یاراو
چیراھے چندری تھکڑی ساڑکیں
گئے وئی بھاہ پکھا

.....☆.....

مھاگ
(مقدمہ)

بارھویں صدی عیسوی دی گاہل اے خراسان چوں ہک بزرگ سید محمد مکی سندھوادی
دی ساتھ کج آمدن۔ پرائی شاہر روڑ کا دے ڈ لہاوں سندھو دے کرشمانی پائیاں نال اوچیویں
چندن تاں وسدے سندھو واسیں اپنے مہمان سیرتوں چکھدن:
جو مرشدتساں کتھ راہواٹ چاہسو؟

تاں او فرمیندن ”اوچھا چتھہ گان تے آوندی ملی دی ٹن ڈن دے نال ابھر دے سچھ کوں
ایویں ڈیکھاں جو اوچھاہ فی البقعتہ المبارکتہ ڈے سے۔“

پرائی روڑ کا دے ڈ لہاوں بکھر وساٹ توں بعد سید محمد مکی دی اولاد باکھری سڈیندی
اے تے سندھوادی نال ایں جزت کریندی اے جو اونہاں دے پتر سید بدرالدین باکھری
کولوں سندھی زبان دے بارھویں صدی عیسوی دے شعر منسوب ہن۔

سید محمد مکی دے ڈ وچھے پتر سید صدرالدین بادشاہ بکھر سکھری مشہور فقہی شخصیت ہن
چہاں دے بکھر آلے آستان دے نال مرشد لعل شہباز قلندر سین دی چلہ گاہ سندھو دے
واہٹ نال درویشانہ سانجھ دار لفرنس ہے۔

سید جلال الدین سرخ پوش بخاری دے نال باکھری سادات دی سک سکوت، باکھری تے بخاری سانجھ اوج شریف دے رستیں توں سیت پور، خیر پور سادات، علی پور، بندے علی شاہ، ملتان، راجن شاہ، بیٹ بوگھا، یوسف شاہ، رضائی شاہ، سکھا شاہ، مہر امام شاہ، یار شاہ تے بلوٹ شریف، عیسیٰ خیل توں تھیندے ماڑی انڈس نالوں پکی شاہ مردان، مھا کھڈ تے ہری پور ہزارہ تیں کھنڈے پیر حیدر صغدر شاہ دی درگاہ تیں ایں دھرتی نال سانجھ تے ساہج دے صدیاں دے حوالے رکھیندن۔

رضائی شاہ جنوبی ضلع بکھر نچ سندھو دریا دی پراٹ کدھی دی من ٹچم پل توں بعد میں ہمیش اپڑے پیو ڈاڈے کولوں وہی وہیہ، تے سندھو دے پراٹ راہ کھاڑے، ڈھنڈ ڈھورے دے نال پڑی موہاٹے، مچھی ماچھی دے قصے سٹن۔ سونہاراں کمہار، ڈیوایا کمہار، چوٹامراٹی، رانجھو موہاٹے، غلشی موہاٹے، کرشنا پاری، موتی رام، جیسا رام، پڈا درکھاٹ، نورنائی، محمد سوہیا، ملک جندا شہارٹی، ڈاڈی بھراواں، پھلہ ملنگ، فقیر و شہارٹی، حسین بخش کندیلہ مہاری، صادق خان کنداٹی، قاضی موچی، سمندر خاچتر دے متعلق نوک لوروی اساکوں سٹائے بگن۔

اساڈے خانوادے نچ جگ سہنائی، نورسوائی، جندو ڈی دے نانویں دے نال سکھا شاہ، جندو ڈاڈا چھ اساکوں اٹھی دھرتی نال گنڈھیندن اوہیں اے ناں اساڈی کلچرل ڈائیورسٹی داریفنس ہن۔

اساڈے ڈاڈے کے گھر دے ڈاڈا پوزل کندھی واہندی ہائی۔ اساڈے ڈاڈا سید غلام قاسم تے سید غلام عباس ڈاڈا بھرا بھیر ہے وسے نچ حاجی شاہ تے شاہ وڈا اسڈھیندے ہن۔ انہاں دے گھر نال پوزل کندھی دی من تے پیپل دے وڈے وڈے درخت ہوندے بچھاں دیاں شاخاں پاٹیاں نال ملدیاں ہن۔ تے انہیں متعلق ہک نوک لور

سندے ہسے۔

ڈاڈی سین ڈاڈی سین جو شاہ وڈا اک ڈاڈا نہہ پوزل دی من تے پیپل پیٹھ پلھن مچھی داوٹ شکار کیتا ہئی تے ول ڈھگ ڈاڈا نہہ تیں اوں چھاہ تے پلھن دی ماء آٹ کے پیپل پیٹھ تہ مریندی ہئی۔ اساکوں سندھو سین دی پلھن نال سچاٹ ایں تھنچو اساکوں تخیل نچ آج وی او پیپل، پوزل پاٹی تے پلھن سین نظر دی اے۔

بابا سید اعجاز حسین شاہ دا ہتھ پدھ کے، بسم اللہ پڑھ کے ملن، غلام یاسین بارودی دی نعت ”محبوب محمد (صل اللہ علیہ وآلہ وسلم) عربی دے درتے دھرتی سین نوائی کھڑی ہے“ استاد محترم قاری فیض محمد دا سلطان باہودا جوگ تے مولوی محمد حسین کولوں قرآن مجید دے سبق تے مولوی محمد بخش کوندران آلی، نذیر حسین گڈن، مرید عباس لنگاہ دا ذکر کر بلا اساڈی وسوں کوں سندھو وادی دی ہک جھوک نظر بند بھیندے نچ اساکوں ہمیش انٹرایکشن تے سانجھ کوں تھیند اڈ ٹھے۔

نکے لاء توں ڈھنڈ پٹواری، چور ڈھورہ، کتے آلا ڈھورہ، صادق آلی ڈھنڈ، کالا ویرہ، ہنسر تلاء، پوزل کندھی، ٹرکودی نوک لور تے سندھ وادی نال 34 پیر ہیاں دی جڑت اساکوں ایں دھرتی دا پتر پٹیندی اے۔ ڈاڈے سین نرھاٹ توں بعد حقہ چا کچھیں آلا، کھوتے آلا، کوڑو آلا، صادق آلا، کنداٹی، چنڈو آلا، کچھ تے پھیرا ہانڈا کریندے ہن تے اساکوں پوترے اونہاں دے نال ٹرکے کندھیاں چوں ٹرٹوں غوں، بربر تے شرشر کریندی شنیاں، کوندر، چھیل، درھپ، ڈومیل، ناہن، پٹاں دادرشن تے ٹرٹوں پکیندے ہاسے۔

چا چاسنیں سید اقبال حسین تے بابا سین سید لعل حسین دے، تھوں دودھ پتر کھیر مکھن تے بھاگ اساکوں نچ لگچو یں اساڈی وسوں تے درخت پھیردن تچراں شہ پاٹیاں نچ دھرتی ناچوات کریندین۔

اساکوں ماٹ ہن اپٹے پرکھیں دیکھتے ایں وسوں تے آکے وہی وہیہ، ڈاندانالی پھیر کے ولدے ڈھلدے آندن۔

ایں کتاب نچ پرکھیں دی ایں دھرتی وسیب دی ڈائیورسٹی تے وکھرپ دے نال اچھاٹ سچاٹ دیکھوت کوں لکھت کرک دی کوشت کیتی اے۔

بھکر داستان دی اشاعت توں بعد سندھو سوہرا دی لکھت وی روڑکا بکھر توں بھکر میانوالی تیں کھنڈی اساڈی دھرتی دی تاریخ دا پراٹ کھ اتھیر ہا اساکوں سندھو واس پٹیندے۔

سندھو دی سانجھ تے سانجھ جیوے!

سید جاوید حسین شاہ
رضائی شاہ جنوبی تحصیل و ضلع بکھر
جنوری دا پہلا ڈاڈا نہہ 2024

دے پیر و کار زیارت کیے ویندن۔ ایہو کیلاش پہاڑ لپٹے نیڑے برہا پترا، ستلج تے سندھو دے منڈھ رکھیندے۔ ہندو مذہب ءِ سچ کیلاش پہاڑ شینوا، وشنو تے برہا دیوتا دی جھاہ اے۔ جین مذہب ءِ سچ کیلاش پہاڑ رشا بھاد یوادی جھاہ اے جیڑھا جین مت دا بانی ہاتے جنیں ایں جھاہ تے نروان کہتا ہا۔

بدھ مت ءِ سچ کیلاش پہاڑ نال 52 کلومیٹر دے دائرے ءِ سچ چلٹ نال انسان پوتر

ہٹ ویندے

ول اے شیر دریا ڈھگ سارے برفانی پہاڑیں وچوں واہندے تے سارے پہاڑی کھڈاں کوں اپنا پانہہ پہلی بیٹیدے تے کائنات دے مہان پہاڑیں قراقرم تے ہندوکش دے ادھ ءِ سچ ڈھپہاروں ڈلہا دو واہندے۔

قراقرم تے ہندوکش وادیاں ءِ سچ اکیوں ڈھپہاری دریا آکھا ویندے تے ڈھپہاروں ابھرے سچھ توں پراٹ خراسان داناں وی ایں وجہ توں پٹدے جو ایں پاسوں دھرتی تے روشنی تے جیوٹ دی ہوند ملدی ہے۔

سندھو دریا جیوں ڈلہاتے وٹخ کے ول لمے دومنہ کریندے تاں گندھارا تہذیب اکیوں ابا سین داناں ڈھپہاری جھپڑھا سارے دریا کیں دا پوہٹ ویندے کیوں جو سچوں کبھوں چھوٹے وڈے دریا ایندے ءِ سچ شامل تھی ویندن۔

ہندکو وال علاقے چوں ٹپ کے دریا جیوں مھا کھڈ (مکھڈ شریف دھن کوٹ) کالا باغ) سجدے تاں دریا سادھو، بھگت یا صوفی ٹھہرا و بیٹیدے تے ول اے نکیرہ عرب ءِ سچ وٹخ ڈاہندے۔

لاڑ وادی سندھ ءِ سچ دریا ریتلے علاقیاں نال واہندے تے ایندی منٹ شفاف پانی ڈیکھیندی اے جیکوں ڈکھ کے عرب توں آئے لوکیں اکیوں سمندر چا پدے ہوئے مہراں

کئیں وی سماج دا وڈا وکھرپ آوندا جغرافیہ ہوندے جیڑھا اونکوں چاٹ سچاٹ ڈھیندے۔ سندھو دریا پراٹ مدتوں وادی سندھ دے واسیاں دی تاریخ دامنڈھ اے جیندی منٹ تے ایں وسوں دی تہذیب دا پندھ ٹرے۔

سندھو ناں دا پراٹ ریفرنس رگ وید ءِ سچ ملدے جیندے مطابق سندھو دریا اپنے ایزڈ بگیر واہندے سارے دریائی کھڈاں توں مہان دریا اے جیکوں اپنے وڈپ دی وجہ توں سپت سندھو آکھا ویندا ہاتے ایں وسوں دے قدیم مذاہب اکیوں دیوتا منیندن۔

ول پندھ کریندے ایں سماج دا ورتارہ ایرانی لوکیں نال تھیا جنہاں اٹھی فارسی ءِ سچ اکیوں سندھو تو ہندو سڈا تے یونانی زبان اکیوں انڈس بناے جیڑھا ڈھگ ساریاں یورپین زبانیں ءِ سچ اے عام اے تے انڈس وادی دی تہذیب دامنڈھ وی۔

پراٹ ایرانی زرتشت عقائد ءِ سچ اکیوں ہپت ہندو آکھا گئے جیڑھا سپت سندھو اے۔ کجھ تاریخ دان سندھو داناں وی سندھو کوں ڈھیندن۔

سندھو دریا دامنڈھ تبت دی مانسور ڈھپڑ توں شروع تھیندے تے تبت بولی اکیوں Singi Kabab شیر دے دھانے چوں نکلٹی اہدی اے۔ مانسور ڈھپڑ نال کیلاش پہاڑ ایں وسوں تے قدیم زمانہ توں مقدس جھاہ اے، جتھ بدھ مت، جین مت تے ہندو مت

باب اول

سندھو بھاگ وند

آکھیا۔

چینی ایکسپلورر تسان (مکساڈ پوا) دریائے سندھ کوں سنتوتے ہنوا آکھیا تے ول ملتان کوں mou-lo-san-po-lo لکھے۔

سندھو دریا دی منٹ تے دیہی حوالے سب توں پہلوں رحمان ڈھیری تے امری اتے ملدے ہن تے ول کوٹ ڈیکھی قلعہ ہک اتھارٹی کوں نشا بر کر بندے۔ وہی وہیہ تے و پار ایں وسوں تے راہندے لوکیں دے وڈے پیشے ہن۔ دریائی منٹ تے راہندے لوک مٹر، تل، پنجیاں، کپاہ و ہیندے ہن تے ہولیں ہولیں اے دیہات شہر بن گئے۔ تجارت وچ اتھاں پراٹ حوالہ لا جور د پتھر (Lapis Lazuli) اے جیکوں اوہھے علاقے چوں پڑی دے ذریعے سمندر تیں بھیجا ویندا ہاتے ول ایں لا جور دے رنگ نال جزا ت ایں سماج دا حصہ بن گئی۔ ایں وسوں دے شاہر دندان سازی، مٹی تے کانسی دے تھاں تے اونہیں تے ٹی جانوریں دیاں مہورت ایں سماج کوں نشا بر کر بند ہن۔

تہوں سر جھن مارشل موئن جوڈو دی نچدی چھویر دا مجسمہ ڈیکھ کے حیران تھیا جو قدیم یونانی دور نال منسوب ماڈلنگ دی ریت سندھو دی منٹ تے کیوں رلت کیتی۔ ول اے یونانی افواج تے ایں علاقے تے تھے حملے تے رلت کوں نشا بر کر بندے۔

پران سندھ وادی وچ ڈاندگاڈی تے پڑی ڈوڈے ذرائع ہن جنہاں تے سامان دی آند ویندی تھیندی ہئی۔ تہوں اساکوں سندھ وادی وچ کاپر تاج دا سیرامک ڈیزائن جنوبی ترکمنستان تے شمالی ایران نال ملدا جلدے تے 4300 قبل مسیح وچ وی ایں دھرتی تے تھے و پار کوں نشا بر کر بندے۔

سطح مرتفع ایران نال سندھ وادی دے لوکیں دے و پار نال ایں وادی دے سماج دا نویں دنیا دے نال رلت دا ہک وکھرپ ملدے جیندے وچ ہڑپہ تے میسو پوٹیمیا دے

درمیان سمندر تے دریائی و پار کیتے دیلم تے فائلا کا کی بندرگاہیں دے حوالے ملدے ہن تے اوں ویلے وادی سندھ کوں میلوھا اہدے ہن۔ خلیج فارس وچ عمان، بحرین تے عراق دے ساحلاں تیں پھیلے پراٹ نوادرات آج وی اوں و پار تے رلت کوں نشا بر کر بندن چھڑی اسٹاڈے پرکھیں دی تہذیب دا وڈپ اے۔ سیمری تہذیب وچ ملوھا دانان وادی سندھ دے لوکیں کیتے اے۔ Asko Parpola دے مطابق ملوھا کوں میلوھا وادی اہدے ہن چھڑا دراوڑی وچ Mel Akam سڈا ویندا ہئی تے ایندا معنی اوچی زمین ہا۔ تریکھے میلینیم وچ ملوھا تے جزیرہ نما عرب دے درمیان تجارت دے ترانے مراکز ملدن

1- مگن رکن (مکران)

2- دیلموں (Dilmun)

3- ملوھا

بھارتی تاریخ دان M.K. Dhavalikar وادی سندھ کوں ملوھا لکھدے ایندے نیڑے دیلموں بحرین تے خلیج فارس دا علاقہ ہاتے مگن آج آلا مکران اے تے ملوھا وادی سندھ ہئی۔

رومیلا تھاپر دے نزدیک Saurashtra ہک اگوناہا فیکٹر ہئی جنیں ملوھا وادی سنجاٹ کروائی ایندے مطابق Dilmun انڈیا کیتے ہاتے Saurashtra شمالی پاکستان کیتے۔

سندھ وادی لپٹے نال دی تہذیبیں توں ایں وی وکھرپ دی حامل اے جو ایندے پرانے نوادرات، آرکیالوجی کنیں وی قسم دے اسلحہ کوں ظاہر نہیں کریندیاں چھڑا ایں وسوں دے سماج کوں مثالی معاشرہ ٹیندے۔

کپاہ تے امب دی پہلوں پہل کاشکارا ایں دھرتی تے تھی گئی جیندے نال

ہندواٹھ، بھگپ تے تیل دی تیاری دے حوالے ملدن۔ کپاہ تو دھاگے تے ول رنگ سازی دا ارتقاء ایں وادی کوں نویں سنجاٹ ڈتی جیند اذ کررگ ویداء وچ ملدے۔

سندھ وادی دی زبان

1875ء وچ الیکزینڈر کنگھم وادی سندھ دی پہلی سیل دریافت کیتی جیکوں اونہاں انڈس سیل (Indus Seal) دانان ڈتا۔ ایندے تے لکھت دے چھیں کیریٹر ہن تے اونہاں تے سگھ توں بغیر ڈاندوی تصویر وی ہائی جیکوں پہلے تاں کنگھم باہروں آئی منا تے ول آکھس جو اے ایں وسوں تے راہندے قدیم بدھا دور دی سیل اے۔

1886ء وچ لانگ ورتھ ڈبیزوی ایہو جنیں انڈس سیل ہڑپہ چوں گول کیتی۔

1926ء وچ سر مارشل اپنے گویٹ نال براہوی زبان کوں قدیم دراوڑ نشانی آکھیا۔

1872ء وچ ڈاکٹر ارنسٹ ٹرمپ سندھی زبان تے اپنی کتاب لکھی تے اونہیں

آکھیا جو سندھی ہک مکمل سنسکرت زبان اے جیندے وچ باہروں آلے لفظ بہوں گھٹ ہن۔

جرمن محقق ارنسٹ ٹرمپ دے مطابق دریائے سندھ دے دہانے توں گھن کے وادی پشاوڑ تیں وسے جٹ قبائل وادی سندھ دے پراٹ تل وطنی لوک ہن۔ انہیں نال سامی النسل لوک صرف روہڑی تے دریائے سندھ دی منٹ تے آباد تھے اے اولوک ہن چید ہے عرب تے خراسان توں ہجرت کر کے اتھاں آباد تھے تے انہاں دے نال نال ترکمن، بلوچ تے افغان قبائل وی وادی سندھ وچ وسدے گئے۔

زیریں وادی سندھ دے لوکیں دی زبان کچ وراچو تانہ توں گھن کے لس و مکران

تیں جٹاکی (Jatki) اے چہرہ ہی مختلف علاقیں ءچ تھوڑے ہوں فرق نال پولی ویندی اے۔

وادى سندھ دے آدھل ءچ اے واچى (Wachi) اے ملتانى تے واچى وچ ايڈا خاص فرق کوئیں۔

اتاڑى وادى سندھ تے پشاور ءچ اے ہندکو پولى اے چہرہ ہی اوتھوں دے پراڻ ہندو تے مسلم قبائل پولیندن۔ اے تریہے زبانیں پراکرت تے سندھى زبان نال اپٹیاں جڑاں رکھیندین تے ایں جغرافیہ ءچ واہندا سندھ دریا وى ایتھوں دے پراٹے سماج تے تہذیبى حوالاں کول نشا برکریندے۔

سرجارج گرائسن اپنى کتاب Linguistic Survey of India ءچ وادى سندھ دیاں زبانیں بارے کجھ بنیادی اصول لکھے ہن۔ انہاں مطابق سندھى زبان پراکرت تے ایتھہر مشا نال ڈائریک تعلق رکھیندی۔ انہاں مطابق ڈھگ ساریاں صوتى آوازیں پراڻ گرائمر کول محفوظ کیتے چہرہ ہاچ وى سندھ تے سرائیکى وسیب ءچ ایں ارتقاء کول نشا برکریندے۔

1957 ءچ کے رام داس ویراچہ ایتھہر مشا کول زیریں وادى سندھ دے علاقے برہمن آباد نال منسوب کیتا تے سندھى کول پراڻ زبان لکھیا۔

1957 ءچ ڈاکٹر نبى بخش بلوچ سیں سندھى زبان کول انڈو آریٹن پروٹو پراکرت

زبان ثابت کیتا تے سرائیکى، کشمیری، پنجابی کول سندھى زبان دا ہم عصر Sister Language لکھیا۔ انہاں مطابق اے زبانان وادى سندھ دیاں پراڻ زبانیں ہن تے سندھى زبان سمیری زبان دیاں کجھ نشانیاں وى رکھیندی اے چہرہ کاشک سلاطین دا 78AD توں 144AD تیں ایرانی تے وادى سندھ دے لوکیں دی رلت کول نشا بر

کریندے تے ول آٹھویں توں گیارہویں صدی تیں عربى زبان ایتھوں دیاں زبانیں کول متاثر کیتا۔

1962 ءچ پوجى ہیراندانى اپنى کتاب بھاشا ستر ءچ سندھى کول سنسکرت نال ملایا تے ول کرشن چندر جیٹلی وى ایندی تصدیق کیتی۔

1964 ءچ سراج الحق میمن موئن جوڈو وى سیل کول پڑھن دی کوشش کیتی تے سندھى سنسکرت کول وى پراڻ زبان ڈیکلیر کیتس۔

1974 ءچ ڈاکٹر غلام نبى الاناٹى ریسرچ ”سندھ پولی جو بنیاد“ وچ ہک نویں اپروچ کول نشا برکیتا تے اپنا فوکس صوتى تے گرائمر وکھرپ تے رکھس۔

اونہیں اے نشا برکیتا چ:

- 1۔ سندھى زبان سنسکرت کول ماخوذ کوئیں
- 2۔ سندھى زبان پراکرت پولى اے، جیکوں وادى سندھ دے ہٹاڑ ءچ ودھارا ملے۔
- 3۔ سرائیکى، سندھى تے ورچندہ Verchanda اے ساریاں زبانان ہکے گروپ نال تعلق رکھیندین۔

ورچندہ (Dardi):

البیرونى اھدے جو سندھواسکر پٹ برہمن بطور زبان استعمال کریندے ہن۔ مہا بھارتا ءچ سندھو تے سہو پراکول وادى سندھ دے ڈو وڈے حوالے آکھیا گئے۔ اے ڈو وئیں علاقے جنوبى تے وسطى وادى سندھ دے ہن۔

مرچندانى دے مطابق سندھو تے سہو پراڈ و جغرافیائی گوانڈھى ہن، جہاں دا سماج

ہک پئے نال ملا ہویا ہا۔ سہو پرا ملتان تے ایندے نال لوڻ پھاڑ کول اھدے ہن جنید رتھا سندھو سہو پرا دابا دشاہ ہا۔

چینی ایکسپلورر مکسا ڈیوا اھدے جو لوڻ پھاڑ تے ڈیرہ جات سندھو سہو پرا داحصہ ہن۔ لوڻ کول سنسکرت ءچ Sindhu Lavan اھدے ہن ہندی ءچ اے سندھو اتھیا تے سرائیکى زبان ءچ لوڻ آکھیا ویندے، سندھى زبان ءچ وى ایکوں لوڻ اى اھدن۔

پاکستانی تاریخ دان پروفیسر احمد حسن دانی اھدن جو مہا بھارت ءچ ترائے پراڻ سلطنت ہن۔

1۔ سندھو

2۔ سہو پرا

3۔ سبى

مہا بھارت دھرم شاسترہ ءچ سندھو تے سہو پرا کول مخلوط النسل لکھا گئے چہرہ ہاچ وى سہو پرا ءچ سرائیکى پولى کول ڈیکھیندے تے ہٹاڑى وادى سندھ ءچ سندھى کول۔ سندھى تے سرائیکى پولیاں تے معاشرتی ارتقاء اے سوچن تے انسان کول مجبور کریندے جو لفظ سرائیکى وى اپنى اصل ءچ سہو پرا کی Sauviraki کول نکلے۔

جغرافیائی اعتبار نال وادى سندھ میانوالى کول گھن کے بجیرہ عرب سمندر تیں ادھوں لمے تے پھیلی ہوئی اے تے اونوں ڈبھاروں تھرتوں جھلاواں تیں اینداحاطہ ہے۔ انہیں علاقان ءچ اساکول سندھى، سرائیکى، راجستھانى، براہوئى تے بلوچى زبانیں ہک ڈو جھے کول متاثر کریندیاں ملدین۔

اچ داسرائیکى وسیب اونہیں سندھو سہو پرا دى نشانى اے چہرہ ہاروڈکا (روہڑى) تو

گھر، کپاہ دی وٹی نال پٹے کپڑے، شاہراں ۽ چ لوک سانجھ دیاں شہیاں دے نال نال سندھو سیں دی اے تہذیب ڈھگ حوالیں نال میسو پوٹیمیا تے مصر چٹی قدیم ہئی۔ ہڑپہ و موکھو ڈو توں ملن آلیاں Seals ایں سماج دے پراڻ لوکیں دے تمدن کون نشا بر کریندین۔ بالان دے کھڈوٹے ڈاند، چٹے تے تریمت دے نال نال نچدی چھوڑ دی Figurine تے Terracotta دی اوں ویلے دی خوشحالی تے وکھرپ کون سجھن دا وسیلہ ہن۔

ول ہڑپہ تے موئن جو دڑو دی دجلہ تے فرات تیں و پار دے انٹرایکشن وی اسٹڈے ماٹ کون ودھار ڈیندن جنید دی بنیاد تے سیری تہذیب دے علاقے ۽ چ ملوہا ناں وی کیونٹی تے وپاری راہندے ہن۔ زمانہ جدید ۽ چ عراقی آرکیالوجی ڈیپارٹمنٹ سندھ وادی دیاں مہراں، Seal تے آرٹ آلے نمونے وی گول کے ڈتے ہن چہرہ ہے اسٹڈی وسوں دی قدامت کون نشا بر کریندن۔

سندھو واسیں کون دریا جتھ وپیہ کھیتی نال روزی روٹی ڈتی اوٹھائیں لوکھن ودھن نال ڈھگ اناج روٹی دولوڑتھی چکیوں پورا کرڻ کیتے پراڻ وزڈم پہلوں توہلہ پٹایا چکیوں سندھی ۽ چ ترھاوتے سرائیکی توہلہ اہدن، کوندرا، کانہہ تے پھوگ نال توہلہ ہڑی دی پہلی شکل ہئی ول ہولیں ہولیں جھمٹی، ڈھونڈا، کوہ تے ونجھ پکھوآ لے پڑے دی ہٹ گئے۔ اوپھے تے مھا کھڈ (مکھڈ شریف) تے ماڑی انڈس توں چا کے بکھر (اروڑ) سہویرا دی راجدھانی تے ول دیہل بندرگاہ توں بحیرہ عرب تے خلیج فارس توں تھیندے ہوئے اے پڑے میسو پوٹیمیا تیں سفر کریندے ہن۔ سفر من تے ساحل دے نیڑے نیڑے تھیندے ہن تے من اوڈ ہرتھی کے نہ لپھے ہاتاں ول اے سندھو واس لپٹے کاں کون چھڑیندے ہن، کاں وسوں داوڈ داھا تے ہڑی وی اونہیں نوک وزڈم نال ترھائی ویندی ہئی۔

اہدن ہر ڈینہہ ڈھلدے تے رات گھپ اندھارا کریندی اے، سندھو سویرا وسوں دی خوشحالی کون تک کے سنٹرل ایشیا چوں آریا جتھے پٹا کے حملے کریندن، 4 توں 5 ہزار سال پہلوں oxus تے Caspian sea ۽ چ کریمہ دے ہتھوں تنگ تھی کے آریا وادی سندھ دے پاسے حملے کیتے۔ اوں ویلے ایں دھرتی تے دراوڑ قبائل ہن چہرہ ہے پراڻ ویلے توں سندھو تے آوندے وہیراں دی من نال جنگلاں تے صحرائی علاقیں ۽ چ روزی روٹی کمیندے ہن۔ سندھو سیں دی وادی نال جتھ شاہرہ پٹے اوٹھاں سماج Patriarchal Hierarchy ۽ چ ڈھل گیا ہاتے اوپھے علاقیں ۽ چ کچھ جھنیں بالیں وی Matriarchal System نال جوت رکھیندے ہن۔

آریا ویں آوڻ سیتی سندھو واس ڈائورسٹی کون ویانگیں دامنہ ڈکھایا۔ روزی روٹی، کاشنکاری کیتے کھنڈے مقامی قبائل بک مٹھی کے ایں یلغار دا سامنا نہن کر سگدے کیوں جو مقامی ڈاند تے گاں نال جڑی گاڈی گھوڑاں دی یک لخت لہر کولوں زیر تھی، مقامی قبائل کچھ مزاحمت ڈکھا کے لے دو کوچ کر گئے تے اکثریت طاقت دے بل بوتے تے آئے آریا ویں حملہ آوریں نال اہنیں رلت کیتی جو مقامیت تے تل وٹنی ثقافت آوڻ آلی مخلوق کون اپٹے رنگ ۽ چ رنگ ڈتا۔ تہوں قبل مسیح دور توں گھن کے آوڻ آ لے ہر زمانے ۽ چ سندھو سیں دی انڈس کلٹ Cult ہمیش سندھ دے دیومالائی پاٹی دی کثوت نال اے معجزہ کیتے۔

رگ ویدادے مطابق آریا 1500 توں 2000 قبل مسیح ۽ چ سندھو وادی تے یلغار کیتی تے سندھو دریا دے ڈہنیں کناراں تے آباد مقامی دراوڑی تل وٹنیاں کون اپٹا بانہہ پٹی پٹایا۔ آریا ویں توں پہلاں سندھو سویرا علاقے ۽ چ ذات پات کونائی، انہاں آوڻ کے مقامی قبائل کون نفرت دی اکھ نال ڈٹھاتے تل وٹنیاں کون داسا "Dasas" آکھیا

جید معانی غلام ہا۔

اینڈے نال نال دیو، راکھشش (God hated people) وی مقامی لوکیں نال منسوب تھیا تے اونہاں داہوں ڈڈھپ نال دروہ کیتا گیا۔ تل وٹنی اے چھیرے بھلیندے کچھ لے ڈڈھاروں تھر، راجستھان، تامل، تیلوگو و ڈرگئے تے ڈھگ ساریاں سندھو دے معجزے نال حملہ آوریں کون اپٹے وکھرپ دا حصہ پٹایا۔ تل وٹنی چہرے آریا جتھاں دا وسبہ پٹے اونہاں کون رگ ویدادہی اے جو اوراچ پنتھ سڈائے ویندے ہن۔ چہرے وسوں بدر تھئے اوکوبلی، بھیل، آدی واس، سامی تے راوڑا تھئے۔ رگ ویدادہی اوں تاں سندھو سیں دی من تے لکھی گئی لیکن اینڈے ۽ چ مقامی تل وٹنیاں کیتے نفرت تے دروہ ملدے۔

رگ ویددی بک نظم ۽ چ ملدے.....

”اوداسا، راکھشش لوکو

اساں توھا ڈے شاہرہ سچ کریوں

چہرے ہتساں اسارے ہن“

انہہہ چیں ریفرنس اے وی نشا بر کریندن جو سندھو دریا تے وادی دے پراڻ شاہرہ انہیں آریا ویں دی یلغار نال برباد تھئے ہن۔ جنہیں ۽ چ ہڑپہ، موکھو ڈو، کوٹ ڈیجی، رحمان ڈھیری، امری تے ٹیکسلا دے نال نال ہنڈ، امبھی تے پشکلاوتی وی شامل ہن۔ سپت سندھو علاقے ۽ چ دراوڑی تے تل وٹنیاں نال آریا ویں ہوں ڈڈھپ کیتا تے مقامی لوک ڈک ٹھل کریندے تاں ہوں رہے پراو آریا ویں دے گھوڑے تے لوہے دے ہتھیاریں اگونہ تک سگے، تہوں ول اونہیں سندھو دے پائیاں آلی کار قبضہ گیریں کون ایں وسوں دے معجزاتی کثوت ۽ چ تبدیل کر ڈتا جتھوں سندھو سویرا سماج بک نویں راند

رسائی۔

رگ وید انہیں جنگیں دے بارے کچھ ڈسیندے تے ہندو لچنڈ تے Myth ءچ وی رگ وید دے نال رامیانہ تے مہا بھارتہ لکھت ملدی اے چیرہ ہی پراٹھ جنگیں کوں ڈسیندی ہے۔ رامیانہ قدیم کتاب اے چیرہ ہی والہیکی 300 قبل مسیح ءچ لکھت کہیتی ایندے ءچ دراوڑی تل و طنیاں تے آریا ویں دی جنگ دا حال اے، مہا بھارتہ لکھت ءچ ہکے خاندان دے ڈومہاندرے آریا جنگجوواں دا احوال اے چیرہ ہا 4 صدی قبل مسیح دا ہے۔ چیندے وچ جنید رہتا سندھو تے سوار علاقے دا بادشاہ ملدے چیں کور و کھیشتر اجنگ ءچ اٹھی فوج نال رلت کہیتی تھی۔

سندھو سماج ءچ پہلوں ذات پات دا تصور کونہائی اے چڈاں آریا آئے تاں اونہاں اپنی رنگت تے مقامی لوکیں دے وچ وکھرپ ڈیہدے ہوئے اے ڈڈھپ کہیتا تے ول گزر دے وقتیں نال اے قومیں دا قانون (منویا ورنا) بن گیا، چیندے وچ چٹے رنگ آ لے برہمن، رتی رنگت کوکھشتری، پیلے رنگ کوں ویش تے کالی رنگت کوں ویش وچ وٹھ ڈتا گیا تے بدھ مت دی ابتداء انہہ ڈڈھپ دے خلاف مزاحمت تے کہیتی گئی تھی۔

آریا جنھاں وادی سندھ دے حکومت مقامی لوکیں کوں راج پنہتہ داناں ڈیندے ہوئے اونہیں کوں آریا سماج دا حصہ بٹایا تے ول ایتھوں سندھ واسی پے لوکیں اپنے سندھو دے پاٹیاں دی کثوت نال اُج رلت کہیتی جو قبضہ گیر اونہیں مقامی تل و طنی رنگ ءچ رنگچٹ لگ پگئے۔ ایہہ راج پنہتہ دی Doctrine آوٹ آ لے وقتیں ءچ مقامی بھگت، فقیر، درویش تے خراسان و عرب چوں آئے صوفی، داعی، ولی، عالم تے مبلغین نال رلت کریندے ہوئے کتھائیں اساکوں ستھ پنہتہ کتھائیں دریا پنہتہ تے کتھائیں فقیر ناگ سلطان دی شکل تے مصورت ءچ مجلسی، اے سبھ اول ہزاریں سالہ پراٹھ سماج دا وکھرپ ہن چیرہ ہا سندھو

سینیں دے مہاپے اساکوں ملے۔ آریا سماج ول رگ وید دے ذریعے اساکوں ہوں کچھ ڈسیندن۔

رگ وید تے سنسکرت

آریا سماج دے اونہہ ویلے دے بھجن، گنان اونہیں دی مذہبی عقیدت کوں نشا بر کریندن تہوں سنسکرت زبان ہندومت، بدھ مت تے جین مت دے نیڑے مقدس بولی سمجھی ویدری اے۔ سنسکرت لوظ سمسکر تاناں ہٹے، سم کٹھ تے رلت کوں اہدن تے کرتا چنگائی کوں اہدن۔ سندھو وادی ءچ و سے اونہیں آریا نال مقامی دراوڑی دی رلت نال تل و طنی بولیاں دی فونولوجی تے مقامی بائیوڈائیورسٹی دے ڈھگ سارے نانویں کوں ایں رگ وید دے ذریعے لکھت کہیتا چیرہ ہے سندھو وادی دے سماجی ارتقاء کوں نشا بر کریندے۔ ویدک دور توں سنسکرت سندھ و سوں دی بولی، فلسفہ تے مذہبی لٹریچر دے پراٹھ ریفرنسز نشا بر کیتن۔

کچھ حدتیں سنسکرت مقامی تل و طنی بولیاں نال وٹاندروں کیتنے تے مقامی بولیاں پراکرت اکھیاں ویندین، پراکرت لوظ پراکرتا توں ہٹے چیند امانی اورینجیل، فطری تے تل و طنی اے۔ زبانیں دے مہاندرے ریسرچرز پراکرت کوں پوروم Purvam دی لکھتے چیند امانی پراٹھ تے اورینجیل ملدے، پوروم ہالیں کوں جماندروں آندی تھی تے پراکرت نال گرامر کوں ملا کے سنسکرت دا استعمال کہتا ویندا ہا۔ چیرہ ہا مقامیت تے آریہ سماج دی وٹاندریاں بولیاں کوں نشا بر کریندے۔

سنسکرت سندھو وادی دی پراکرت زبانیں نال رلت کریندے ہوئے قدیم انڈس سماج کوں لٹریری فارم ءچ محفوظ کیتنے۔ پراکرت زبانیں دیاں جڑاں جتھ ایں دھرتی نال

پراٹھ مدتوں گنڈھنچ گنیاں ہن تہوں سنسکرت دے ریسرچر انہیں پراکرت بولیاں کوں اچھرا مشا آکھا چیند امانی وٹاندرا ہوندے۔

تہوں رگ وید تے ویدک ادوار دا لٹریچر فونولوجی دیاں او شکلاں اساکوں ڈکھیندے چیرہ ہیاں مقامی پراکرت اچھرا مشا زبانیں ءچ ملدین پراویہا کہیں زبان ءچ نہیں ملدے۔ چیرہ ہا سندھو سینیں دے مہان تے کرشٹانی پاٹیاں دے قرب ءچ وسندڑ لوکیں دی رلت تے انٹرایکشن کوں نشا بر کریندے۔

بھگوت پراٹھ، رامیانہ، مہا بھارتہ دے پراٹھ قصے اونہہ دور دے کلچرل تے لنگوانٹک ٹم کوں نشا بر کریندے۔

ٹیکشا سلہا

سندھو سینیں، سنٹرل ایشیا، چین تے برصغیر دا جغرافیائی تے معاشرتی وڈا سنگم ایہہ شاہراہا جنیکوں سنسکرت ءچ ٹیکشا سلہا آکھا ویندے۔ پالی وچ اے ٹیکشا سلہا اکھیندے چیرہ ہا انگش ءچ City of cut stone تے Rock of Taksha دی سڈیندے۔ رامیانہ لکھت اہدی اے جو ہندو دیوتا راما دے بھرا بھارتہ ٹیکشا سلہا تے پشکلا وتی کوں وسایا ہاتے اپنے پتر ٹیکشا تے پشکلا کوں انہیں شاہراں دا بھا گوند پٹایا تہوں اے شاہر ٹیکشا دے ناں توں ٹیکشا سلہا تے پشکلا وتی مشہور تھے۔ ٹیکشا سلہا پراٹھ گندھارا سلطنت دی راجدھانی ہا چیرہ ءے Crossroads جغرافیہ دی وجہ توں تجارت تے لکھن پڑھن دا وڈا شاہراہا۔

ٹیکشا سلہا تے پشکلا وتی دے ادھ ءچ سندھو سینیں تے کابل دریا دے سنگم تے ہک

مہان گرامیٹرین پانینی ہمدے جنہیں 5 صدی قبل مسیح ءچ سنسکرت گرامر تے اپنی کتاب استہا یا لکھی۔ استہا یا ڈولولیں Asta مطلب 8 تے ادھایا چہتر زکون نشا بر کریندے ، اے کتاب اٹھ ابواب تے لکھت ہی۔ چہرہ ہی سندھو سنہیں دے کناریں تے دسدے قبل مسیح دے سماج دی فکر و شعور کون نشا بر کریندی اے۔

چندر گپت موریا دا استاد چانکیہ چنکیوں کوٹلیہ وی اہن اووی اتھائیں ٹیکشا سلہا دے وچ پڑھیدا اھا۔ برصغیر دا مہان بادشاہ چندر گپت موریا چانکیہ دی شاگردی اتھائیں ٹیکشا سلہا اچ کیتی۔ چانکیہ دی کتاب ارتھ شاستری اسنہہ ٹیکشا سلہا ءچ سندھو سنہیں دے پاٹیاں دی کثوت نال لکھی گئی چہرہ ہی اوں ویلے دے ٹیکشا سلہا تے سندھو دریا دے وسے دی فکر کون نشا بر کریندی اے۔

ٹیکشا سلہا دے شاہر ءچ ایں دھرتی دا ہک وڈا حکیم چراکا کا وی ملدے جنہیں ایں شاہر ءچ تل وٹنی طب Indus Ayurveda تے چراکا سمہیٹاناں دی کتاب لکھی چہرہ ہی 5000 سال دی ایں دھرتی دی مقامیت نال جڑت کون نشا بر کریندی اے۔

بدھ مت ادوار ءچ ٹیکشا سلہا علم و فکر دا وڈا وکھراپ رکھیدا شاہر ہا چھاں بدھ مت تے باقی مذاہب دے ڈھگ سارے School of Thoughts ہن۔ ٹیکشا سلہا ءچ دنیا دی پہلی یونیورسٹی تھوں مشہور ملدی اے چہرہ ہی کنہیں وی بادشاہ یا طاقتور دی مرضی توں بغیر گرو، استاد تے دانش ور تیندے درویشیں دی مرضی تے چلدی ہئی۔

نیولتھک دور ءچ وسما اے شاہرا شوک دے وکھراپ آلے دور دے ڈوپہر ڈیکھن توں بعد لے ڈپھاروں ودھدے سماج دیاں وٹاندریاں دی نذر تھیندے تے پنجویں صدی عیسوی ءچ جھن یاخارا کیوں بر باد کر ڈیندی اے۔

سندھو دریا تے سویرائی سنگم تے اچ وی سماج دی ہر ہک سلہہ کنہیں نہ کنہیں پاسوں

ٹیکشا سلہا نال رلت رکھیندی اے، ٹیکشا سلہا ہک او شاہراے چیندی سلہیں اچ وی اساکوں ایں بھانیدینن جو اساکوں ہر اساری تھئی شے دا وڈا وکھراپ سلہہ اے چہرہ سندھ وادی دے آرکیٹیکچر کون اسماں تے پچھتے۔ تھوں مونجو ڈرودی سلہہ 28147 سینٹی میٹر دا ماپ اچ تیں ایں دسوں تے لوک استعمال کریندن چہرہ ہا ہک تاں ہتھ ءچ سوکھا سوکھا آ دیندے تے نپ دی سوٹھی کرویندے۔

گندھارا دے امبھی کون زیر کرک توں بعد الیگزینڈر جہلم دریا دودھا جکیوں یونانی Hydaspus اکھیندن تے اتھائیں اوکوں چنگی مزاحمت دا سامٹا کرٹا پیا۔ اتھوں دا راجہ پورس پور و قبیلے توں ہا جنہیں سندھ وادی کون بچاواں کیتے اپنے سردی بازی لاڈتی۔ راجہ پورس ہک بہوں وڈا احکمران ہا چیندی ریاست جہلم تے چناب دے اہلی علاقیں ءچ او بھوں لے تیں کھنڈی ہوئی ہئی۔ الیگزینڈر تے پورس دیاں فوجیں دی جنگ اونویں تاں یونانی مصنف ایریان لکھت کیتی اتھنہا جھکا یونانی ہم وطنان نال ہا جنہیں سکندر کون مہان لکھدے ہوئے فاتح لکھتے پورس دے ہاتھیاں کون اوندی فوج دے کھنڈاواں دی وجہ لکھتے۔ ایں مارواری ءچ ایریان لکھدے۔

”پورس دے جسم تے 9 زخم ہن تے اوکھڑا تھیواں کیتے اوکھا تھیدا

ھا، اونہہ ویلے سکندر اوں توں چھپے جو اوکیڑ ہے سلوک دی تا نگھ

رکھیندے تاں پورس وڈے ماٹھی نال آکھیا، او ہا تا نگھ چہرہ ہی ہک

بادشاہ ہئے بادشاہ کولوں رکھیندے۔“

سکندر پورس دی بھڑی ستھ و پارکوں ڈیہدے ہوئے آوندی سلطنت اوکوں ڈے

کیسندھو وادی دے لئے علاقے وی پورس کوں ولاڈتے۔

برصغیر دے ڈھگ سارے تاریخ دانیں چھاں پورس تے آوندے ہاتھیاں کوں

شکست دا اکھاں ہٹا ڈتا اتھائیں ڈاکٹر بدھ پرکاش جنہیں تاریخ دانیں اے پویر کیتا جو یونانی Justin, Plutarch, Didodoris تے Arrian دیاں گاہلین سخراند رلیندینن کیوں جو ہک فاتح بادشاہ ڈوچھے کوں سوکھا اپنے برابر نہیں پھیند اچیندے وچ کئی ہئے راز ہن۔

ڈاکٹر بدھ پرکاش لکھدن جو سکندر نال صلح کیتے پورس ڈھڈوں راضی کونہا، سکندر دے ولالاتر لے تے مہاگ بھچن توں بعد اوں حامی بھری۔ اے سبھو کچھ اے گاہلین نشا بر کریندے جو ہک تاں مقامی قبائل یونانی فوج کوں چنکا پھر کے رگڑا ڈتا تے اونہاں دے بھنڈے اے پھنڈے جو جہلم تے چناب دے منیل تریوں تیں پچدے پچدے یونانی فوج ادھ موٹی تھی گئی تے ملتان دے نیڑوں ہک مقامی تل وٹنی دے ہتھوں بانس آلے تیر سکندر کوں زخمی کر ڈتا چہرہ نال آوندی سینا ایں دھرتی کوں چھوڑاں آلی کیتی، ہمالیائی چہرہ دے پھٹاں آلی پٹائی پھریاں تے سندھو وادی دے دریائی راہ کھاڑے نگھن کے اے سینا یونان دو منہ کیتا۔ شکر تاں اے ہے جو کنہیں تاریخ دان تاں مقامی لوکیں کوں دھرتی کیتے قربانی ڈیندے لکھتے نہیں تاں وڈے وڈے مہان لکھت کاریں پورس دا مذاق کریندے ہوئے سکندر اعظم دے گیت گنندے ہن۔

سندھوسویراناں دی پراٹھ سلطنت Iron Age دی ہک وڈی خوشحال ریاست
 ہئی۔ چئیندے ءچ سندھو دے وسبہ کول سندھو واس تے سسؤ یرادا وسیب سسؤ یرا کی سڈ پیندا
 ہا۔ سندھو سسؤ یرادیاں حدان بجیرہ عرب توں گھن کے او پھول لوٹ پہاڑ تے مھا کھڈ، ماڑی
 انڈس دیاں پڑی آلی بندرگا ہیں تک ہن۔ سندھو علاقہ سندھو دریا تے کوہ سلیمان دے ادھلے
 علاقے کول لموں بجیرہ عرب توں او پھے تے مھا کھڈ کالا باغ تیں اکھیندے ہن تے
 سسؤ یرا علاقے ءچ دریائے سندھ دے ڈ پھاری وسول سمندر توں گھن کے ملتان دے
 او پھول لوٹ پہاڑ Salt Range تیں شامل ہن۔ اے ڈ وٹھیں وسبہ سندھو سسین
 دے پاٹیاں نال جم پل کے وڈے تھیدن۔

سندھو سسؤ یرادی راجدھانی اروڑھا، جتھ ہن روہڑی شاہراے، اے شاہرہ 5 صدی
 قبل مسیح ءچ راجہ دھچ وسایا ہا۔ ایں چھاہ کول پراٹھ کتب ءچ روڑکا وی لکھیا گئے۔ ایں چھاہ
 دا جغرافیائی تے وسیبی وڈ پ اے ہے جو اے چھاہ ملتان تے دہل دے ادھ وچ برابر پنڈھ
 تے وسائی گئی ہئی۔ چیرہ ہی سندھو دے پاٹیاں نال ارتقاء پذیر تھئے اس اڈے سسؤ یرا کی سماج
 دا وکھڑپ ہے۔

جگ مشہور تاریخ لکھاری میر چندانی اپنی کتاب Glimpses of ancient
 India ءچ لکھدن جو سندھو سلطنت سندھو سسین دی اروار پار آلی مٹیں توں گھن تے سمندر
 تیں ویندی ہئی تے ایندی راجدھانی کول ورسہ دھر پورہ دے نال توں آج آ لٹھن
 کوٹ دا لکھ گن۔ چئیندے لوک سندھو واس سڈ پیندے ہن۔ نال ای او مھا بھارت دا

باب دوم

سندھو سسؤ یرا

References.

1. Mirchandani, B.D., Glimpses of ancient Sindh
2. Lambrick, H.T., Sindh a general introduction
3. Mahar Abdul Haque Soomra, The soomras
4. Sachau, Aberuni's India volume 1
5. Ahmad Hassan Dani, Sindhu Sauvira a glimpse into early history of Sindh
6. Jairamdas Daulatram, the ancestry of Sindhi
7. Sindh studies culture & history by Lal Bakhsh Jiskani
8. The Indus Saga
9. Jonathan Mark Keynoyer, Ancient cities of Indus
10. Lari, Suhail Zaheer, An illustrated history of Sindh
11. Nandita, Bhavani & Gita vaswani Sindhnama
12. Panhwar, m.h. Chronological dictionary of Sindh

ریفرنس ڈے کے جنید رتھا کوں سندھو تے آوندے ایڑ پگیڑ دیاں سوہیرا تے سیوی ریاستن دا بادشاہ لکھن۔ کلاسیکل سنسکرت ء چ سندھو دریا تے سمندر کیے ورتا یا ویند ہائی۔ مہا بھارت ء چ سندھو سوہیرا، کشمیر تے گندھارا سلطنت دے بارے وچ ملدے۔

جنید رتھا بادشاہ سندھو سوہیرا تے سیوی علاقیں کوں کٹھا کر کے سندھ وادی دی پراڻ سلطنت جوڑی جنیدی سرحدیں اوپھے تے مہا کھڈ تے گندھارا توں گھن کے دیہل تے بچرہ عرب تیں کھنڈیاں ہونیاں ہن۔

جنید رتھا دے بیوداناں ورددھک شتر اھاتے اونکوں سندھو دا پتر (سندھو پتی) وی اکھیندے ہن۔ سندھو سوہیرا تے سیوی دی سینا تے وسبہ جنید رتھا تے جنڈ پندھا۔ جنید رتھا دی گھر آلی تربیت دوشہلمہ ہئی چہرہ ہی گندھارا سلطنت دی مہان شہزادی گندھاری دی لاڈلی دھی ہئی۔

کلاسیکل انڈس فوک لور ء چ کورک شہیتزادی بھیری پھوں مشہور اے جنید ء چ سندھو سوہیرا دی سینا پٹے مہان بادشاہ دے نال کوڑ واس لوکیں کیے بھری ہئی۔

جنید رتھا ایں جنگ ء چ پانڈو قبائل کوں سندھو واس لوکیں دی بھیری ڈکھائی تے پانڈو قبائل دے مہان لڑاکو ابھیمنیو Abhimanyu کوں مار مکایا۔ ابھیمنیو مہا بھارت دے جگ مشہور لڑاکو راجن دا پترھا۔

لوڈ سندھو دا پہلوں پہل لکھت رگ وید ء چ ایویں ملدے جیویں کنیں درویش ایکوں وجد ء چ آکے لپٹے من ء چ ایں پاتا جو ول اوں جھرمار کے آکھیا ہووے ”سندھو دھرتی تے واہندے سبھے دریائیں توں وڈا اے۔ جنیدی گانچ آسمانیں تیں سٹیندی ہے۔ جیویں ہک مہان سینا پتی اپٹے لڑاکوواں کوں راہ لیندے اونویں سندھو سارے دریویں دا مہاندرہ

اے جنید ء چ سونا، لاجورد، لوڻ تے دنیا جہان دی ہر نیامت ملدی اے۔“

تہوں سندھو واس پراڻ مدتوں ایندے پائیاں کوں عرشاں دی نیامت کھیندن۔ اپنے من ء چ چڈاں سندھو واس جنت دا سوچیندے تاں اوکوں سندھ دی مٹ بھیش جنت تے عرشاں دے بخت داروپ نظر دی ہے۔ انوشان پروامہا بھارت تہوں سندھو ء چ کیے اشنان کوں ڈھگ عقیدت ڈیندے۔

کورک شہیتزاجنگ ء چ ملدے جو چیرہ ہے ایلے راجن اپنے پتر دی موت داسٹدے تاں او اہدے

” جنید رتھا میڈا سکا ہے پراوڈ اپا پی ہے چیرہ ہا کھیر تے کھیرٹی کھا کے جوان تھے، جنیکوں ہن تیراں نال میں ادھ وادھ کریساں۔“

ایں چتاڈی توں اے مکت تھیندے جو سندھو واس کھیر تے کھیرٹی Condensed hot milk دے ہوں شوقی ہن۔ جنید رتھا دے مارے وٹن توں بعد دوشہلمہ جٹ ، زت تے مید قبائل دی بھیر لار کوں ٹھراوڻ کیے اپنے بھرا Duryodhana کو لوں برہمن منگوائے تے کچھل ارتقاء ء چ اپٹاں کم کیتس۔

پراڻ لچنڈ دیاوڈاٹھ (Tibetan version) ء چ ملدے جو بدھاراج بگیرہ ء چ راہندے، تے ایں دور ء چ ایں دھرتی تے ڈوڈے شاہر ہن ہک روڑکا تے ڈوچا پائلی پوترا، چڈاں روڑکا دی چڑتل تھیندی اے تاں پائلی پوترا دی دیگر ہوندی اے تے چڈاں پائلی پوترا تے دوپہر تھیندن تاں روڑکا دی رات ہوندی ہے۔ چڈاں ملدھ سلطنت دے Bimbisara ناں دے بادشاہ سندھو سوہیرا دے بادشاہ Rudrayan کوں بدھا دے جسے بھجے ہن تاں اوں ویلے سندھو سوہیرا دیش دے ڈو مہان وزیر ہیرو تے بھیرو

(Hiroo & Bheru) ہن۔ بدھا دے بارے اے وی لچنڈ ڈ سیندن جو او سندھو سوہیرا دے سنگم روڑکا ء چ آئے ہن۔ ایٹھوں دے اونہالے دے آکرس کوں ڈبھدے ہوئے اونہیں اپنے بھکشوواں کوں جتی پاوڻ دی اجازت ڈتی تے نال ملوک ویس وٹاوڻ دا وی آدرکتوئیں۔ اتھائیں روڑکا دا ولی عہد ستھارورتس Sthavirtis بدھا دا امریدپٹاں۔

جہاں تے ساری انسانی تہذیبیاں دریویں دی مٹ تے وادی ء چ وسین، سندھو سیں دی تہذیب اتنی پراٹی ہے جتلا ایند اپٹاں پراڻ پندھ اے۔ پراڻ سندھو واس کوں جتھ پائٹی تے ڈڈھ دی لوڑ لاڑہی اتھائیں اپٹی نسل تے جیوڻ چوگاں دا خیال وی لازمی ہا تہوں منڈھ قدیم ء چ وادی سندھ دے لوک لون۔ ٹ پہاڑ توں گھن سندھو دے پائیاں دے ڈلہاوں اج آکے کوہ سلیمان توں کیرتھرتیں غاریں ء چ وسنڈ ہن۔ پہاڑی غاریں دے نال کھاوڻ پیوڻ دی ہر شے، لوڻ توں چا کے پوٹی چھیاں تیں آم تام ہئی۔ جنیدی وجہ توں مہا کھڈ، لوڻ پہاڑ تے ماڑی انڈس توں گھن کے کئی تیرتھ کیرتھرتیں ہک قدیم سماج تشکیل تھیا۔ جنید ء چ لمی چنڈ ء چ کئی تیرتھ ہئی تاں او بھجی چنڈ اج دا لکی مروت رکھیندی اے جتھ سندھو تے پہاڑ دے منیل ء چ دھن کوٹ، تل کوٹ (کافر کوٹ شمالی)، کنڈل شاہی، بل کوٹ (کافر کوٹ جنوبی) دیاں جھانیاں اوں ویلے دے وسنڈ وسیب کوں نشا بر کریندین۔

سندھ وادی جغرافیائی اعتبار نال جتھ ڈلہاوں کوہ سلیمان تیسطح مرتفع ایران، لموں بچرہ عرب، بھاروں کچھراجستھان صحرا تے اوبھوں لوڻ پہاڑتیں کھنڈی ہوئی اے جنید ء وڈے شاہریں ء چ روڑکا تے ملتان منڈھ قدیم توں آباد ہن۔ تہوں سندھو واس چڈاں مہاراشتر تے بمبئی گجرات دوسفر کرن ہا تاں اونہیں کوں ملتان سڈ پندے ہن۔ لوڻ پہاڑ توں ملتان ول روڑکا توں دیہل تیں اے شاہر سندھو وادی جغرافیہ ء چ ہکوختلے سفر و تھ کوں

نشاہر کریندن جیڑ ہامنڈھ قدیم توں ایں وسوں تے وسدے سندھوسوئیرائی وسیب کوں نشاہر کریندے۔

چچ نامہ دی لکھت مطابق 540 توں 644 عیسوی ء چچ سندھ وادی رائے سلطنت کول ہائی چیرہ ہے بدھ مت دے منٹ آ لے ہن۔ تے سندھو سلطنت دیاں حدوں کشمیر توں سمندر تے اوڈوں گجرات توں کیکان تیں ہن۔ رائے سلطنت دے چاروڈے صوبے ہن۔

1- برہمن آباد:

ایں صوبے ء چچ دیہیل، لوہانہ، لاکھاتے نیرون کوٹ دے شاہر ہن۔

2- ملتان:

ڈوجھا صوبہ ملتان ہا چھیندے ء چچ برہما پور، کروڑ، ساکاتے کبھ دے علاقے لوٹ پہاڑ تیں ہن۔

3- سیوستان:

ترتچھا صوبہ سیوستان ہا چھیندے ء چچ بودھیا، چنگن، کوہستان تے روچیان دے علاقے ہن۔

4- اسکندہ:

اے چوتھا صوبہ ہا چھیندے ء چچ پھیا، تلوار یہ، چچ پور تے چو دھ پور ہن۔

تے ایں سندھو سلطنت دی راجدھاٹی اروڑ ہا چھیر ہالوٹ پہاڑ تے ملتان توں گھن تے دیہیل دے سمندری بوہاں تیں ہک گنڈھ نال بدھا ہویا ہا۔

عرب تاریخ دانیں سندھ وادی دے 28 وڈے شاہر لکھن تے ابن حوقل او پہلا جوگرافر ہا چھیں سندھ وسوں دا نقشہ پٹایا ہا۔ المقدسی جوگرافر سندھوسیں دے درشن

کریندے ہوئے ایندے پنج صوبے مکران، توران، منصورہ، ویہند تے ملتان لکھن۔

راجہ ڈاہر

رائے ساہشی سندھوسوئیرا سلطنت دا اوتر کھتر بادشاہ ہا، آوندے مراٹ توں بعد آوندی ترمیت سہاندی برہمن وزیر چچ نال شادی کیتی تے چچ سندھوسوئیرا بادشاہ ب۔ ہٹاں۔ چچ اٹنی ریاست دی گنڈھ تروپ کریندے ہوئے او پھے علاقے ء چچ دیودار تے پاپلر دے جنگلاں کوں ریاستی بارڈر دے طور تے لوایا تے چچیاں دے درختیں کوں ایران آ لے بارڈر تے سندھو دیش دی سچاٹ پٹائی۔

چچ دے ڈوپتر سہاندی دے پیڑوں تھے چیرہ ہے ڈاہر تے ڈاہر سیرہ ہن۔ چچ دی ہک دھی ہائی ناں دی ڈوجھی ترمیت پچوں ہاسی۔ راجہ ڈاہر اتاڑی سندھ وادی دا حاکم ہا چھیندی راجدھاٹی اروڑ ہیتی تے ڈاہر سیرہ ہٹھاڑی دا چھیند اوڈا شاہر برہمن آباد ہا۔ راجہ ڈاہر دی سلطنت دی حدوں او پھوں لوٹ پہاڑ تے کشمیر توں گھن کے لموں دیہیل تے سمندری راہیں تیں کھنیاں ہونیاں ہن۔

711 عیسوی دی گاہل اے عرب عراق ء چچ حجاج بن یوسف ناں دا گورنر مقرر

تھیندے چھیندے ظلم تے سفاکیت دیاں مثالیں ڈویندین۔ کربلاء چچ خانوادہ رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے نال کشت و خون توں بعد دمشق دے سلاطین عرب وخراسان ء چچ قہر گھننا ہویا ہا، لوکیں کوں ریاست دا باغی ڈیکلیر کر کے خون و خون کرٹ ایں عام ہا جو خانہ کعبہ، مکہ و مدینہ چھیں مقدس چھائیں تے وی حملے کر کے ہراوے انسان تے فکر کوں مکاوٹ دی یلغار ہئی چیرہ ہی ریاست تے بادشاہ کیتے کوئی چھٹا ہن سگدی ہئی۔ عراق عرب کئی

صدیاں پہلوں توں سندھ وادی توں جاٹ سچاٹ رکھیندے ہن۔ حجاج بن یوسف چھیں جلا دلوں اٹنی کھلڑی پچاوٹ کیتے ڈھگ سارے لوکیں عراق چوں خراسان تے ول مکران دی راہ نپ کے سندھ وادی دو منہ کیتا۔

عرب وخراسان ء چوں لٹے پٹے لوکیں دے نال ہک عرب کمانڈر ایلافی وی اپٹے 500 بندراں نال آیا چکیوں راجہ ڈاہر سندھ ء چچ ساہجہ ڈتی۔ سادات قبائل دے نال ایلافی کوں آوندے لشکر سمیت ساہجہ ڈیونٹ اصل بہانہ ہا چکیوں ڈیہدے ہوئے حجاج بن یوسف اپٹے بھتر تیجے محمد بن قاسم کوں لشکر ڈے کے سندھ دو بھججا۔ چڈاں عرب فوج دیہیل کوں ویڑ ہاتاں اونہاں کوں دیہیل فتح کرٹ تے ڈاہ ڈیہنہ لگے او وی ڈاہو یں ڈیہنہ ہک برہمن چیرہ ہاڈا ہر داستایا ہویا ہا اوں عرب فوج کوں اوں منارے تے منجیق چلاوٹ دا اکھیا چھیں تے وڈا سارار تے رنگ دا چھنڈ الگا ہویا ہا۔ منجیق دے پتھریاں نال منارے دے ڈاہوٹ توں بعد دیہیل واس سوٹیاں سٹ گھننن تے عرب دیہیل کوں لٹیندن۔

دیہیل دی لٹ توں بعد اے لشکر نیرون کوٹ کوں وکا گھننن دے چھیند ا گورنر ادہنہ ویلے ہک بدھ مت دا پیر وکار بھندر کن سامنی ہا، انہیں کوں ثانی وی آکھیا ویندے چیرہ دے بدھ مت ء چچ برہمن آلی کار معتبر ہوندن، بھندر کن سامنی اے اہدے ہوئے نیرون کوٹ دے پوہے کھلوڈ تے جو او جنگ دی چھاہ تے امن تے سکون چاہندن۔

نیرون کوٹ توں بعد عرب لشکر سیوستان کوں فتح کریندے ہوئے سندھو دریا دے نال او پھئی ڈاہائی مٹ نال اروڑ دورخ کریندے۔ عرب دریا پار کرنی تے ڈوہا چھرے ہن جو کیویں کروں۔ راجہ ڈاہر تے رسیا ہویا ہک وڈیرہ موکہ (Mokah) ملدے چھیں عرب سینا کیتے پڑیاں ایں شرط تے ڈتھیں جو او اونکوں جاگیراں ڈیسن۔ 2000 گھڑ سواریں دی کھیپ عراق چوں سیوستان چھدی ہے۔ عرب کمانڈر راجہ ڈاہر دوسنیہا بھویندن

”جو یا اودر یا پار کرے آوے یا اونہیں کوں ڈ بہاری منٹ تے آوٹ ڈ یوے۔“

راجہ ڈ اہراپٹے وزیر سیا کر نال صلاح کر بندے چیرہ با اہدے جو عرب فوج کوں ڈ بھاری منٹ آوٹ ڈ یو۔

راجہ ڈ اہر کوں اوندی محل ء چ پٹھا عرب ایلائی ابروغت ہکلیدے

”عرب فوجیں کوں دریا پار نہ کرٹ ڈ یو، انہیں دریا پار کر گھدا تاں ول سندھ وادی ء چ دریا ویں داپاٹی نہیں خون واہسی۔“

راجہ ڈ اہر دے وزیر تے صلاح کاریں اے وی صلاح ڈتی جو بادشاہ کوں اوچھے لوٹ پہاڑ آ لے علاقین دو کوچ کرٹا چاہی داھے چیکوں راجہ ڈ اہر سیں اے اہدے ہوئے نہیں منیدا۔

”میڈ اولھے جو میں عرب فوج کوں میدان ء چ ملاں تے دودو گھسنی کھیڈاں، چیکر میں جیتم تاں اونہیں کوں کڑتل کریاں تے اپنے وسبہ تے راجدھاٹی کوں چکیساں، چیکر میں مکت تھینم تاں ایں دھرتی دی ویل ویساں تے آندیاں پیڑہیاں میڈے مہان ہووٹ تے مانڑ کریسن۔“

موکہ دیاں پہریاں تے دریا کوں پار کر کے عرب فوج حملہ کیتا، تے سندھ و اس اپنے دھرتی دے دفاع کیے تٹ مارا، موکہ دے فوجی دستے کوں عرب سینا دے نال ڈ کیکھ کے سندھ و اس اے چا پدن جو کنیں شہزادے اندر خانے عرب حملہ آوریں نال رلت کر گھدی اے، ول وی مقامی سندھ و اس بھیری رچ کے کر بندن۔

ول راجہ ڈ اہر سیں دے پہاٹ تے تیراں دی بارش وسدیھے تے ہک تیرا نہیں دے ہاں کوں چیر بندے تے تھیس دے ڈ نہہ 16 جون 712 عیسوی ء چ سندھ وادی دایسنا پتی اہٹی وسوں تے قربان تھیندے۔ راجہ ڈ اہر سیں داسر دھرتوں کپ کے حجاج بن

یوسف دو پٹھا ویندے تے نال سندھ دی فتح دا خبر ووی ویندے۔

راجہ ڈ اہر دیاں ڈ و دیہاں سوریا دیوی تے پریمیل دیوی عرب سینا پتی قاسم عرب حکمران ولید دوریت رواج مطابق بھجو بندے، جہاں کوں ڈ کیکھ کے عرب درباری انگیکیں منہ ء چ پیندن۔

سندھ و سوسو ایرادیاں مہان شہزادیاں بھرے دربار ء چ عرب بادشاہ کوں ڈ سیندینن جو سینا پتی اونہاں نال پہلوں ای ڈ ڈھپ کر ڈتے چیند اسٹن کے بادشاہ کاوڑتوں ولا کے کھندے ہوئے پوکدے جو سینا پتی کوں مار کے ڈ انددی کھلوی ء چ سیت کے بادشاہ کولوں گھن آو۔ کاوڑ نال رتے پیلے تھئے بادشاہ دے آدر نال ڈ وہیں شہزادیاں کپ ٹک کے دجلہ دریا ء چ لوڑھ ڈتیاں گنیاں، سینا پتی قاسم وادی سندھ دے ڈ انددی کھلوی ء چ سوچ کے اپنے ڈ ڈھپ دا بھوگ چکھا۔

1216 عیسوی ء چ اوج شریف دے ہک تاریخ نال جزت رکھیندے علی بن محمد کوفی ناں دے بندے پچ نامہ کتاب لکھی، چینداناں پچ نامہ راجہ ڈ اہر سیں دے پیو دے ناں توں رکھس، علی بن محمد کوفی کوں اے شوق تھا جو چیرہ ہی دھرتی اونہیں کوں سا بھ ڈتی اے آوندی چاٹ سنچاٹ کرٹی چاہی دی اے۔ ایں کھوج ء چ او اوج شریف کولوں بکھر ویندے جتھاں آوندا استاد قاضی اسماعیل بن علی ثقفی پٹدے۔ قاضی اسماعیل کولوں ہک پراٹ قلمی لکھت ہئی چیرہ ہا آوندے اجداد پچوں کنیں لکھت کیتا ہا چیندے ء چ عرب سینا دی یلغار دا پرستی حال احوال ہا۔ اونویں تاں اے حملہ آوریں دی لکھت ہئی ول وی ایندی لکھت نال تل وطنی وسبہ داوی اساکوں کچھ پتہ لگدے۔

علی کوفی پچ نامہ کوں عربی توں فارسی ء چ وٹانڈ کر بندے جو اوں ویلے خراسان تے سندھ و اس لوکیں ء چ حکومت تے مذہبی خانقاہیں ء چ اے پو لی ورتیندی ہئی۔ علی کوفی دے

فارسی ترجمہ توں بعد پچ نامہ روڑکا تے سندھ و سوسو ایرادے پچ توں گھن تے بعد ء چ آوٹ آ لے میر معصوم بکھری دی تاریخ معصومی تے ٹھٹھ توں میر علی شیر قانع ٹھٹھی دی تحفہ الکرام تک دی ماخوذ ہن۔

انسان دی پیڑھی چویں ددھدی ویندی اے اونویں ٹکر پاٹی کیے چوکھی تٹ ماری کٹی پوندی اے۔ ددھدے ٹر ہک وسیب (سماج) تے کلچر دامنڈھ، ہمیندن، جمیندے وچ انٹرایکشن وڈارول ادا کریندے۔ وسے یا وسیب دامنڈھ رکھن کیے اتھرو پولوجی دے قوانین Geographic, Biological, Economic, Psychological, Cultural, Religious تے Protection دے فیکٹرز کون ڈیکھ کے اسریندن۔ سندھو واسیں دا جغرافیائی وڈپ ہمیش سندھوسیں نال جڑت رکھیندے، گندھارا دی دھرتی تے ابا سین ہنڈ کے سندھوسیں چید ہے ایلے سندھوسو ویرائی وسیب دے مھا کھڈ مہجدے تاں او Indus Cult دا شہدہ ہنڈ بھگت، صوفی، درویش فقیریں آلی کارٹھڈ اتھی کے واہندے تے ول ماڑی انڈس پرائٹ پتھ کون چویں چھڑ بندے تاں کچی تے تھل دے سنگم تے ایں بیاتھی کے واہندے چویں ایں دھرتی دا وسبہ ہزاریں وریہاں توں بیبا، بے ضرر، ول ڈھل تے انٹرایکشن دے دکھر پ رکھیندے۔

مھا کھڈ سندھوسیں دی مٹ ایہوں چہاں ہک پرائٹ شاہراے جتھاں کنیں زمانے وشنوکوں منٹن آ لے قدیم سندھو واس راہندے ہن۔ ایں شاہراے وچ و سنڈر سندھو واسیں اتھ دریا کون مہان تے شہ پائیاں کون ڈیکھ کے اینداناں مھا کھڈ رکھا جا چید ہا ہنڈ مسلمان صوفیاء درویشیں دی نسبت توں مکھڈ شریف سڈیندے۔ مھا کھڈ اساڈے سندھوسو ویرائی وسیب دے پرائٹ ویسی ارتقاء دے حوالے رکھیندے چیدے وچ انسانی نسل دی بقاء دیاں لوڑ لاڑیں توں گھن تے آوندے کلچر، ریت رواج، مذہب تے ایٹے ماحول نال رلت

باب سوم

مھا کھڈ

(سندھوسو ویرائی وسیب)

References.

1. Chach Nama
2. Elliott & Dawson: Indian history as told by it's historians.
3. Lambrick, H.T. : Sindh before Muslim conquest
4. Kuhro Hamida Sindh through the ages
5. Mirchandani B.D.: Glimpses of ancient India
6. Pathan Dr. Mumtaz Hasan: Sind: Arab period
7. Vincent Smith, early history of India
8. The Sindh story by K.R.Malkani
9. Sindhi society and culture Prof Dr Ghulam Ali allana
10. Ahmad Hassan Dani, Sindhu Sauvira, a glimpse into early history of Sindh
11. Gazetteer of west Pakistan, Sindh region , Sorely, H.T

کر کے جیوٹ دے اوسارے رنگ اپٹے وکھرپ نال نشا بر کر بندے۔

اوبھوں سندھو دے نال نال چویں وسہ رلت کر بندے ہوئے لمے دو پھہڑ دے تاں دل گندھارا دی راجدھانی ٹیکسلا توں بعد سندھو سویرائی سماج دے پراٹ لوک مھا کھڈ ویندن، سندھو دیادی مرٹ تے وسدی اے او پراٹ جھوک اے جیڑ ہی ایندے سنسکرت لوظ مھا Greatest تے کھڈ River سڈ بندے اے، بدلدے زمانیں ءِ سچ جیڑ ہی مکھڈ شریف ءِ سچ تبدیل تھیندی اے۔ ایں مھا کھڈ ءِ سچ قدیم سندھو واس دنیا دے پراٹ مذہب ہندو مانتھا لوجی آلے وشنو دا ٹیمپل وی بٹایا ہا جیڑ ہا سندھو سنیں دی مرٹ تے ہا، برطانوی راج ءِ سچ پراٹ وشنو ٹیمپل آلی جھاہ تے نواں ٹیمپل بٹایا گیا ہا جیڑیے آثار ہن وی موجود ہن۔ دریائی مچھی، لوٹ پہاڑ، سطح مرتفع میدان تے سندھو دے کرشانی پائیاں دی ہوند جتھاں دنیا جہاں دی ہر نیامت اوس وسہ کول ڈتی اوتھائیں اونہیں دی متھا لوجی تے قدیم روایات ءِ سچ سندھو دریا جنت ارضی ہا جیڑیے نال وسٹ جیوٹ اونہاں دامائ و دھایا۔

چھل، چھچھ تے چھپ

مھا کھڈ دے ایڑ گبر دی وسوں تے دریا نال لوٹ پہاڑ تے چھچھ جئیں مٹ آلے سطح مرتفع میدان سندھو سنیں دے پائیاں نال چھل چھل تھی واہندے ہن، تہوں اج وی مھا کھڈ دے ضلع اٹک ءِ سچ چھل ناں دیاں پراٹ واہٹیاں موجود ہن جیڑ ہیماں مد قدیم توں سندھو دی چھل دیاں گواہیں ڈیندین۔ انہیں چھل واہٹیاں تے سندھو دریا نال کھوہن آلی زمین اوفطری دفاع ہن جیڑ ہے سندھو واس کول حملہ آوریں توں بچیندے ہن۔ چھپیل تے کھوہن کول نشا بر کر بندے چھپ اسٹاڈے پراٹ جغرافیہ دے نال نال سندھو واس دی پراٹ

بولی دی فونولوجی کول بچھن دارینفس ہے۔

کالا چٹا پہاڑ تے کھیڑی مہورت

مھا کھڈ جتھ مہان دھرتی واسیں دی پراٹ معاشرت کول نشا بر کر بندے اے اوتھائیں ایندے چودہاروں آلے جغرافیہ دے پراٹ ناں وی اساکوں اول ویلے دی انھرو پولوجی کول بچھن دا وسیلہ بڈن۔ کالا چٹا پہاڑ داناں انہیں نانویں چوں ہک اے جیڑ ہابولی، وسہ تے انسانی انٹرایکشن کول ودھیک نشا بری ڈیندے، کھیڑی مورت Khairi Murat ناں کول سٹ کے جتھاں ہاں ٹھردے جو پراٹ مد ءِ سچ ایں پہاڑ کول ڈیہدے ہوئے سنسکرت بولیندے سندھو واس ایں سوٹھے پہاڑ نال اپٹے قرب کول کھیڑی مورت آکھ بگن۔

ایں کھیڑی مہورت نال پراٹ لچنڈ دیاں پریاں تے دیہہ دے قصے وی سٹائے ویندن جیڑ ہا سندھو سویرائی وسے دی نوک لور کول اج تیں ایں ارتقاء کیے جو دیہہ اسٹاڈے بچن دی ہر کہانی قصے دا حصہ آندا پئے۔ کالا چٹا پہاڑ جتھاں پراٹ دھرتی واسیں دا ترنت ڈکھپ کول ڈکھ کے ڈسا و نراے جو شے چٹی ہے یا کالی اوتھائیں لوظ کھیڑی مہورت، سوٹھی مہورت، خیری منہ تے قدیم Omens تے Superstitions کول وی نشا بر کر بندے۔ تہوں ہزاریں ورہیاں توں بعد وی اج تیں چٹ سرے داراہ تے مل وچٹاں سندھو وسے ءِ سچ بے بختائی نیا ویندے تے اگو تے وچٹ دی بجائے کچھڑو تے پیر مارے ویندن۔

مکساڈ یوا

ستویں صدی عیسوی دا ہک بدھ درویش (Buddhist Monk) جنید اچینی ناں XUANZANG ہا، اونکوں سنسکرت ءِ سچ آوندے پیر بھائی مکساڈ یوا آبدن، بدھ مت دا اے ڈیوا ہک وڈا سکارھوونڈ دے نال نال ٹریولروی ہا جئیں 629 توں 645 دے وچ سندھو وادی دے سفر کیے ہن۔

آوندے اوسفر نامے اسٹاڈی وسوں دے پراٹ وسہ تے ڈائیورسٹی کول محفوظ کیے تے اولکھدن جو پشکا وتی سچ کے اونہاں ایڑ گبر دیاں بدھ مت دیاں خانقاہیں تے سٹوپا تے اپٹی عبادت کیے تے اولکھدے جو اونویلے منگلور (بینگورہ) تے پشکا وتی توں گھن کے لوٹ پہاڑ تیں کوئی 1400 خانقاہیں ایں علاقے ءِ سچ موجود ہن جہاں دے 5 سکول آف تھٹ سروستوڈا، مھا بھیرکا، کسپا، مہیسا ساکا تے دھرا گپتا ہن۔

اے جھائیں پھر کے مکساڈ یوا ٹیکسلا بچدے تے ول اوتھوں بدھ خانقاہیں تے سکول وادی تھائیں نال رلت ملت کر بندے ہوئے سندھو سنیں دے رستے لمے تے ٹردے، ٹیکسلا کولوں 12 میل اوبھے ڈلہا تے ونج کے مکساڈ یوا Serpent King Elapatra دے چشمے تے بچدے جنیدے چودہاروں ہک ٹیمپل ہا تے چٹان بچوں پائٹی دا چشمہ پھد اہا تے ایں چٹان تے پنچوی ہا جئیں توں اے جھاہ بعد ءِ سچ بابا گروناک دے درویشیں درگاھ پنچہ صاحب مشہور کیے۔ مکساڈ یوا مطابق اے جھاہ ناگا دا چشمہ ہا جنیکوں Serpent King Elapatra دی ٹرم نال گنڈھیل کیتا گئے۔ پراٹ منٹھا لوجی دے وچ جڈاں سندھو واس مینہہ یا پھنوار دی تا گکھ رکھیندے ہن تاں او ایں چشمہ آلی جھاہ تے آکے کنیں شمانی بدھ درویش کولوں ایں پنچہ آلی جھاہ تے تھہر رکھویندے ہن

تے ایٹنی منت منیندے ہن۔ اس بدھ مت لچنڈ دامپڈھ کوئی برہمن ورژن ہا چہڑا بدھ مت لچنڈ نال گنڈھج کے ول بابا ولی قدہاری دی کرامات توں ارتقائی سفر کریندی بابا گرو نانک دے پنچ دی درگاھ (حسن ابدال) ہٹی ہے۔ مکساڈ یوا دے اے درویشانہ تے فقیرانہ سنگت نال رلت کریندے سفر جتھاں منگور، پشکلاوتی، ٹیکسلا تے لوٹ پہاڑ دیاں خانقاہیں کوں ڈ سیندن اوتھائیں اے اوپھے علاقیں ءچ ودھدے وسیب دیاں پراٹ راندیں کوں وی نشا بر کریندے۔

ونکاڈ یواتے سسی دا کلارہ

مھا کھڈ کولوں 12 میل ڈنھاروں ہک پراٹ ٹیمپل اے جنیکون کلریا سسی دا کلارہ وی اکھیندن۔ بدھ مت ادوار یا اوہنیں توں وی پہلوں دا اے ٹیمپل ہک پہاڑی چوٹی تے ہے۔ مکساڈ یوا دی سیلانی راند پھراند آلی خانقاہیں چوں اے اوچھاہ اے جتھ برطانوی اراکیا لوجسٹ کننگھم دے مطابق ونکاڈ یوا دی سلطنت واسکھ ایس ٹیمپل پچوں ملاھا چہڑا ہا اٹھویں صدی عیسوی دے ونکاڈ یوا دی سلطنت کوں نشا بر کریندے تے نال ایس دھرتی دے پراٹے نانویں، بدھ مت، ہندو تے جین مت دی راند رلت کوں ڈاڈھا نشا بر کریندے۔ ایس ٹیمپل دے چودہاروں پراٹے وسیب دے آثار وی پتھراں تے کھنڈیاں پراٹ نشانیاں استھہ قدیم وسوں دا ڈ سیندین۔ کلرتوں بعد سسی دا کلارہ سڈ پکھن مھا کھڈ دے پتھ توں مکران تے دیبل بھنھورتیں ہوئی سندھو واس رلت دارلینس ہے۔ برطانوی نوآبادیاتی راج دے اراکیا لوجسٹس ایس ٹیمپل دے آرکیٹیکچر کوں لوٹ پہاڑ تے اسرے امب ٹیمپل نال رلداملد اکھدن۔ امب ٹیمپل او بھے تے 50 میل دی وتھ تے لوٹ پہاڑ ءچ ہے تے

سسی دا کلارہ ٹیمپل دے نال ایندی آرکیٹیکچر دی رلت پراٹ سماج تے سندھو واسیں دی اراکیا لوجیکل تے religious ارتقاء کوں ودھیک نشا بری ڈیندن۔ کننگھم اے ڈیکھ کے حیران تھیندے جو انہیں سارے ٹیمپلز دی آرچ دا ڈیزائن او بھوں کلر، امب، کٹاس توں گھن تے کافر کوٹ (تل کوٹ تے بل کوٹ) تیں ہوجیاں اے۔

ٹکا تے ٹکشا سلہا

جزل کننگھم آرکیا لوجی تے ہیرٹچ نال سمیت تھی کے اے لکھدے جو مھا کھڈ دے چودہاروں ٹکا Takkas راہندے ہن۔ آریا ایس علاقے ءچ 1426 قبل مسیح توں وی بعد آئن۔ سندھو سیں تے دریائے جہلم دے ادھ آلا سطح مرتفع میدان اوں دور ءچ سمہ سڈ بیندھا تے سندھو سیں (مھا کھڈ) دے ڈنہاری علاقے کوں گندھاری اہدے ہن۔ Takkas اوتل وطنی سندھو واس ہنن چہڑھے ٹیکشا سلہا تے مھا کھڈ توں گھن تے پورے سندھ ساگردو آب (ملتان) تیں دے مالک رہن۔ انہیں دھرتی واسیں ٹکشا سلہا شاہر وسایا چینی دی ہک ہک سلہہ اسٹاڈے وسیب دی ڈائینورسٹی دامپڈھ پاندھ اے۔

مھا کھڈ دی پڑی

انسان دی پیڑ ہی تے سماج جیویں ودھد اویندے اونویں چو کھے نگر پائی دی لوٹ لاڑ مدقدیم توں نوک وزڈم سانگے ایٹنی پیڑ ہی کیے ڈھگ کھاوٹ پوٹ کوں گولن شروع کیتا۔

چیندے وچ پہلوں ہک مٹ توں ہی مٹ تے ول ہک شاہر توں پے شاہر تے وسوں دے سفر شروع تھئے۔ سندھو دی مٹ تے پاتھی مار کے نروان کریندے سندھو واس چہڑا ہے ایلے ایس وٹ، کوندر، کانے، کانہہ کوں تر دا ڈٹھس تاں اوکوں تولہ (ترھاو) پٹا وٹ دا خیال آیا جو او آوندے اوتے تر کے اروار پار تے پدھاردو آونج سگے یا مچھی آلی ڈھنڈ تے ونج کے ڈھگ مچھی شکار کر گھنے۔ ایس سک ءچ لوٹ لاڑ دی ہر شے کوندر، کانہہ، کانے، اک تے کھپ سہو کچھ سندھو سیں دی منٹن تے مل گپوس، ترھاو تے تولہ نال شکار، مچھی تے اروار پار دی چس توں بعد اے وڈی پڑی دی شکل وچ تبدیل تھی۔ ول دریائے پہاڑیں نال کھڑے جنگلاں چوں لکڑی دے پھٹے آلی پڑی ہی چیندے وچ پاسے پٹا وٹ کوں ودھارا ملاتے ول پکھولا کے ایکوں سندھو سیں دی سیڑھ کے ٹھیلن دا جوگ تل وطنی نوک وزڈم نال ودھدا گیا۔ پڑی دی جوڑ ہاٹ ءچ کم آوٹ آلی لکڑ توں گھن تے درکھاٹ پکھو کارگیر، لوہار سمیت سماج ءچ Guilds آلے لوک مھا کھڈ تے سندھ وادی دے قدیم وسیب دا وکھرپ ہن۔ اولگ تے کم کریندے اے کارگیر ہر قسم دی پڑی لوٹ لاڑ تے پندھ پاندھ کوں ڈیکھ کے بٹیندے ہن۔ ڈھنڈ ڈھورے آلی پڑی کئی پٹائی ویندی ہی۔ سندھو سیں تے سمندر دو ویندے سفریں کیے وڈی پڑی ونجھ تے پکھواں نال سلہا ڈی ویندی ہائی۔

لوٹ پڑی جتھ اون قدیم سماج دی پولی دا وکھرپ ڈ سیندے اوتھائیں پاسے آلے پھٹے آپت ءچ پڑ کے پٹائے ویندن جتھوں لوٹ پڑی تے آوندے آرکیٹیکچر دا ڈاڈھا سوہٹا پتہ لگدے۔ ایہا پڑی مھا کھڈ تے ماڑی انڈس دے پراٹ پتھ تے بنڑیاں انج شروع تھنیاں جو ٹم دے نال نال انہاں دے چرے ملھستان، روڑکا تے دیبل تیں تھیندے ہن، ول ایہو پڑی سندھو سسؤیرائی وسیب دے معاشرتی، کلچرل تے درویشانہ، فقیرانہ ارتقاء، فکر تے سکول آف تھائس دا انج ریفرنس تھی جو خواجہ خضر، ویدک ونشی، بدھا، مکساڈ یوا، توں گھن

تے ستھ پنٹھ، دریا پنٹھ، جھولے لعل، مرشد بھٹائی، بلھے شاہ تے ڈھگ سارے سلاسل طریقت صوفیاء دے درویشیں دی فکری سانجھ پڑی تے دریا نال جڑت ملدن۔ انڈس سیل (Indus sea) تے وی سندھوی بیڑی داھوواں این ارتقاء کون نشا برکریندے۔ تہوں تاریخ فیروز شاہی آلا لکھدے جو تعلق حملے دے ویلے دہلی توں آئی فوج ملتان تے بکھر دے پٹن پڑیاں نال این بھرے ڈٹھے جو پنج ہزار بیڑی کون موھاٹھ سمیت نپ کے زوری تے تھٹھہ دو کوچ کیتا گیاھا۔

موھاٹھ امیر البحر

سندھو وادی دے مقامی تل وطنی قبائل دے متعلق اکثر تاریخ دانیں میڈ، تاکا Takkas پنی Panyas تے میہا (موھاٹھ) لکھدے ہن۔ Takyas یا Takkas ٹیکسلا دی بربادی توں بعد کھنڈ پنڈ گئے، پنی کون تاریخ دانیں پاٹی تے بنیا وپاری دے جوڑتے دریائی تے سمندری وپار کرکڑ آلا لکھے تے کچھ تاریخ دان انہاں مصر تیں دے Phoenician نال نسبت ڈٹی اے۔

میڈ تے میہا سندھو وادی دے موھاٹھ قبائل ہن جیڑے این سندھو سیوریائی وسیب دے تل وطنی Aboriginal ہن۔ انہاں دھرتی چائیاں سندھو دے پاٹیاں تے اکھ بھالی تے ساری حیاتی جیوٹ چوگ تون بعد انہیں پاٹیاں دے نال ستن۔ موھاٹھ قبائل کو عرب قبائل دی آمد تے سندھو دریادی نوک وزڈم داماسٹرھوواں توں امیر البحر سڈا ویندا ہئی۔

برطانوی نوآبادیاتی راج دے محقق H. T. Lambrick لکھدے جو موھاٹھ

سندھو دھرتی دے اول تل وطنی ہن جیڑے سندھو دریای تے آوندے پاٹیاں دے مالک ہن۔ وقت دے نال نال سندھو واس جویں دریای تے پڑی دی چس رس چنی تاں ول موھاٹھ امیر البحر اپنے لوگ نال پڑی تے راھوٹ وی شروع تھی گئے۔ موھاٹھ قبائل دیاں دستیاں، شاہر مھا کھڈتوں، گھن تے ہٹاری وادی سندھ ءچ دیبل بھنجھورتیں ملدین تہوں سندھو سیں داہڑی تے ونجھ دا کلچرل ہیر پٹج مھا کھڈتوں سمندر تیں کو جیہاں اے۔

ڈاکٹر Lambrick لکھدن جو موھاٹھ کون ملاح، میر بحر تے Malloi وی سڈیندے ہن جیڑھا بطور ثرم Mariner کون نشا برکریندین، اگر Plutarch یونانی آلے Malloi کون ملاح یا موھاٹھ منوں تاں ول اے قبائل 300 قبل مسیح ءچ سکندر اعظم کون دریائی سفر ءچ دریا پار کرویندے ملدن۔ مھا کھڈ (مکھڈ شریف ضلع اٹک) تے ماڑی انڈس میانوالی توں گھن کے منجھر، کینجھرتیں تے اونوں کاٹھیا وار تیں منڈ دریای تے پڑی نال وسندھو موھاٹھ قبائل منڈھ قدیم توں سندھو سوسویرائی سماج دا کلھ درشن ہن۔ موھاٹھ مرد چھاں پڑی تے شکار دے ٹکڑے ہوندن اوٹھائیں موھاٹھ تربیت مچھی دے کھاوٹ پیوٹ ءچ ماہر تے دریائی کوندن نال منڈھ قدیم توں ٹری کلچرل ریت رواج کو جوڑٹ داکم کیے۔ سندھو دریای تے وہیراں کندھیاں نال وسدے وسے دی ہر آبادی ءچ موھاٹھ امیر البحر راہندے ہن۔ سندھو دے بھاگ نال انہیں کون انج بخت ہوندے ہن جو قاتل پودے ہا تاں وڈے وڈے پگ پنھ وی موھاٹیں دا پوھا ملیدے ہن داٹاں کیے۔

سندھو وادی تے حملہ آوریں پھانویں او قبل مسیح دے ہون یا سترھویں صدی دے اونہیں ہمیش تل وطنی موھاٹیں کون پہلے جبر و ظلم دا نشانہ ٹائے، تہوں پھانویں سکندر یونانی صووے یا غزنوی لٹیرا، غوری ہووے یا فیروز تغلق، نادر شاہ افشار صووے یا ابدالی سچھے قبضہ

گیریں پہلے پٹن، پڑی تے موھاٹیں کون قابو کیے تے دل سندھو سیں دے وسندھو وسیب کون۔

راجورتہ تے لاجورد

سندھو دریا چٹھ اپنے پاٹیاں نال وکوونک دی ڈھگ ساریاں معدنیات گھن کے آوندے ہن اوٹھائیں سونا، موتیاں تے قیمتی پتھریں دے نال ہک راجورتہ (نیلے آسمانی رنگ آلا پتھر) وی مھا کھڈ تے واہندے پٹیاں نال آوندے چیکوں تل وطنی موھاٹھ پوری سندھو وادی تے مکران و فانیلا کاکی دے رستے میسو پوٹیمیا تیں ونج وپار کریندے رہ گئے۔ سنسکرت آلا راجورتہ یونانی تے لاطینی ءچ lapis مطلب پتھر تے lazuli لوظ عربی لازورد توں قدیم لاطینی ءچ رلت تھے ایکوں فارسی ءچ لاجورد سڈیندن، چنیدامانی آسمان یا جنت اے۔

اے پتھر پراٹ سماج دی جنت تے آسمانی طاقتیں نال عقیدت کون نشا برکریندے تہوں ایکوں جنت دا پتھر اہدن تے ایندا کول ہووٹ سندھو واسیں کیے امن، بخت تے خوشحالی دا ذریعہ پنڈاھا۔

لاجورد دے آسمانی پتھر دے پٹے زیور وادی سندھ دی تہذیب ءچ ست ہزار سال پہلوں دے ملدے اندن، مھر گڑھ ءچ نیو لٹھک دور دیاں دفن تھنیاں باقیات نال لاجورد پتھر دی مالا دریافت تھنیاں ہن جیڑھاں این وسوں تے آسمانی پتھر نال لازوال عقیدت کون ریفرنس کریندین۔

سندھو وادی چوں مھا کھڈ دے رستے نال اے آسمانی پتھر میسو پوٹیمیا تے ول اوٹھوں

مصر تیں وچ وپار تھیندا اھائی۔ ایں آسمانی رنگ نال سندھو سوہرائی وسیب کوں ایں قرب ہا جو ایں دھرتی تے اسری ہر پراٹ عمارت نیلی لاجوردی آسمانی رنگ دیاں سلہیں تے نائل ورک دا ہیر پٹج رکھیندی اے دل ملوہا تے ملستھان دی کانٹی گری ایں قرب کوں ست آسمانی عروج ڈتے چیر ہا دھرتی واسیں کیتے وکھرپ تے ڈائیورسٹی دامنڈ ہ پندھ اے۔

ماڑی انڈس (دھن کوٹ)

سنسکرت ۽ پنج دریائے سندھ کیلئے سندھو نال الویندا اھائی بعد ۽ پنج فارسی دی رلت ا کیوں سندھوتوں ۽ ہندو ونا نڈتی۔ دریائے سندھ دی من اوتھیں قدیم لوکیں دی عبادت گاہیں تے شاہرا ساڈے وسبے دے تہذیبی، معاشرت تے جغرافیائی تاریخ دا ہک مہاندرہ مکیہ ہن تے سندھو سوہرائی سماج دا بھاگ وند۔

مھا کھڈتوں 30 میل دی تھتوں بعد سندھو سیں جیوس لوٹ پہاڑ تے کوہ سلیمان دے سنگم توں لگھدے تاں اوتھانیں پراٹ تل وطنیاں اپٹے وسبے دا ہک وڈا شاہر وسایا۔ چندی پہاڑی چوٹی تے ٹیپل تے اوچیاں ماڑیاں اونکوں ماڑی مشہور کیتا۔ مھا کھڈ دے پراٹ پتھ توں بعد اے ڈجھا وڈا پتھن ہا چندی پٹریاں تے پوردی شوک لموں اوپھے تیں سٹیندی ہتی۔

لوٹ پہاڑ (Salt Range) تے سندھو دے سنگم تے اسرے ہندو ٹیپل پراٹ آرکیٹیکچر کوں نشا برکیندن، اے ڈیزائن تے نقش ونگار نال پٹے ارکیولوجیکل ماسٹر پیس بدھ مت، ہندو مت تے جین مت دے کلچرل Motif دے نال ناگری آرٹ دے او منڈھ قدیم آلے ریفرنس ہن چیرہ ہے سندھو سیں دی من تے وشنو دیوتا نال جڑت کوں ڈیکھیندن۔ سندھو دے کھوں جتھاں ماڑی ہتی اوتھانیں سچھے پاسوں دریا پار کوہ سلیمان پہاڑ ۽ پنج دھن کوٹ دا شاہرا چیرہ ہا بھاگ وند سندھو دی من تے وسدے وسیب دی خوشحالی تے ڈائیورسٹی دا پراٹ ریفرنس اے۔

باب چہارم

وسوں دی ماڑی

References...

1. Gazetteer of Attack district
2. Burton, people that inhabits the valley of Indus river
3. David Ross, the land of five rivers
4. Boats of Indus delta and coastline of Indus
5. Bherumal Advani, Qadeem Sindh ain UN ja manhun
6. Excavation Bhirrana ASI Nagpur
7. Ancient mesopotamian materials and industries

ماڑی انڈس دے ڈبھاروں لوٹ پہاڑ دی اے پٹی امب، میلوٹ، کٹاس راج، نندنہ تے جہلم تیں نیولتھک ادوارتوں وسدے وسے دیاں پراٹ جھانیں ڈیکھیدی اے تے ڈبھاوں کوہ سلیمان تے سندھو دستگم کرما (کرم)، گومتا (گول) تے گمبلا واہنٹ دا ڈبھاوں ڈبھارتے سندھو نال رلت کرٹ ہک تہذیبی ارتقاء کوں نشا بر کریندے۔

ناگرہ آرٹ دے ماڑی انڈس، بلوٹ، امب تے کٹاس راج آلے ٹیمپلز ستویں توں نویں صدی عیسوی تک دے سندھو وسب کوں نشا بر کریندے تے ہندو شاہی تے ترک شاہی راج دے ویلے کوں پچھن ۽ چ ہک وڈا ریفرنس وی ہن۔

ناگرہ آرٹ سندھو دے مہان پانڑیاں نال اسرتج کے نالندہ، دیوگرھ تے سرناتھ شاہریں ۽ چ پراٹ یا تری گھن کے گئے تے ول سندھو دی عقیدت ۽ چ اے آرٹ Indus Motif دا انٹ حصہ ہئی۔

سندھو دی اے ماڑی برطانوی نوآبادیاتی راج اپنی بولی ۽ چ ماڑی انڈس لکھی تے اوتھاوں یونانی انڈس آلا پراٹ ناں اکیوں ماڑی انڈس سڈ ویندے۔ پراٹ لوکیں دی اے ماڑی اسٹاڈے وسے دے کلچرل تے Civilizational ارتقاء دا وکھراپ اے تے نال اوں بھاگ تے مہا بگیں داوی مکھھے جیڑہیاں ایں مٹ تے صدیاں توں اسٹاڈے حصے ۽ چ آیان۔

امب ٹیمپل

وادی سندھ دے میدان پٹن توں 600 ملین سال پہلوں جڈاں سمندر سطح مرتفع پوٹھوہارتے وادی سندھ دے سنگم تے خشک تھیا تاں آوندی لوٹی باقیات سالٹ رینج کوں

تشکیل کیتا جیڑہی نیولتھک ادوارتوں سندھو سلطنت دی پراٹ آبادیاں چوں ہئی۔ وادی سندھ دی مکھ پنا گزر دے وقتیں نال سمندری پاٹی دے لے ہٹن نال درشن کرایا تے سائنٹیفک، انٹروپولوجیکل تے اریکولوجیکل ڈاکٹرائن کوں ڈیکھ کے انج گلدے جو اے جھانیاں مہر گڑھ، ہڑپہ تے موکھو ڈوٹوں وی پہلوں دیاں وسدیاں ہن۔ اسٹاڈے وسے دی اہٹی قسمت جو موکھو ڈو، ہڑپہ، مھر گڑھ کوں تاں وادی سندھو دی تہذیب دا مکھ پنا گٹا ویندے لیکن دے لوٹ پہاڑ آلا وٹ اسان بھلا ڈتے۔

مکسا ڈیوا چھیویں صدی عیسوی ۽ چ لوٹ پہاڑ تے اری گریڈ علاقے کوں سنگا پورہ لکھدے جیندا وڈا شاہر کٹاس راج ہا، بک او خطہ جیڑہا سندھو وادی توں ہمالیائی راہ کھاڑاں تے سوہٹاں وسدا ہا جیندے قصے و شنودے بھگت، بدھ درویشیں تے جین مت دے فقیریں مشہور کیتن۔

مہا بھارت تے انڈس کلٹ دے فیمنسٹ کیریٹر امب دی جاٹ سٹاٹ پراٹ سندھو واسیں دے نال نال سندھو وادی دا مہان پھل امب وی اے جیکوں کچھ سنسکرتی ریسرچر Womb نال وٹاند کریندن لیکن اے Womb سندھو دھرتی دا Amb ایں پٹدے جو دھرتی ماتا دیاں حدوں زمین مٹی توں گھن آسمانیں تیں ہن۔

امب ناں دا قلعہ، ٹیمپل تے شاہر ماڑی انڈس تے کٹاس راج دے ادھ ۽ چ 50 میل دی وٹھ تے وسدا ہا، اے برابر آلی وٹھ پراٹ نوک وزڈم تے پورا آلے سفریں کوں نشا بر کریندی اے۔ امب ٹیمپل تے شاہر بارے ہک نوک داستان مشہور اے

لوٹ پہاڑ (Salt Range) دے ہک راجہ کنفر کوں نجومیاں رٹل مار کے ڈسایا جو آوند اپگ ہنھ ولی عہد ہک چھو کری دے عشق ۽ چ مارا ویسی تے راجہ دی پیڑہی مکت تھیسی۔ راجہ پیڑہی بچاواٹ دی کوشت ۽ چ پتر سیفل کوں ہوں پرتے او پھے ڈبھاروں ہمالیہ

دے پہاڑ گانیش ۽ چ اپٹے گرو ڈیوا کولوں بھجوا یا۔ گزر دے وقتیں ۽ چ راجہ دھرتی توں جھوک لڈیندے۔

راجہ دی سینا تے وسبہ آوندے پتر سیفل کوں گانیش پہاڑ تے خارو دے نال اکھویندن جو پچھوں تے ول کے راجدھاٹی کوں چلاوے۔ سیفل اپٹے پیو ڈاڈے دے ڈیوا گرو کولوں آشیر باد گھن تے واپس امب دوولدے تے وسبہ نال ڈاڈھی سوٹی ول ڈڈھل کریندے۔

ہک ڈبھنہ امب تے لون۔ ٹ پہاڑ دے پھلیں نال ہک چھو کری تے دید پوندی ہسی تے سیفل اپٹے دل تے دنیا دی ساری راجدھاٹی اونکوں ڈے ہا ہندے۔ نجومیاں دے رل آلی کاہل مطابق ہک ڈبھنہ راجہ سیفل کوں امب دے نالوں گھر سواری کریندے کوئی تیر مریندے تے راجہ سیفل اپٹی حسرت نال گھن کے مکت تھیندے۔

1878 تیں امب شریف ۽ چ ہک چوکھری دوشیزہ دی مہورت رکھی ہوئی ہئی جیکوں یا تری آکے عقیدت ڈیندے ہوں، سندھو وادی دی دیو مالائی محبت جیڑہی آج دے فیمنسٹ کیتے ہک مہان وکھراپ اے۔ برطانوی نوآبادیاتی راج ایں مہورت کوں لاہور میوزیم ۽ چ بھج ڈتا ہا۔

امب ٹیمپل تے اریکولوجیکل آرکیٹیکچر کوں تاریخ دان کشان سلطنت نال جوڑیندن، کچھ لکھدن جو ایندا اوچا ٹیمپل جیڑہا اوں ویلے دی خوشحال تے بھاگ کوں نشا بر کریندے اے کشان آرکیٹیکچر دی باقیات اوتے نویں صدی عیسوی ۽ چ ہندو شاہی سلاطین اسروایا ہا۔ کمال دی اہل اے ہے جو امب ٹیمپل اپٹی اوچائی ۽ چ کٹاس، نندنہ ماڑی تے بلوٹ شریف آلے ٹیمپلز توں بہوں وڈا تے مہان ہے جیڑہا کشان تے بدھ درویشیں دے نال دھرتی دے پراٹ بھاگ کوں نشا بر کریندے۔

امب شاہر دیاں فصیلین اپنے ڈیزائن ءِ بچ بلوٹ شریف، تل کوٹ، ماڑی انڈس، کٹاس تے کلر (سسی دکا رارہ) آلی کارہن۔ امب دے نالوں ہک پراٹھ ڈھوری واہندی اے جنیکوں ڈھوڈھا آبدن۔ لوظ ڈوڈھا سندھو سنو سؤیرائی سماج دی فونولوجی دے نال نال فکر پاٹی کوں ساہج رکھن دا ہک ریفرنس اے۔ ڈوڈھا اسٹاڈے قدیم وسے دی ڈائیورسٹی تے وکھرپ لموں تھر پار کر آ لے سوڈھا قبائل توں چا کے لوٹ پہاڑتیں وسدے راہندے سوڈھا ڈھوڈھا دھرتی واسیں دا ودھیک ریفرنس ہے، تہوں اساکوں مٹھی ونج کے اٹھ نظر دے ہوئیں جیویں اسان سندھو دی واہندی من تے پٹھوں۔

1888 ءِ بچ ولسن ناں دے ریسرچر اکیا لوجسٹ ڈھگک سایاں مہورتیاں لاہور میوزیم شفٹ کروائیاں ہن۔ الیگزینڈر کنگھم ہک پہاڑی سلہہ دادی لکھنچیکوں ہک پنڈت Decipher کرتیامب ٹیمپل تے قلعہ کوں راجہ امبھریکا دے نانویں کیجے۔ امب، امبھریکا، امبھی، ڈوڈھا تے ڈیوادی ٹرمز سٹ کے اسٹاڈے ماٹھ دے ڈیوے چوکھے ہلدن تے اساکوں سندھو وسے تے هووٹ داوڈھ پتھیندے

تل کوٹ تے بل کوٹ

ڈلہاوں آوٹ آ لے آریہ حملہ آور هوون، کشان یا یونانی سبھے قبضہ گیریں ڈلہاوں ڈنہار دو واہندے کرمو (کرم)، کھپا (کابل) تے سوستو (سوات) نال پنڈھ کیتن۔ سندھو تے انہاں دریائیں دا سنگم بھاگ تے دھن نال وسدا ہا جنیدی لٹ کیجے مختلف حملہ آوریں یلغار کیتی ہئی۔ انہیں چوں ہک جھاہ دریائے کرم تے سندھو دریادے سنگم تے ہے جیکوں تل کوٹ ابدن۔ تل کوٹ دے اوپھوں کنڈل ناں دا علاقہ اے جیندے بارے کچھ

تاریخ دان لکھدن جو رگ وید دے 6 ہزار اشلوک اتھائیں جوڑ ٹھہا کے لکھت تھئے ہن۔ لہائی من تے کنڈل تے ڈنہاروں کنڈیاں سندھو سنیں دے پراٹھ رگ وید لکھت کرینداں دی نشانی شاہر وستیاں ہن جنہیں کوں سپت سندھو تے سندھو سنو سؤیرائی وسیب دا پراٹھ لکھدرشن سمجھا ویندے۔ اوپھا کافر کوٹ یا تل کوٹ چشمہ بیراج دی جھیل توں چھیں کلومیٹر اوپھے تے پہاڑی چوٹی تیا سارا گنچھندے بارے ریسرچ لکھدن جو راجہ تل اکیوں آباد کیتا ہے۔ سندھو دی م تے کوہ سلیمان دی چوٹی تے اس قلعہ نما شاہر دا هووٹ پراٹھ وقتیں ءِ بچ سندھو تے کرمو دی من نال ملستھان تے غزنہ کابل دا پار تھیدا ہا۔ اس قلعے دے ترائے پاسوں کھڈیں ہن جہاں کوں پار کرٹ بھوں اوکھے تے چوتھے پاسوں سندھو سنیں واہندے۔ اے شاہر 162 یکڑ تے وسایا گیا ہا جنہیں دے ءِ بچ چار ٹیمپل اچ تیں کھڑے ہن۔ قلعہ دی اوپھی فصیل تے وڈا مہاڑی آلا رستہ آج وی موجود اے تے اوپھوں فصیل آلی کندھ 26 فٹ اوچی اے۔ لموں ڈلہاوں دا لہندا سچھ جتھاں اتھوں دے واسیاں کوں کرشانی درشن کریندا ہا اوٹھائیں ابھردا سچھ تے واہندا سندھو انہیں سندھو واسیں کوں اٹکت شکتی شالی ڈیندا ہا۔ تنجیل کروں تاں انہیں قلعہ دی فصیلیں تے پلتھی مار کے پٹھا سندھو واس ساٹے سندھو سنو سؤیرائی وادی دے درشن کریندے اپنے بھاگ تے ماٹھ کریندا ہوسی۔ 1882 ءِ بچ جنرل کنگھم اس جھاہ دا معائنہ کیتا تے انہیں کوں ماڑی انڈس، امب، کٹاس تے لوٹ پہاڑ دے ٹیمپلز دا ہم عصر لکھس۔

تل کوٹ توں ٹھیک 38 کلومیٹر لمے تے بل کوٹ اے جنیکوں راجہ تل دے بھرا راجہ بل وسایا ہا۔ ایندی فصیل تے ڈاہندے بھردے ٹیمپل وی آج تیں اچھی وسوں دی تہذیب و ثقافت دا لکھدرشن کریندے کھڑن۔ قلعے دی فصیل تے برابر تھ تے گولائی ءِ بچ وایج ٹاورز ڈوڈھا شاہر ہن۔ بل کوٹ ءِ بچ ترائے ٹیمپلز دے آرکیٹیکچر موجود

ہن تے اونہاں دا ڈیزائن اونہیں کوں مایان Mayan دور دا ڈسیندے۔ اس قلعے ءِ بچ تالاب دے آثار وی موجود ہن تے سندھو دریادے پاسے جھک ءِ بچ پانی ذخیرہ کرٹ دے ڈھورے وی ہن۔

انہیں ڈوڈھا شاہر ہن ءِ بچ جوے پتھر لوٹ پہاڑ توں ماڑی تے مھا کھڈ دیاں پڑیاں نال چوائے گئے ہوسن۔ انہیں دے ٹیمپل پراٹھ مدتوں سندھو واسیں دی متھالوجی تے کلچرل motif کوں نشا بر کریندے

رحمن ڈھیری

بل کوٹ توں 72 کلومیٹر لمے ڈلہاوں ہک پراٹھ شاہر دے آثار ہن جنیکوں رحمان ڈھیری ابدن۔ سندھو وادی دے پراٹھ لوک اکیوں رام ڈھیری سڈھیندے ہن جیندے ہن اونہیاں دی متھالوجی تے لوک روایات کونشا بر کریندی اے۔

رحمان ڈھیری دا شاہر سندھو وادی دے پراٹھ شاہر ہن چوں ہک اے جنیکوں تاریخ دان 5 ہزار پہلوں دامنیندن جیندے ہاڑپہ، موگجو ڈارو، ہڑپہ دا ہم عصر ہا۔ کچھ ریسرچر اکیوں ہڑپہ توں وی پراٹھ شاہر لکھدن تے باقی پئے کچھ اکیوں کوٹ ڈبجی تے آمری دا ہم عصر منیندن۔ اے شاہر چودہاوں سندھو میدانیوں کولوں 20 توں 30 فٹ تیں اوچا ہے جنیندا کھنڈ اٹھ ہک مستطیل شکل وچ اے، اس شاہر دے لوک سلہہ تے مٹی دی دوہلی دے اسرے مکاں ءِ بچ راہندے ہن جیندے ہا اونہیں کوں گرمی توں بچیندا ہا۔ آرکیالوجی ڈیپارٹمنٹ تے پشاور یونیورسٹی دے پروفیسر فرزند علی درانی 1976 ءِ اتھائیں کھدائی کیتی تے ایٹھوں مرچاں، سروں، جو، چٹے تے کنگ دے بچ لکھدن جیندے ہن اس وسوں دے

وسے دی وہی وپسے نال رلت کوں ودھیک نشا بر کریندن۔ بھپڑاں، پکریاں تے پاڑھے دیاں بڈیاں داملٹن ایبتھوں دے ہاگ پڈ سیندے تے وناں، گائے مندریں داملٹن اون ویلے دی عورت دے سنگھار کورینفرنس کریندے۔

تھاں بھانڈاں تے پٹے تیر، لیکے تے ڈانڈوی اونویں بن جویں وادی سندھ دیاں باقی ہیرٹچ سائٹس تے ہن۔ مٹی دیاں ہنٹیاں مہورتیاں دے نال ڈاندے ناگ دیوی دی مہورت پراٹ مذہب تے لوک روایات کوں نشا بر کریندن

References.

1. Temples of Indus: studies in the Hindu architecture of ancient Pakistan
2. تاریخ سرزمین گوٹل
3. Imperial Gazetteer of Mianwali
4. Gazetteer of District Dera Ismael Khan
5. Gazetteer of Attock District

622 عیسویء چ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مکہ توں مدینہ ہجرت کیتی۔ اسلام دے آفاقی پیغام دی تبلیغ دے نال عرب دے مظلومین کوں چیرہ ہے ایلے مساوات تے برابری دی سانجھء چ خاتم النبیین محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے پگنڈھ ڈٹاتاں مدینہ منورہ مسجد نبویء چ اصحاب رضی اللہ عنہم دا ہک گروہ راہندہ ہاچیکوں اصحاب صفہ آکھا ویندا ہا۔ اے درویش اصحاب صفہ اسلام دے سانجھ آ لے پیغام کوں گھن تے عام عوام لوکیں نال انٹرا ایکشن دیاں رمزیں رلیندن۔

حضرت علی علیہ السلام اپنے دور خلافتء چ کوفہ کوں مختلف علاقیاں تے لوکیں دی ڈائیورسٹی دا شاہرہ ہون توں اپٹاں دار الحکومت اوتھائیں پٹیندن۔ عرب و عجم دی تفریق کوں اسلامی مساوات نال ختم کر کے ہر کمیونٹی دے حقوق کوں اسلام دے انصاف تے نظام عدل کوں عرب و عجمء چ مقبول کریندن۔ امام حسن علیہ السلام این عدل تے مساوات کوں عام لوکیںء چ ول ڈھل کر ڈکھیندن۔

واقعہ کربلاء چ امام حسین علیہ السلام دی شہادت چتھ ہٹپ کوں وڈپ دی معراج تے چکیندی اے اوتھائیں عام لوکیں دی مظلومیت نال سانجھ کوں ودھار املدے۔ امام حسین علیہ السلام دی شہادت توں بعد امام زین العابدین علیہ السلام ڈیووشنل تسبیح، منقبت لٹریچر دی ہک عظیم کتاب لکھی چیکوں صحیفہ سجادیاہ ابدن، چیرہ ہی واقعہ کربلا دے ظلم و جبر دے ویلے امام زین العابدین علیہ السلام دی اللہ سوٹھے دے نال مناجات تے راز و نیاز دے ڈھگ ساری دعائیں دا مجموعہ ہے۔ امام باقر علیہ السلام اپنے صحیفہ سجادیاہ دے علوم کوں باقر

باب پنجم

سندھو دی سانجھ سانجھ

(Indus cult)

العلوم داعروج بخشیدن۔

امام جعفر الصادق علیہ السلام اسلامی فقہ دی سب توں وڈی شخصیت منیندن جنہاں توں اہل تشیع فقہ جعفریہ، فقہ امامیہ اسماعیلیہ تے اہل سنت فقہ حنفیہ، مالکی فقہ، شافعی فقہ تے حنبلی فقہ دے سکول آف تھاس دے نال جابر بن حیان جنیں عظیم سائنسدان وی فقہی تے فکری گیان، گھنندن۔ اسلامی تاریخ ءچ آوٹ آ لے تمام اولیاء، صوفیاء تے طریقت سلاسل دے بزرگان امام جعفر الصادق علیہ السلام توں روحانی نسبت رکھیندن۔

امام جعفر الصادق علیہ السلام دی اماں بی بی فروہ اسلامی تاریخ ءچ مدینہ دے مشہور فقیہہ قاسم بن ابی بکر رضی اللہ عنہ دی دہی بہن۔ قاسم بن ابی بکر حضرت ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ دے پتر محمد بن ابی بکر دے پتر بہن۔

مکہ مکرمہ تے مدینہ منورہ چوں اسلام دے پیغام کوں مختلف سکول آف تھاس (فرقے) کوفہ، بصرہ تے خراسان وڈر بندن۔ بصرہ خلیج فارس دے پراٹ رشتیں تے هووٹ دی وجہ توں وادی سندھ، خراسان، عرب تے میسوپوٹیمیا دا سنگم شاہراہا۔ بصرہ دی سچاٹ حسن البصری بہن۔

حسن البصری اہٹی جوانی ءچ مولا علی علیہ السلام دے عقیدت مند بہن۔ تے اونہیں اہٹی صوفیاء تعلیمات ءچ مولا علی علیہ السلام دے وسیلہ توں قرب چنیدے ہوئے خاتم الانبیاء صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم توں روحانیت گھدی۔

حسن البصری بصرہ چوں بازنطینی علاقیں نال ہیرے جوہرات دا پاروی کریندے بہن۔ حسن البصری ہک تفسیر قرآن وی لکھت کیتی، ہی چیز ہے تاریخ حادثات دی نظر تھی۔

705 عیسوی ءچ حسن البصری اپنے بصرہ دے ظالم گورنر حاج بن دی پالیسی دے خلاف آواز چائی تے ریاست دے ڈڈھپ ہتھوں لکٹن تے مجبور تھئے۔ حسن البصری

دے دور وچ مسلم عارف، ذہندرویش پشم دے کپڑے پندے بہن۔ پشم کوں عربی ءچ صوف اہدن جتھوں اے عارف، زاہد، تارک الدنیا (دنیاوی حرص توں اوچے) لوک صوفی سڈ بکن لگے۔

حسن البصری فرمیدن:

”چہرہ ہاپنے اندر داڈ یو ہالٹ کیتے پشم پندے اوکوں خدا چوگی روشنی ڈیندے تے چہرہ ہا کیوں وڈ پ تے پھوت کیتے پیندے او جنم ءچ شیطان دے نال سڑسی۔“

پشم دے کپڑے بازنطین ءچ عیسائی راہب وی پیندے بہن تے صفہ دی عربی کوں پشم نال فارسی درویشیں چوکھا رنگ لایا۔ حسن البصری دے انٹیلکچوئل تے عارفانہ کم کوں اونہیں دے مریدین ودھارا ڈتا۔ واصل بن عطا چہرہ ہے معتزلہ سکول آف تھات دے بانی بہن او حسن البصری دے شاگرد بہن۔

ابوطالب مکی چہرہ ہے عربی دی لکھت قت القلوب دے لکھاری بہن جنہیں Sufism تے عربی زبان ءچ پہلی لکھت کیتی او وی حسن البصری کوں اپٹاں پیشوا منیندے بہن۔ مولا علی علیہ السلام تے حضرت حسن البصری کوں عرب تے خراسان دے اولین صوفیاء کٹھ اپٹاں مرشد منیندے بہن تے خاتم الانبیاء صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تیں اے نسبت درویشیں کیتے رشد و ہدایت دی پوڑی تھی۔

حبیب ابن محمد ناں دے ہک ایرانی درویش وی حسن البصری دے عقیدت مند بہن۔ 744 عیسوی ءچ مالک بن دینار بصری سنیں دے مرید بنے تے اونہیں صوفیاء دے کٹھ کوں ودھارا کیتا۔

بصرہ دے صوفیاء دا چرچہ رابعہ بنت اسماعیل الادویہ المعروف رابعہ بصری ڈتا۔

غریب گھر ءچ جمٹن آلی اے مھان دہی بچپن ءچ بطور غلام وکدی و تھیندی بصرہ دی انٹیلکچوئل تے درویشانہ سچاٹ تے وکھرپ دار یفرنس تھی۔

رابعہ بصری دعا، ریاضت تے مراقبہ نال اپنے وجد تے اللہ سوھنے دی قربت دے پندہ کیتے۔ تاریخ دانیں مطابق حسن البصری، مالک دینار، سفیان ثوری تے شقیق بلخی جنہیں صوفیاء رابعہ بصری نال خیالات داورتا را کریندے بہن۔ ہک ترٹھا پیالہ جیندے نال او پاٹی پیندی تے وضو کریندی تھی، ہک پراٹی تنڈی تے سلہہ داسرھاٹھ رابعہ بصری داوڈ اثاثہ ایہو بہن۔

پہاڑی وادیاں ءچ رابعہ بصری نال ہرٹی، بکریاں، مارخور تے چرند پرند راز و نیاز دیاں گا گلہیں کرن ہا جتھوں درویشیں باطن تے مراقبہ دی ریاضت کوں نویں فکر ڈتی۔ کوفہ شاہرہ ءچ عرب صوفیاء چوں ابو ہاشم داناں ملدے چہرہ ہے باطن تے Inner Transformation تے درویشیں کوں گیان ڈیندے بہن۔ مکہ مکرمہ مدینہ منورہ تے بصرہ کوفہ اوائل ءچ اسلامی درویشیں دی جھانیں بہن۔ مسلم آبادی دے فارس و خراسان ءچ اضافے نال وڈ جھے وڈے مراکز خراسان ءچ چنے۔

لوظ خراسان چہرہ ہا فارسی ءچ ڈنہاری سچھ ابھردے علاقے کوں آکھیا ویندے۔ اے علاقہ ایرانی بسطام توں چا کے سطح مرتفع ایران آ لے پہاڑ (انج آ لے کوہ سلیمان) تیں ہا توے او بھوں ایندی حد سطح مرتفع پامیر تیں تھی۔ خراسان دے علاقے بلخ ءچ سچاٹشی Achaemenid ادوار توں ہک تاریخ رکھیندے بہن، بلخ کوں پہلوں بکٹر یا آکھا ویندا ہا۔ عرب فتوحات توں پہلوں اے بلخ علاقہ زرتشت عقائد دے ٹیمپل رکھیندا ہا لیکن بکٹر یا (بلخ) دی پراٹ سچاٹ بدھ مت دی خانقاہ ہی چیز ہی نوبہار ناں دے علاقے ءچ تھی۔

715ء چ اے علاقے قتیبہ بن مسلم فتح کیے تے خراسان دی راجدھانی مرو توں بلخ 736ء چ شفٹ تھئی۔

بلخ دے پہلے صوفی ہونڈ دانان ابراہیم بن ادھم داملدے جیڑ ہا بک شہزادہ تے ولی عہد ہا۔ لیکن اوں تخت طاقت تے وڈ پ آلی پھوت کولوں جنر چھڑو بندے ہوئے باطنی سکون، نروان تے درویشی کوں چٹا کہوں جیڑ ہا اوں وادی سندھ چوں آئے بدھا درویشیں نال بلخ چ فلسفیانہ تے فکر دی رلت نال حاصل کیتا، اے خراسان تے او بھی سندھ وادی دے مدقدم آ لے انٹرایکشن کوں ریفرنس کریندے، ریسرچر جتھاں مکران تے تے ہٹاڑی سندھ خراسان تے ہندوستان دا گیٹ وے گھجیدن او تھا کیں بلخ، ٹیکسلاتے گندھارا سمیت او بھی سرا وادی سندھ سمجھ کولوں وڈا گیٹ وے ہئی انٹرایکشن تے ارتقاء دا۔

ابوعلی شفیق بن العزالی بلخ دے ہک بے وڈے درویش بہن جہاں توکل تے بہوں سوہٹیں صوفی فلاسفی لکھت کیتی۔

خراسانی (ایرانی) صوفیاء دے وے نانویں چوں ہک بایزید بسطامی بہن۔ جہاں دا وطن بسطام علاقہ ہا جتھوں او بسطامی مشہور تھئے۔ انہیں دے ڈاڈا زرتشت عقائد دے پیروکار بہن تے والد بسطام دی وڈی سماجی شخصیت بہن۔ بایزید بسطامی دعا، عبادات تے ریاضت کریندے ہوئے ہک ملک تو پئے چ درویشانہ پنہدہ کیتے تے 113 روحانی شخصیات تے صوفیاء کوں ملے تے اوہٹی زندگی دے 30 سال فقیرانہ رلت چ گزارے۔

سندھ وادی دے سفریں چ بایزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہ دی ملاقات ہک سندھی درویش ابوعلی سندھی نال تھیدی اے جیکوں او اپٹاں مرشد منبیدن۔ سندھی استاد اپٹے بسطامی شاگرد کوں وادی سندھ تے بدھا دی نروان مراقبہ دی ڈاکٹر ان توں واقفیت ڈیندن

، ڈٹیکوں ڈیکھ کے بایزید بسطامی فناہ دی ڈاکٹر ان کوں مسلم صوفیاء تے درویشیں فقیریں چ ودھیک ودھارا ڈیندن۔

معروف ابن فیروز الکرنجی وی ہک بہوں وڈے صوفی بہن۔ انہاں دے والدین عیسائی بہن لیکن انہیں امام علی رضا علیہ السلام دی تعلیمات توں متاثر تھئی کے اسلام قبول کیتا ہائی۔ معروف کرنجی بغداد شاہر دے محلہ کرنج چ راہندے بہن تہوں کرنجی مشہور تھن۔

بغداد چ ای جنید بغدادی رحمۃ اللہ علیہ ہک مشہور ولی اللہ بہن جہاں دالقب طاوس الفقراء (Peacock of Dervishes) تے شیخ المشائخ ہا۔ جنید بغدادی فرمیدن:

”انسان اول ویلے تیں عارف نہیں ہن سگدا ہے تیں اودھرتی ماء واگوں نہ تھی وچے جندے اوتے ہر چنگاں ماڑا ٹردے تے چویں بدل ہر شے تیں بغیر فرق کیتے وسدن۔“

جنید بغدادی دے ہم عصر ابوالمغیث الحسن بن منصور حلاج ہک مہان صوفی بہن جہاں کوں عقائد دی بنیاد تے سولی چڑھایا گیا ہا۔ حلاج خراسان تے وادی سندھ چ درویشانہ سفر کیتے تے فقیریں، درویشیں نال اسلامی، صوفی تے فلسفیانہ فکر دی رلت کیتی۔ خراسان، ترکستان تے بلخ دے علاقیں چوں وادی سندھ دے رستے تیں منصور حلاج سفر کیتے تے سندھ وادی بدھ مت خانقاہیں تے وی فکر و فلسفہ دی رلت کتوںے۔

اپنے درویشانہ نظریات تے انا الحق دی تسبیح تے وردا انہاں دی عادت ہا۔ چندی بنیاد تے بغداد دے دربار چ مذہبی لوکیں منصور حلاج تے کفر دے فتوے جاری کروائے تے انہاں کوں قید کروا ڈتا گیا، منصور حلاج تصوف تے اوہٹی کتاب تاسمین الازل لکھت کیتی تے معراج مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تے اوہٹی لکھت کتوںیں۔

9 سال دی قید دے دور وچ منصور حلاج تے الزامات دی بھر مارھئی چمبندے وچ اے الزام وی ہا جو منصور حلاج اہدے۔

”میں اپنے دل دے کعبہ داست واری طواف کیتے۔“

ایں بنیاد تے اونکوں قرامطی شیعہ اکھبندے ہوئے کعبہ تے حملہ کرک آلا آکھیا گیا تے نال اے وی جو منصور حلاج اللہ سوہٹے دیاں ماورائی طاقتیں کوں اوتار Incarnation دی ڈاکٹر ان دا داعی ہا۔

عرب خراسان تے وادی سندھ دی درویشیں نال رلت کریندے ایں درویش صوفی کوں آوندے عقائد دی بنیاد تے بے رحمی تشدد نال سولی ڈتی تے لاہوتی درویش اوہٹی فکر تے قربان تھیا۔

فرید الدین عطار خراسان دے ہک عظیم درویش صوفی بہن جہاں اپنے نفس دی سچاں تے فناہ تے روشنی ڈتی۔ انہاں دی بہوں عظیم لکھت منطق الطیر (پکھواں دی کانفرنس) صوفی ڈاکٹر ان تے بہوں ودھیک لکھت اے۔

بلخ دے ہک درویش جلال الدین رومی وہی بہن جہاں بلخ و خراسان توں سندھ وادی ویندے رستیں توں گھن کے روم تیں دے صوفیاء نال فکری سانجھ کیتی۔

قادر یہ سلسلہ طریقت دے بانی حضرت عبدالقادر جیلانی فارس دے علاقے جیلان چ پیدا تھئے، 25 سال درویشانہ سفر کر کے انہاں بغداد چ خانقاہ پٹائی تے سلسلہ قادر یہ دی صوفیانہ تعلیمات دے نال اسلامی دنیا چ اپٹا لا زوال کردار ادا کتوںے۔

977 عیسوی چ ملتان تے منصورہ فاطمی مصر نال جڑت ملیندن، ملتان تے منصورہ چ اوں ویلے سومرہ خاندان دی شاہی ہی جیڑ ہے فاطمی مصر دا خطبہ پڑھدے بہن۔ اسماعیلی فرقے دے پیروکار اے بنیادی طور تے اہل تشیع فقہ جعفریہ دی اوشاخ بہن

چہڑ ہی امام جعفر صادق علیہ السلام دے فرزند حضرت اسماعیل کون اپٹاں امام منیندی اے تے امامت کون جناب اسماعیل دی اولاد پچوں تسلیم کریندن۔ اسماعیلی فرقے ءچ قرآنی تعلیمات دے باطنی مفہوم کون فوقیت ڈتی دیندی اے تے انہاں دے انٹیکلوکلز مطابق تاویل و تفسیر دا اختیار حضرت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تیا ونہیں دی اولاد کون ہے۔ اسماعیلی فرقے ءچ امام توں گھنن کے عام عقیدت مند پیر و کار تیں ہک درجہ بندی وجود ءچ آندی اے چہڑ ہی ایں کمیونٹی دے انٹیکلوکل کم کون ودھیک تسلسل ڈیندی اے۔ سلاطین تے ریاستی سخت گیر ملائیت توں بچن کیسے ایں کمیونٹی دے لوک اہل تشیع دی تھیہ ڈاکٹر آن نال جڑت رکھیندے ہن چہڑ ہی انہیں کون عقائد دی بنیاد تے تھکے کشت و خون توں بچویندی ہئی۔

عرب خراسان دے مختلف علاقیاں ءچ سلاطین دے کشت و خون نال ستائے ہوئے لوک، کمیونٹیز تے درویش اپٹاں وطن چھوڑ کے وادی سندھ دوڑے۔ جنیں اچٹی سانجھ ءچ آئے مختلف عقائد، خیالات تے فکر دے حامل لوکیں کون سندھ وادی دے رنگ ءچ رنگ ڈتا۔ سطح مرتفع ایران دے پہاڑ تے بالائی وادی سندھ بلخ و خراسان توں وادی سندھ تیں جڑے سماج تے انٹرایکشن واسگم پٹاں۔

مسلم صوفیانہ طریقت دے درویشیں تیا اسماعیلی داعیان انٹیکلوکلز وادی سندھ پہنچ تے ایں دھرتی دی زبان تے کلچر نال سانجھ کیتی۔

وادی سندھ چہڑ ہی ہزاریں سالیں توں اچٹی وسوں تے آئے لوکیں کون آمھ سانجھ ڈیندی آندی اے ایں سندھ دے پاٹیاں نال سانجھ گھنن آوٹ آلی ہر کمیونٹی تے سکول آف تھائس کون راہن کھاوٹ بیوٹ تے جیوٹ دی آزادی ایویں ڈتی جیویں دیومالائی عقیدت مندی رکھن آلاں کون پرکھیں سکھایاھا۔

عرب، خراسان علاقیاں چوں مختلف سلاطین تے درباری ملا گیری تے دے جبر تھوں ڈھگ ساری کمیونٹیز سندھ وادی دے پندھ کپتن، ول اسٹڈی وسوں تے پچھلے ہک ملینیم عرصے توں تھئی سانجھ اسٹڈی آج دی وسوں دے کلچرل، ہیرٹیج، مذہبی رواداری تے مساوات دا کھہ درشن ہے جتھ ہر فکر، فلاسفی، سکول آف تھائس دے لوک ہک ہن نال ایویں جڑ کے جیندن جیویں جیوٹ دا حق ہوندے۔

پیرست گرنور

پیرست گرنور او پہلے اسماعیلی مشنری شخصیت ہن چہڑ ہے وادی سندھ ءچ آئے ہن۔ اوں ویلے گجرات ءچ سدھراج جے سنگھ دی حکومت تھی۔ پیرست گرنور دا اصل نال سید نور محمد ہا چہڑ ہے حضرت امام جعفر صادق علیہ السلام دی اولاد ہن۔ پیرست گرنور سدھراج دی ریاست سورا شترادے شاہ پتھن آئے ہن۔

سید نور محمد 1093 ء توں 1143 عیسوی ءچ سندھ وادی دے رستے نال سورا شترا

پہنچ ہن۔

اونہیں دے عقیدت مند مریدین اونہاں کون سید سادات تے مقامی پولی ءچ پیر ست گرنور دا ناں ڈتا۔ تے اونہاں دے درویش مریدین ست پنٹھی سڈیندے ہن جنیندا معنی ہا سدھی راہ آ لے لوک۔

پیرست گرنور اپٹاں انٹیکلوکل مشنری کم ہوں ودھیک Systematic گویڈ نال کیتا۔ پہلوں پہل اونہاں ہندومت کون پڑھاتے آوندے سنتان عقائد، وید، گیتا تے پراٹ دی پوری گہرائی نال جاٹ سنچاٹ کیتی تے ول مقامی لوک روایات تے مذہبی عقائد

ڈاکٹر آن کون ڈیہدے ہوئے مشنری کم کیتا۔

گجرات دا بادشاہ پیرست گرنور دے علمی کم توں متاثر تھی کے اونہیں دا عقیدت مند ہٹا گیا۔ پیرست گرنور رگ ویدی بھجن تے مقامی کلچر دے رنگ توں رلت کریندے ہوئے مقامی پولی ءچ بھجن آلی کارگنن تخلیق کیتا، جنیکوں اونہاں مقامی سندھ وادی پولی ءچ گنن (Ginan)) دا ناں ڈتا چہڑ ہا وادی سندھ دی ویدک، مسلم تے صوفی درویشیں دی رلت کون نشا بر کریندے۔ ول اے گنن وادی سندھ دی مختلف کمیونٹیز، ڈائیورسٹی، وکھرپ، مذاہب تے لوک روایات کون نشا بر کریندن۔

پیرست گھرنور دا ہک گنن:

بن کلمی بندگی کری تو بندگی سنی سر

جیون نت اٹ راہ چلا آخر اجڑ واس

(جیوٹ ہا بغیر کلمہ پڑھے عبادت کریندیاں او جیون اجڑیندے)

گنن (Ginan)

سنسکرت ءچ لوظ Jnana توں نکلے جنیندا مانی اے علم، پراٹ دور توں وادی سندھ دے لوک ڈیوشنل بھجن، جمر، قصیدے تے تسبیح پڑھدے ہن جنیکوں مسلم صوفیاء تے اسماعیلی مشنری داعیان آ کے مقامی زبان تے لوک روایات کون محفوظ کرٹ داہوں وڈا سوپ پٹایا۔ پیرست گرنور تے اونہیں دے ستھ پنٹھی مریدین پہلوں پہل گنن کون گجراتی، سندھی ءچ اچٹی محافل ءچ پڑھ سٹایا اونہیں توں بعد شاہ شمس سبز واری سبزوار توں غزنی تے ول وادی سندھ دے مدینت الاولیاء ملتان شاہر ءچ سرانیکسی گنن کون ودھارا ڈتا۔ عربی،

فارسی دعائیہ کلمات، تسبیح تے قصیداں دے نال چہڑ ہے ایلے مقامی وادی سندھ دی زبانیں سرائیکی، سندھی، پنجابی تے بروشسکی ءِ بچ وی دعائیں، تسبیح، منقبت، نوحہ تے قصیداں دا سلسلہ اپنٹے جو بن تے پہنچا۔ صوفیاء تے درویشیں دے کٹھ ءِ بچ وکھرے وکھرے سکول آف تھائس دے لوکیں دی رلت گننان تے مقامی لوک سانجھ کول ودھارا ڈاتا۔ گننان پٹاوا ءِ بچ ہمیش فوک لور، مقامی علامات تے بولیاں کول ترجیح ڈے کے سندھ وادی دے لوکیں تک مشنری سنیہا پچاواں دی کوشت کیتی گئی اے۔

گننان اسلامی تعلیمات، ویدک، ناتھ پنتھ تے بھکتی فلاسفی دی رلت نال پٹائے پگنن چنہرہ مقصد سندھ وادیس کول اپنٹے نیڑے کرٹھاتے انٹرا ایکشن کو ودھارا ڈا یونٹھا۔ گننان تلویں لکھے گئے موضوعات دا مجموعہ ہن۔

1. Religious beliefs
2. Folklore with native languages
3. Superstition
4. Myths
5. Legends with allegorical language
6. Islamic mystic & vedic , Nath panth, bhakti philosophy.

اسماعیلی صوفیاء دے گننان ءِ بچ انسانی فکر تے شعور کول ظاہر و باطن دے سوجھلے کیتے پڑھاتے لکھتے کیتا ویندراہی۔ ڈاکٹر این میری شمل دی لکھت مطابق اسماعیلی داعی دی کوشت نال ڈا ہویں توں بارہویں صدی عیسوی تیں ڈھگ سارے مقامی سندھ وادیس

اسلام نال رلت کتی تے گننان اول دور دیاں واحد مذہبی لکھت تے روایات ہن چہڑ ہیاں اساکول عام بندے، مقامی تل و طنی دی بولی، کلچر تے ریت رواج کول سمجھن دے ریفرنس ڈینڈین۔

گننان دے نال صوفیاء درویشیں لاہوت لامکان تے ظاہر و باطن ءِ بچ عام بندے، انسانیت نال قرب، ول ڈھل تے رلت کول اشرف المخلوق آدم زادیں دا جوگک شوگک پٹایا۔ اسماعیلی انٹیکلوکلز گننان ءِ بچ چھو کری دوشیزہ کول علامتی مثال پٹیندے ہوئے اللہ سوٹھے نال عشق حقیقی دیاں منزلاں پندھ کر کے لاہوت لامکان تیں پرواز کیتی اے۔

گننان ءِ بچ انسانی روح چھو کری ہٹ کے اپنے محبوب کول پگلیدی اے۔ مقامیت، وجد، درویشانہ تے بھکتی فقیرانہ رنگ کول ڈیہدے ہوئے شاہ شمس ملتانی گننان کیتے جوگک دی ٹرم استعمال کیتی ہے۔

پراٹھ مدتوں جوگک سندھ وادی دے لوکیں فقیریں دی زندگی دے نال اساڈے کلچر کول نشا بر کریندے۔

فقیریں دا اے جوگک ولا مرشد لعل شہباز قلندر دی دھال، سینیں قاضی قذان دے ڈوہڑا، مرشد وارث شاہ تے حضرت سلطان باہو، شاہ کریم بلوی دی کافی توں پندھ کریندے ہوئے مرشد بلھے شاہ تے مرشد بھٹائی سینیں تیں چچدے، مرشد بھٹائی تے مرشد بلھے شاہ ول ایں جوگک کول مقامی سندھ وادیس دا مزاحمتی نوحہ پٹائے چہڑ ہا حملہ آوریں، قبضہ گیریں تے مقامیت کول مذہب دے ناں تے مکاواں آلے طاقتوریں کول ہکل ڈیندے۔

گننان سندھ وادی دے لوکیں، فقیریں تے درویشیں دا فکر تے فقہ دے سکول آف تھائس توں ودھ کے انٹرا ایکشن تے وجدانی، لاہوتی تے پروگریسیو آئیڈیالوجی دا پندھ

اے۔

پیر سید شمس الدین سبزواری ملتانی

سید شمس الدین ایران دے شاہر سبزواری ءِ بچ پیدا تھئے ہن۔ ابتدائی تعلیم تے تربیت اونہاں کول اپنٹے والد پیر سید صلاح الدین کولوں ملی۔ 30 سال دی عمر وچ پیر شمس الدین کول بدخشاں تے او بھئی وادی سندھ ءِ بچ داعی پٹا کے بھیجا گیا۔ انٹیکلوکل کم تے روحانی عقیدت نال اونہیں اپٹاں کم بدخشاں، او بھئی وادی سندھ، لمی وادی سندھ، گجرات تیں کیتا تے مدینہ الاولیاء ملتان کول اٹنی فکری راجدھانی پٹایا۔

پیر شمس الدین کول شاہ شمس وی آکھیا ویندے۔ شاہ شمس اپٹاں تبلیغاتی کم قرآن مجید تے ویدک تعلیمات دے نال مقامی لوکیں کول انج ڈاتا جو مقامی لوک ہزاریں دی تعداد ءِ بچ شاہ شمس دے مرید پٹے۔ سندھ وادی دے قدیم شاہر ءِ بچ شاہ شمس اٹنی ڈھگ ساری زندگی گزارے ہی تہوں اونہاں کول شاہ شاہ شمس ملتانی آکھیا ویندے۔

مرشد شاہ شمس ملتانی وادی سندھ تے وسیب دی مقامی فوک لور تے ڈیووشنل Motif کول گننان دی راند نال ودھارا ڈاے کے سندھ وادی، کچ تے کاٹھیا واڑ دے خوجہ تے ملتان تے او بھئی سندھ وادی دے گپتا تے شمسی عقیدت منداں کول اسلام دی راہ ڈکھائی۔

سبزواری توں مشنری کم شروع کر کے شاہ شمس غزنی ویندن۔ اونہاں دے ڈوہڑا گرد و مرس تیسور بھنن اونہاں دے نال ہوندن۔ غزنی ءِ بچ شاہ شمس ہک شاہی خاندان دے جوان سبھاگ کول اپٹاں شاگرد پٹا کے تے اولکوں بدخشاں چٹھیندن۔

اسماعیلی انٹیکلوچونلز تے مشنری داعیان دا اوڈ اکم مقامی پولیاں تے ریت رواج دے نال عام لوکیں نالے رلت ہی جنہدی وجہ توں اسماں اج ہزار سال پہلوں دے ملتان دی فکر و فلسفی دے نال نال مقامی پولی دے وکھرپ کوں کجھٹ دے ریفرنس رکھیندے ہسے۔

پیر شمس الدین ملتانی اپنے شاگرد سبھاگا دے نانویں ہک گنان ءچ فرمیدن:

اے سبھاگا

ایں دنیا دے وچ کیا گھن آیوں

کیا گھن ویسوں نال سبھاگا

اے سبھاگا

تنگو توں آیوں تنگو ویسیں

کر گھن ونج و پار سبھاگا

غزنی توں ملتان اوں زمانے ءچ کر مودریا دے راہ کھاڑے نال سفر تھیندے ہن تے کر موتے سندھو دے سنگم تے تل کوٹ دا پراٹ شاہرہا جتھ سندھو دریادی ڈ لہائی مٹ تے ویدک ادوار دے ٹیمپل کھڑن۔ شاہ شمس ملتانی دی سندھ وادی تے ملتان رلت انہنیں رستاں نال تھیدی ہی جنہیں تے پندھ کر بندے تسبیح قصیدہ، توالی پڑھدے ملنگ درویش مقامی لوکیں نال رلت کریندن۔

سبھاگا بدخشاں تے او پھے پہاری علاقیں ءچ ڈھک عرصے تیں اپنے مرشد مشنری

سنیہا عوام تیں پچایا، سبھاگا دے متعلق گنان سرائیکی زبان ءچ آکھا گئے، شاہ شمس ملتانی اپنی لکھت ”من سبھاگٹی“ ءچ اے گنان لکھے ہن جیکوں Convincing the mind کھیندن۔

شاہ شمس ملتانی سندھ وادی دی زبانیں تے ایڈا قبضہ رکھیندے ہن جو انہنیں سندھی، سرائیکی تے گجراتی ءچ فوک سرء چ گنان جوڑن چہڑ ہے اج تیں جماعت خانے، عبادت گاہیں تے مقامی سکول آف تھائس دے کھڑے ءچ پڑھے ویندن، انہاں دے ایس کم کوں خوجہ، گیتی تے جماعت خانہ دے مکھی اج تیں سا نبھی اندن۔

شاہ شمس اپنے دور ءچ پوری وادی سندھ ءچ 84 جماعت خانے بٹوائے جتھ مشنری داعیان اپنی تبلیغ کریندے ہن۔ جماعت خانے دا ایڈمنسٹریٹر مکھی اکھا ویند اہتی۔

مکھی لوظ وادی سندھ تے مغربی ہندوستان ءچ کمیونٹی تے دستی دے سربراہ کیتے ورتیندے۔ مقامیت کوں ڈیہدے ہوئے شاہ شمس ملتانی اپنے جماعت خانے دا ایڈمنسٹریٹر مکھی ایس واسے چنے جو او سبے دے نال انٹرا ایکشن کریندے ہوئے مشنری تبلیغی کم کر سگن تے عام لوکیں تک جاٹ سچاٹ رلدی ملدی راہوے۔

جماعت خانے دے نال اے عبادت گاہیں امام خانہ، امام بارگاہ تے امام باڑہ وی سڈیندین۔ سندھ وادی ءچ اج وی سرائیکی وسیب، پنجاب تے صوبہ سندھ سمیت ہر جہاہ ہر شاہرہ دستی امام بارگاہ رکھیندے چہڑ ہے سندھو واس سماج دی کلچرل تے فکری رلت دے نال نال مقامیت نال جرٹ دا ہیر پٹچ اسما کوں نشا بر کریندے۔

اپنے گنان ءچ مرشد شمس ملتانی اپنے ناں شمس دریا، شمس غازی، شمس قلندر ڈ سیندن تے ایندے نال مذہب تے اخلاقیات دی مت وی لہیندن۔

References.

1. A history of Sufism in India
2. T. Izutsu, A comparative study of key philosophical concepts in Sufism and Taoism
3. J.P, Brown, the Derishes
4. Tawarikh e Pir
5. Shias of India , N.J.Hollister
6. Collection of Hassan Kabiruddin
7. Guide to Ismaili literature Dr W.Ivenow
8. History of Ismailis, A.S. Picklay
9. The Persian mystics
10. A literary history of Persia

باب ششم

ملتان

(میلوہا دا پراٹھ مکھ)

ملتان ناں دا اور بگن تاریخ دان ملھستان، ملہی تے ملہونال چوڑیندن، لیکن ہزاریں سال پہلوں میسو پوٹیمیا نال سندھ وادی چوں ویچ و پار کریندے لوکیں اپٹے آپ کو میلوہا سڈ ویندے ہنن چیر ہا سندھ و اس لوکیں دی ڈائیورٹی تے وکھرپ کوں نشا بر کریندے۔

ملتان سندھ وادی دے ادھ وچ چہاں (چندرا بھاگا) دی من تے وسدا او شاہر اے جتھوں روڑکا تے لوٹ پہاڑ برابر و تھ پندھ رکھیندن۔ سندھ وادی دے مہان میدانیں دا ادھل ایں شاہر کوں سندھو تہذیب دے ورثہ دا امین شاہر منیندن چیر ہا ساڈے وسیب تے سماج دے کلچرل تے فوک لور کوں پران۔ ن تہذیب دا ورتار اڈ سیندے۔

ایرانی صوفیاء چوں ہک بزرگ ابو نجیب سہروردی 1097 عیسوی وچ سہرورد شاہر وچ پیدا تھئے ہنن جنہاں دریائے دجلہ دے کنارے بغداد شریف وچ اچٹی خانقاہ پٹائی ہئی۔ ابو نجیب سہروردی دے ہک بھتر تیجے ابو حفص عمر سہروردی 1145ء وچ بغداد وچ پیدا تھیندن جنہاں تصوف دیاں ڈاکٹر ائیز مختلف صوفیاء کو لوں سانجھ کیتیاں ہنن۔ انہیں دی ہک کتاب عوارف المعارف صوفیانہ طریقت تے ہوں عظیم لکھت اے تے ابو حفص عمر سہروردی حضرت عبدالقادر جیلانی رحمۃ اللہ علیہ دے شاگرد ہووون توں ہوں وڈے صوفی پیر منیندن۔ ابو حفص عمر سہروردی دے ہک داماد سید محمد شجاع طوس دے راہوون آ لے ہنن۔ سید محمد کی بھکری انہاں دے پتر ہنن جنہاں سندھ وادی وچ پراٹھ شاہر روڑکا دے نالوں بکھر شاہر و ساہیا جتھوں انہاں دی اولاد اچ وی وسیب وچ باکھری سڈ ویندی اے۔

سہروردی سلسلہ صوفیاء کوں سندھ وادی وچ مقبولیت ملتان دے سیں بہاوالدین

زکریا ملتانی ڈٹی۔ ملتان توں 80 میل اونھے ڈ لہاوں ہک جھاہ دی پال گڑھ (کروڑ لعل عیسن) وچ 1171 عیسوی وچ بہاوالدین زکریا ملتانی پیدا تھیندن۔ جہاں دا خاندان خوارزم چوں غزنی تے ملتان دی راہیں تے وسدے شاہر دی پال گڑھ کوں کروڑ لعل عیسن پٹایا ہا۔ 17 سال دی عمر وچ زکریا ملتانی بغداد شریف ویندن تے ابو حفص عمر سہروردی دی خانقاہ تے پڑھدن۔ ول سہروردی سلسلہ دے جانشین ہنن کے ملتان وچ سہروردی طریقت دی خانقاہ بٹیندن۔ تے سلاطین دہلی دی طرفوں نذرانہ نیاز دے نال اونہیں ہوں وڈی خانقاہ بٹائی جیندے وچ راہوون، کھاوون پیوون تے فکری کھٹھی منفل کیتے سوہٹاں نظام ہا۔ اے اوزمانہ ہاجوڈاں غزنوی تے غوری لشکر ملتان تے خراسان وچ مختلف سکول آف تھائس تے کمیونٹیوں کوں دیاں لگیں دامنہ پے ڈیکھن تے غزنہ، غور تے لاہور چوں آندہاں ریاستی گورنر وکھرپ رکھیندی کمیونٹیوں تے فکر نال ڈ ڈھپ کریندا ہا۔ بہاوالدین زکریا ملتانی بغداد شریف چوں سلسلہ سہروردی دے سکول آف تھائس دی نمائندگی کریندے ہوئے ملتان وچ ہر فکر تے وکھرپ آ لے لوکیں نال ول ڈھل تے سانجھ کیتی تھوں درویشانہ تے ملنگانہ مزاج لوکیں کنیں وی سلطان یا بادشاہ تو وودھ کے عقیدت تے قرب سہروردی سلسلہ دے صوفیاء کوں ڈتا۔

غزنی تے غوردی لٹ مار توں ڈڈرے لوکیں اپٹاں دھن سہروردی خانقاہ دے فقیریں درویشیں دے نال اونہیں قلندری فقیریں کوں ڈتاجیر ہے بہاوالدین زکریا ملتانی، شاہ شمس ملتانی، شاہ یوسف گردیز جنہیں صوفیا نال جرٹ رکھیندے ہنن۔

قطب الدین ایک دی موت توں بعد 1210 عیسوی وچ اچ شریف دے گورنر نصیر الدین قباچہ وچ تے ملتان دی عملداری دا اعلان کریندے نصیر الدین قباچہ وچ توں ملتان آ کے بہاوالدین زکریا دی درگاہ تے حاضری ڈیندے تے مرشد دی دعا گھن کے اچ

شریف ولدے۔ اے واقعہ ملتان دی سہروردیہ درگاہ کول سلاطین دے قبرہتھوں مجبور تے محکوم کمیونٹی، لوکیں کول ساہج ڈوبندرا ڈیکھیندے، نمیں تاں غزنہ غور تے خاندان غلاماں دے سلاطین گپیاں کھٹی ۽ چ دیرنن لعیندے۔

منگول تاتاری فوج جڈاں ملتان کول لٹن کیتے محاصرہ کیتا تاں زکریا ملتانی ہک لکھ سونے دے سکپڈے کے اپٹے شاہر تے وسبہ کول بچایاھا۔ اے ہمیں واقعات اول ویلے دی خانقاہ تے عقیدت مندوں دی طرف ڈتے گئے نذرانہ تے نیاز کول ریفرنس کریندن۔ بہاوالدین زکریا ملتانی دی وفات توں بعد اونہیں دے پتر صدر الدین عارف جانشین مقرر تھیندن۔ صدر الدین عارف سبیں دے بارے ملدے جو اونہیں خانقاہ دی ڈھگ ساری دولت غریب عوام ۽ چ ورتا ڈتی۔ تے اپٹے والد مرحوم آلی کار وسبہ تے عام لوکیں نال سانجھ کیتی۔

صدر الدین عارف سلطان دہلی توں غیاث الدین بلبن دی طرفوں ملتان دے نویں گورنر شہزادہ محمد نال ریاستی تے عوامی حقوق پچھوں اختلاف راہنداھا۔ بادشاہ بلبن دا پتر ہووٹ دی پھوت ۽ چ گورنر طاقت واستعمال تے زور آوری داشتوقیھا۔

شہزادہ محمد ہک ڈیہنہہ وڈپ تے پھوت ۽ چ اٹنی تربیت کول طلاق دے بیٹھتے ول ڈوبا چہرہ تھی کے رن دور جوع دی طبیعت وی ہٹ گینس لیکن شریعت آڑے ہووٹ پچھوں اول صدر الدین عارف تے دیکے سٹن آلی کیتی تے اونہاں کول اٹنی طلاق شدہ تربیت نال شادی تے مجبور کیتا۔

شادی تھیون سیتی اول خاتون صدر الدین عارف دی منت زاری کیتی جو میکوں بلبن بادشاہ دے ظالم پتر کولوں بچا گھنن، صدر الدین عارف گورنر کول نال کیتی، گورنر شیخ کول قتل کروٹ دی کوشت ۽ چ ہا لیکن او آپ ہک منگول حملہ اور دے ہتھوں کڑتل تھیا۔

ایں واقعے دے نال تاریخ دانیں اے وی لکھینے جو ملتان ۽ چ شیخ صدر الدین عارف سبیں قلندری، اسماعیلی تے ہنے سکول آف تھائس دے درویشیں کول اپٹے طریقت سلسلہ ۽ چ ساہج ڈتی چھیندی وجہ توں دہلی تے غزنہ، لاہور دے سلاطین اونہیں توں کاوڑے ہوئے ہن۔

انہیں قلندری فقیریں چوں ہک عامر حسینی ہن چہڑے ہرات چوں ملتان آئے ہن تے جہاں داسہروردی طریقت دی لٹریچر تے ہوں سوہٹاں کم کیتے۔

صوفی درویشیں چوں ہک فخر الدین ابراہیم عراقی ہن چہڑے ملتان ۽ چ 25 سال بہاوالدین زکریا ملتانی دی خانقاہ تے رہے ہن۔ فخر الدین ابراہیم عراقی دی شادی بہاوالدین زکریا ملتانی دی دہی نال تھی۔

خراسان دے علاقے مرو چوں سید عثمان مروندی ناں دے قلندری درویش ملتان مدینہ الاولیاء دی نگری آمدن جہاں کول بہاوالدین زکریا ملتانی سلسلہ طریقت سہروردیہ دا شیخ ہٹا کے سہون شریف بھجویندن، تے نال شہباز دالقب وی ڈیندن۔

مرشد شہباز قلندراٹنی جوانی دا ہک عرصہ کر بلا رہے ہن ول اونہاں دی مختلف سکول آف تھائس دے نال فکری سانجھ اونہیں کول سندھ وادی دالعل شہباز قلندر منوایا۔

مسلم صوفیاء، سلسلہ طریقت سہروردیہ دی سانجھ عقائد دی بنیاد تنظیم ڈڈھپ persecution دی رلی کمیونٹی کول ساہج ڈتی تے اوغرنوی، غوری تے غلاماں خاندان سلاطین دے ہتھوں کسچٹ توں بچ گئے۔ ایندے نال نال اے صوفی منش فقیریں، درویشیں تے عام لوکیں دی دکھ پ، ڈائیورسٹی نال قرب تے ول ڈھل کول وی ریفرنس کریندے جو سندھ وادی دے شاہر تے لوک ہمیش ہٹپ نال سانجھ کریندے اوندن۔

صدر الدین عارف دی وفات توں بعد اونہاں دے پتر رکن الدین ابوالفتح المعروف

شاہ رکن ملتانی سلسلہ طریقت سہروردیہ دے شیخ الاسلام ہندن۔ اپٹے بیو ڈاڈے دی ول ڈھل تے صوفیاء نال انٹراکشن کول ودھارا کریندے ہوئے شاہ یوسف گردیز کول طریقت سہروردیہ ۽ چ شامل کیتا گنیا۔ چہڑا ہا انہیں صوفیاء دی ڈائیورسٹی تے دکھ پ رکھیندے سکول آف تھائس نال سانجھ کول ریفرنس ڈیندے۔

بہاء الدین زکریا ملتانی دے ہم عصر سید جلال الدین سرخ پوش بخاری بخارا چوں غزنی تے دیپال گڑھ دے رستے نال ملتان پہنچے ہن۔ سلسلہ طریقت سہروردیہ دی خانقاہ تے حاضری ڈیونٹ توں بعد مرشد جلال الدین سرخ پوش بکھرویندن، بکھر ۽ چ اونہیں دی شادی سید محمد مکی دے پتر سید بدر الدین باکھری دی دہی نال تھیدی اے تے ول او اچ شریف ۽ چ اٹنی خانقاہ ہیندن چہڑا ہی وسب ۽ چ جلالیہ خانقاہ مشہور تھیدی اے، سلسلہ طریقت سہروردیہ، سلسلہ جلالیہ، سلسلہ قلندریہ، اسماعیلی داعی تے اہل تشیع کمیونٹی کول سانجھ نال اوچ شریف صوفیاء دی نگری ہٹدے تے فکر، فلاسفی تے دکھ پ آ لے سکول آف تھائس سندھ وادی دی کرشماتی سانجھ کول ودھیندن۔

شاہ شمس سبز واری ملتان ۽ چ آستانہ پٹاواٹ توں پہلوں اچ شریف ۽ چ آئے ہن۔ شیکل تے موثر اونہاں دے گنان ستورارانی وادک (The greater account of truth) ۽ چ فوک لور تے ملتان دی روایات ڈسیندن جہاں مطابق شاہ شمس سچھ کول سوا نیزے جتلہ پٹھ کر کے کے انہیں دے ہک درویش کول بوٹی بھنٹ دا آدر کیتاھا، بہاوالدین زکریا ملتانی اپٹے پتر صدر الدین عارف دے ہتھ کھیر بھرا پیالہ ڈے کے بھیجا جو ملتان بیراں توں پرھے، شاہ شمس سبز واری گلاب دا ہک پھل پیالے ۽ چ پا کے واپس قرب داسنیہا بھیجا۔

اوچ شریف دی فوک لور مطابق شاہ شمس سیت پور ۽ چ پہلوں پہل آئے ہن

جتھاں ہک بدھ مت دی پیر و کار سیتا راٹی دی حکومت ہی۔ شاہ شمس دی تبلیغ توں متاثر تھی کے سیتا راٹی اونہاں دی مرید تھی۔ آرتھوڈکس ملائیت ایں راندکوں ڈیہدے ہوئے قباچہ دی ریاست کولوں شاہ شمس دا چم لہوا کے اونہاں کولوں اوچ دے ڈیہاروں روہی ءچ سٹوایا ہا۔

لوک روایات ءچ ملدے جو ڈوسال بعد اوچ شریف ءچ ول اندن۔ قباچہ دی ترک فوج تے ملا گیر طبقے ول شاہ شمس کولوں مارن دی کوشت کیتی تے شاہ شمس اپنے درویشیں نال پڑی تے پنجند دریا کولوں پار کیتس۔ نوک لورڈ سیندی اے جو شاہ شمس پڑی تے چڑھن توں پہلے درویشیں کولوں دنیا دی ہر شے چھوڑ ڈیون دا آدر کیتا، پڑی دریاء ءچ ونج کے گھم گھیر تھیون لگی تاں شاہ شمس ہک درویش کولوں آکھیا جو دنیا دی لکائی شے کولوں چھوڑ ڈے نیں تاں سارے پڑوسیوں، اولں دریاء ءچ لکایا سونا پھکا کایا تاں پڑی رواں تھی گئی۔

سورج کنڈ

شاہ شمس دی ملتان ءچ گنان آلی نوک لورڈی جھاہ کولوں سورج کنڈ اہدن۔ اے نال سرانیکی زبان ءچ چھ دے سیک نال بوٹی دے بھنن توں منسوب اے۔ این جھاہ تے لوک ہنن وی ڈیوے ہلیدن تے مرشد شاہ شمس نال قرب دا اظہار کریندن۔

نوک لورکنیں وی دھرتی دی پراٹ تاریخ کولوں سمجھن دا ودھیک ریفرنس ہوندے۔ سورج کنڈ تے شاہ شمس دے گنان توں وی ہوں پہلوں ملتان دا سورج ٹیمپل وادی سندھ ءچ ہوں وڈی عبادت گاہ ہائی۔ اے ٹیمپل ہندو عقائد ءچ سوریا دیوتا نال منسوب ہاتے ہندو متھالوجی سورج کولوں سوریا دیوتا منیدے اے۔ سورج ٹیمپل محمد بن قاسم تے بعد

آلے عرب سلاطین دے ادوار ءچ وی قائم رہیا ہاتے چڑھاوے، نذرانے تے نیاز دے نال اے سندھ وادی دا وڈا ٹیمپل ہا۔

چینی بدھ مت سیاح مکسا ڈیوا 641 عیسوی ءچ سورج ٹیمپل دا وزٹ کیا ہا او لکھدے جو اولں ویلے پوری وادی سندھ ءچ سورج ٹیمپل صرف ملتان ءچ ہا، ایندے نال اولکھدے جو سندھ وادی ءچ 299 غیر بدھ مت ٹیمپل ہوندے ہنن چیرٹھے شیوا دھرم ما ڈاکٹر ائن کولوں منیدے ہنن۔ اولکھدے:

”عقیدت تے قرب نال ہار سنگھار تھیا سوریا دیوتا مندر سونے تے ہیراں نال مٹھا ہو یا ہا، چنید اسوجھلا سوریا سمجھ آلی کارہا، تریمتیں ڈیوے بال کے اوتھاں بھجن گاندیاں ہنن تے پھل سگے سٹیندیناں ہنن۔ ہندوستان دے ہر علاقے دا بادشاہ ہیرے جو اہرات تے اونٹی زال پالیں نال آ کے درشن کریندے ہنن۔ عوام تے بادشاہیں کیتے اے نروان، سکون تے درشن دی جھاہ ہی، جتھ لوک آ کے منت منوتی منگدے ہنن۔ تے ہزاریں دی تعداد ءچ آندے ہنن۔ ٹیمپل دے چودہاروں پھلیں دے باغ ہنن جتھوں یا تری پاتھی مار کے سوریا دیوتا دا مکھ درشن کریندے ہنن تے شکتی شالی دے بھجن گاندے ہنن۔“

فتوح البلدان ءچ عرب محقق البلاذری لکھدن جو 13 ہزار 2 سومن سونا ایں ٹیمپل توں عرب فوج لٹا ہا، چیرٹھا وادی سندھ دی وڈی عبادت گاہ تے بھاگ کولوں نشابر کریندے۔

References.

1. The Temple of Multan
2. Surajkund; A lost icon in hagiography of Shah shams in Multan
3. The land of Five Rivers
4. Shia Ismaili motif in Sufi architecture of Indus valley
5. Artefacts of devotion by Michel Boivin
6. Sufi culture of Sindh in Pakistan & India by Michel Boivin
7. Memoirs of Syuds of Roree & Bukkur
8. Manba al ansab by Syed Moin ul Haque

دے مستول تے علم لایا ویندے تے مولا علی علیہ السلام دی تخیلاتی تصویر وی عقیدت دے طور تے لئی ویندی اے۔

شاہ شمس ملتانی دی درگاہ اج وی مختلف سکول آف تھائس، مقامیت تے سہروردیہ سلسلہ طریقت دی مابعد الطبیعیات باطنی سانجھ کون نشا بر کریندی اے۔ اے درگاہ ذکر کر بلا ، مولا حسین علیہ السلام تے اونہیں دے خانوادے دی مظلومیت کون تل وطنی مقامیت نال سانجھ کر کے ایس عقیدت نال منیندی اے جیویں کر بلا دا واقعہ وادی سندھ ۶۰۰ عیسیٰ جی تھیا ہووے۔ وادی سندھ تے ہندوستان ۶۰۰ عیسیٰ جی لوک صدیاں توں بکرمی کیلنڈر ور تیندن۔ وکرم او مقامی ہندو بادشاہ ہاچھیں سکا (Scythians) حملہ آوریں کون ہرایاھا، بکرمی کیلنڈر کون ڈیہدے ہوئے عمر خیام فارسی کیلنڈر تشکیل کیتاھا۔ وادی سندھ دے مقامی لوکیں کون ڈیہدے ہوئے شاہ شمس ملتانی وی ایہہہ کیلنڈر نال سانجھ کریندے ہوئے اپناں مشنری کم کیتا۔

وادی سندھ دے ڈھگ سارے علاقیاں جواج وی شاہ شمس دی درگاہ تے تمشس فقیر درویش منت منوتی دے علم گھن کے آمدن تے عقیدت دا اظہار کریندن۔

انڈس Motif تے ڈیووشنل سانجھ دا اے آستانہ اج وی بھگود گیتا دے مننن آلیاں دی مقدس جھاہ گٹاں ویندے۔ چیتز درشن ایس درگاہ دی یا ترا دا ڈا امہینہ سمجھا ویندے۔ مقامی بکرمی کیلنڈر ۶۰۰ عیسیٰ جی سال دا پہلا امہینہ چیتز ہوندے جیہہ ہا عیسوی کیلنڈر مطابق 14 مارچ کولوں شروع تھیندے۔

چیتز دے مہینے ۶۰۰ عیسیٰ جی درگاہ شاہ شمس ملتانی، درگاہ نئی سرورد تے اوچ شریف توں گھن کے بلوٹ شریف تیں وسیب دیاں سبھے درگاہیں تے عرس دی تقریبات تھیندین۔ عقیدت مند آ کے نذرانے نیاز ڈیندن۔ شب جمعہ کون ڈھگ فضیلت دا ویلہ سمجھ کے زیارت کیتی

شاہ شمس ملتانی دا اچ شریف جوں پڑی تے سفر لوک روایات ۶۰۰ عیسیٰ جی او پہلی نوک لور پٹے جنیں محرم ۶۰۰ عیسیٰ جی امام حسین علیہ السلام تے کر بلا دے پاسے مولا حسین علیہ السلام دیے سفر کون پڑی تے کشتی نال نسبت ڈتی اے۔ اوچ شریف ۶۰۰ عیسیٰ جی ایام محرم ۶۰۰ عیسیٰ جی پڑے دی شبہہ (تصویر کشی) کڈھ کے سفر کر بلا تے حضرت نوح علیہ السلام دی کشتی نجات کون مولا حسین علیہ السلام دی کشتی دے نال جڑت ڈتی ویندی اے۔

مسلم صوفیاء تے اسماعیلی مشنری داعیان چڈاں سندھ و اس نال انٹرایکشن کیتا تاں انٹیکچوئل تے نوک وزڈم کون ودھیک رلت ڈیندے ہوئے واقعات دی تصویر کشی، منظر کشی تے شبہہ پٹاؤ دے مراحل وی سندھ وادی دے دیو مالا عقائد نال جیوگے لوکیں دا کلچرل پیرچ نال سمجھد اے جیہہ ہا صدیاں توں اچ تیں جاری اے۔

انٹیکچوئل داعیان اپٹے جماعت خانیں ۶۰۰ عیسیٰ جی پہلوں پہل مولا علی علیہ السلام دی تصویریں لا کے مقامی سندھ و اسیں کون وشنو اوتار دا قرب ڈتا۔ ایندے نال علم نجوم تے ڈیہاڑیں دی ونڈ کر کے جنتری وی پٹائی گئی چیندے تے مقامی لوک ہوں یقین رکھیندے ہن۔

پڑے دے تعزیہ دی روایت اچ شریف ۶۰۰ عیسیٰ جی پھوں رواج پٹیندیھے تے بخاری سادات ایس تعزیہ کون ہر سال محرم دے ایام ۶۰۰ عیسیٰ جی برآمد کریندن۔ ملتان شاہرے ۶۰۰ عیسیٰ جی پڑے دی شبہہ گیلانی سادات کڈھیندن۔ اوچ شریف دے بخاری سادات دے ملفوظات مطابق تعزیہ دی ابتداء مرشد جلال الدین سرخ پوش بخاری دے دور توں آندی پئی اے۔ پڑے

باب ہشتم

سندھو

Motif

ویندی اے۔

بکرمی کیلنڈر ۷۰۰ چھتر سال دا پہلا مہینہ ہوندے تے فارسی کیلنڈر ۷۰۰ چ 21 مارچ نوروز دا ڈیہنہ نویں سال دا آغاز ہوندے۔ زرتشت عقائد مطابق چہار شنبہ۔ ی سوری دا جشن سو جھلے دا اندھارے تے فتح دا جشن ہوندے۔ ول نوروز دا ڈیہنہ اسماعیلی داعیان مولا علی علیہ السلام دی غدر خرم ۷۰۰ چ وصی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پٹن دی خوشی ۷۰۰ چ ایکویں نویں سال دے جشن دا حصہ ہٹا یا جیڑ ہا وادی سندھ دی مقامی چہتر نال سانجھ دار یفرنس پٹدے۔

ول چٹھہ دا مہینہ ۷۰۰ چ 28 چٹھہ کوں یوم عاشور چھیندے ہوئے منایا ویندے۔

ہر سال محرم دے ڈیہنہ ۷۰۰ چ عقیدت دے نال شیبہ پٹا کے مولا امام حسین علیہ السلام تے شہدائے کربلا دے نال دیو مالائی قرب کیتے روضہ، تعزیہ تے شیبہ کڈھے ویندن۔

اے سندھ واپس دی پرائی وقتیں توں مہورت پٹا کے قرب و عقیدت دار یفرنس آندا پیئے۔ خراسان و عرب توں آئے مختلف سکول آف تھائس دے انٹیکلوگ نال مقامیت دی سانجھ ایس ریت کوں اسٹاڈے و سبے دی ڈائیورسٹی دا وکھرب پٹاے۔

سندھ واپس دے Artefacts تے Iconography اسٹاڈے و سبے تے اونویں تاں صدیاں توں آندے پٹن لیکن شاہ شمس ملتان تے مرشد لعل شہباز قلندر دے قلندری درویشیں ایکویں سندھ وادی ۷۰۰ چ بہوں ودھار پٹتے۔ بلوٹ شریف، سلطان باہو، بابا بلھے شاہ، مرشد وارث شاہ، مرشد راجن شاہ صدابھاگ، سخی سرور، کروڑ لعل عیسن، دارہ دین پناہ، شاہ رکن عالم ملتان، بہاوالدین زکریا ملتان، تے مرشد بھٹائی دے استاناں، درگا ہیں توں آندے ویندے سانجھ کریندے درویشیں ہر دور وچ این انٹرایکشن، سانجھ

تے رلت کوں ودھیک ودھار پٹتے جنیندی وجہ توں اسٹاڈی دھرتی وکھرب تے ڈائیورسٹی تے موتیاں نال پروتی پئی اے۔

قلندری درویشیں انہاں Artefacts نال بک جھاہ توں ہی جھاہ چویں بندہ کریندے پٹن اے سانجھ ودھدی گئی۔ کشتول ہتھ ۷۰۰ چ پاکے درویش جیڑ ہے ایلے صدائیں ڈیندے پٹن تاں ڈیہدہ بندہ کشتول دی کشتی کوں ڈیکھ کے کچھداھا اے کیڑ ہی جھاہ دی اے

فقیر ڈساوے ہا جو اے مرشد شمس دے شاہر ملتان دی کشتی اے یا اے سپواٹی مرشد دی درگاہ توں پنا کشتول اے، ول لوک قرب تے عقیدت نال کشتول کوں اکھیں تے لاکے نذر اللہ نیاز حسین آکھ کے نذرانے، موکھ تے نیاز ڈیندے پٹن۔ درویشیں دی صدا کوں ہمیش خیر تے برکت منید اسٹاڈا اوسیب قلندری فقیر دا درشن کرتے ایویں محسوس کریندا ہا چویں مرشد لعل شہباز قلندر آوندے کولوں درشن کراوٹ آئے کھڑن۔

مرشد لعل شہباز قلندر دے متعلق ملدے جو اونہیں کولوں خانہ کعبہ دے حجرہ اسود دا بک نکلڑا ہا چیکویں او بگلو بند نال پیندے پٹن تے اونہیں دے عقیدت مند درشن تے زیارت کریندے پٹن۔ سید جلال الدین سرخ پوش بخاری دے درویشیں وی بگلو بند پاوٹ دی ریت کوں ودھار اکتیاھا۔ مرشد لعل شہباز قلندر دے بگلو بند دا پاٹی خانہ کعبہ دے حجرہ اسود دی وجہ کولوں زم زم منیدے تے او جھاہ جیڑ ہی تے بگلو بند رکھیا ویندے اونکوں مکھن ماکھی اہدن۔

مکھن ماکھی دی ٹرم مقامیت دا صوفیاء تے اونہیں دی تبلیغ نال پرائی سانجھ کوں ڈیندے۔

بگلو بک ہی Relics اے جیڑ ہی سرائیکی تے سندھی بولی ۷۰۰ چ گاج

(Thunder) آلی جھاہ کوں اہدن جھان کاشے بگلو ہی ہووے۔ اے مرشد لعل شہباز قلندر دے جلال کوں وی ریفرنس کریندے تے اونہاں دی روحانی لاہوتی طاقت کوں وی۔ بگلو بک Relics بک پنچ کوں ظاہر کریندے جیڑ ہا علم دے اتے لایا ویندے۔ پنچ پنچتن پاک (حضرت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم، حضرت علی علیہ السلام، حضرت فاطمہ زہراء، حضرت امام حسن علیہ السلام تے حضرت امام حسین علیہ السلام) دی ڈیویشن عقیدت ۷۰۰ چ لایا ویندے۔ بگلو بک Relic کربلا دے شہداء بالخصوص حضرت غازی عباس علمدار علیہ السلام دے علم بہادری توں منسوب اے تے ڈیہویں محرم کوں بگلو بک نال علم برآمد کیتے ویندن۔

ارج وی سرائیکی وسیب، پنجاب تے وادی سندھ ۷۰۰ چ لوک اپنے گھر اس تے علم دے نال ایس پنچہ کوں دی عقیدت کیتے لیندن۔

قلندری درویشیں کشتی آلی شکل دے کاسہ کوں وی ودھیک مشہور کیتے۔ پارہویں صدی ۷۰۰ چ ملتان، اوچ شریف تے وادی سندھ ۷۰۰ چ پیالہ نما کشتول ہوندے پٹن۔ فارسی تے ترک صوفیاء نال سانجھ ایس کشتول کوں کشتی (پروی) دی وٹاندر پٹتی جنیندے نال اے فقیریں دی Illumination تے Mystic Diversity نال انٹرایکشن کوں اگوتنا کریندے۔

سپواٹ مرشد دی گاہنی، دھا پگورتے تے کالے رنگ دے نال نال ساوے رنگ ۷۰۰ چ دی ہوندن، ساوارینگ مدینہ منورہ نال عقیدت، رتارنگ لعل شہباز قلندر دا قرب تے کالا رنگ کربلا دے مظلومین شہداء نال دیو مالائی عقیدت تے سانجھ دا ذریعہ اے۔ تے ڈیو پالٹن تاں وادی سندھ دی ہر درگاہ، مسیت تے بارگاہ ۷۰۰ چ منت منوتی تے دعا داوڈا وکھرب اے جیڑ ہا اسامی و سوں کوں سو جھل واس پٹیندے۔

مرشد شاہ شمس ملتانی لعل شہباز قلندر سہیں دے قلندری درویشیں تے باقی سکول آف تھائس دے صوفیاء مکہ مکرمہ، مدینہ منورہ، نجف اشرف، کربلا معلیٰ، بغداد شریف دی مقدس زیارات تے ویندے ہن تے اوتھوں Relics، Artefacts تے پاک جھانیاں نال مس (Touched with reverence) کر کے گھن آوندے ہن۔

اساڈی دھرتی دے منت منوتی منیدے درویشیں ول منت پوری کرن کیتے پاٹی دی مشک، پونگھا، گپ، مہندی، سہرا، گاہنادے Artefacts کول کر بلا دے نال قرب تے عقیدت نال اس گنڈھا جو منت پوری تھیون توں بعد درویش مانگ نال لوک پیروں رائٹے درگا ہیں، مزاریں تے وچ کے موکھ، نزارانہ، نیاز ورتیندے ہن۔

References.

1. Artefacts of devotion by Michel Bovine
2. Saints and singers with Sufi mystics in the Indus valley.
3. Bakhtiar , Laleh, Sufi: Expressions of Mystic Quest
4. Devotion & Iconography: The figures of Popular piety in Indus valley.
5. Shrines, Pilgrimage and wanderers in Muslim South Asia.
6. Sindh & the races that inhabited the Indus valley

سندھو وادی تے ملتان دے علاقے پراٹھ مدتوں بھکتی ڈیویشنل تے سندھو کلٹ دی رلت نال راہندے ہن۔ محمد بن قاسم تے عرب سلاطین دے قبضہ توں بعد مقامی جباری خاندان 854ء توں 1010 عیسوی تیں انہاں علاقیں تے حکومت کیتی جنہیں دے دور وچ فاطمی انٹیکلوچلر سندھ وادی وچ ساٹھ کیتی۔ سید حسام الدین راشدی دی لکھت وچ خفیف سومروا واپہلا سومرہ سردارہا جنہیں سومرہ سلطنت دی بنیاد رکھی ہئی۔

سومرہ قوم دے بھاگ فقیریں مطابق سومرہ تہن دا وڈا سردار 896 عیسوی وچ سلطنت دی سلہہ ملتان وچ رکھیندے۔ وادی سندھ وچ سومرہ قوم دے درویش، مانگ تے فقیر بھاگ سڈیندے ہن، چیز ہے مقامی پولی تے وسے دی اونہیں کیتے محبت کول ریفرنس ڈیندے۔ منصورہ تے ملتان سومرہ سلاطین دے وڈے شاہر ہڈن۔ جنہاں دا مشہور سردار امیر سہو ہوندے۔ امیر سہو اپتر امیر سومار مہاندر ہوندے۔

ڈاکٹر نبی بخش بلوچ سہیں اٹھی ریسرچ وچ لکھن جو سومرہ راجپوت ہن تے مولائی شیدائی، سید سلیمان ندوی اونہاں کول پر مار راجپوت لکھت کیتے۔ مہر عبدالحق سومرہ لکھن جو وادی سندھ وچ ذات پات ایس حاوی ہئی جو چندر گپت موریا جنہیں لوکین کول برہمن دے استحصال توں بچایا جاو تے وی ماء دے پاسوں کمی تے مکتھو وڈ دی چھپڈ کیتی ویندی ہائی۔

ایویں آلی کار سومرہ قبائل چہڑ ہے ایلے فاطمی داعیان (Intellectuals) نال سوہ کیتا تاں اونہیں تے چھپڈاں کتیں اں ویندیاں ہن۔

باب ہشتم

جھوک سرائیکی

غزنوی تے غوری یلغاریں ملتان ءچ سومرہ دے بھاگ ڈے پہراں دی شام کر ڈتی ، ہاکڑہ واہن دے ڈنہاروں پتہ تے سومرہ قوم دے شاہر تے مروٹ قلعے اونہیں دی غزنوی حملے توں بعد دی معاشرت کوں نشا برکیریندن۔

دریائے سندھ، ہاکڑہ تے سپت سندھو دے پنے دریائیں دا پائی جیویں ہٹاڑی سندھ نال سانجھ تھیں دے اونویں ہٹاڑی سندھ داسرا (اوپھے) سندھ نال سماج، وسبہ تے معاشرت دا انٹرایکشن سرائی کی، سرائی تے سرائی ٹرمز کوں سندھو واسیں ءچ ودھارا ڈیندے۔

سومرہ سلاطین، مسلم صوفیاء تے فاطمی اٹلیکچونلزن نال بھاگ ودیندے ہوئے سندھو وادی ءچ ملتان توں منصورہ تیں دین دار اولیاء، درویشیں، فقیریں تے بھکتی فلاسفی دی سانجھ کوں ودھیک ودھارا کیتا، ذکر اذکار دے کٹھ بھجن، گنان، مناجات، تسبیح دے انٹرایکشن دے نال ڈھگ سارے لوظ، ٹرمز تے ڈاکٹرائن کوں وی سانجھ کیتا جیڑہے اساڈے کلچرل ہیرٹیج دی جاک سناچا ہن۔

سومرہ سلاطین دھرتی واس ہووٹ دی وجہ توں نوک لور، ریت رواج کوں پڑھن سٹن دی ریت کوں چوکھا کھنڈا کیتا جہندے نال مقامی تل وطنی دے ماٹ ودھے۔ سومرہ دور ءچ بھاٹ، بھانڈ، میراٹی لوک راج بھاگ سڈ ویندے ہن۔ جیڑہا ہر راج کیتے بھاگ دا ہووٹ ڈیندے۔

ول اے سومرہ دور دے درویشیں، ملنگیں، فقیریں تے نوک لور تے قصے سٹیندے لوکیں دا حوالہ ہٹ گیا تے اج وی سومرہ دور دے ریفرنس انہیں بھاگیں لوکیں توں ملدن۔

عشقیدہ داستان، جنگیں دے قصے تے نوک لور کوں گاؤں سرنال ڈساؤں اینکوں گاہ

گاؤں دی شکل ڈتی جیڑہی بعد ءچ قاضی قذان سیں دے ڈوہڑہ روایت دامنڈھ پئی۔

1351 عیسوی کولوں سمہ خاندان سندھو وادی دا سلطان گھرانہ پٹا۔ سمہ اودھرتی واس ہن، جہاں جام دالقب پٹا۔ سمہ دی راجپوت دھرتی واس ہن جہاں دی راجدھاٹی سموئی Sammui ٹھٹھہ کولوں کچھ تھ تے ہئی۔ سمہ سلاطین اپنی راجدھاٹی کوں دریائے سندھ دی منٹھٹھہ نال آباد کیتا تے ٹھٹھہ وادی سندھ دے وڈے شاہریں پچوں ہک پٹاں۔

سمہ دور ءچ نوک لور ریت کوں گانوں آ لے فقیر درویش "بھان" سڈ ویندے ہن۔

سومرہ دور دے جھیکوی ڈستہیں ءچ سندھو وادی دے حق چار یار صوفیاء داہوں چرچاھا چار یار یا چہار یار دی فارسی ٹرم صوفیاء درویشیں خلفائے راشدین نال منسوب کیتی هئی جیڑہی ملتان تے سرائیکی وسیب ءچ حق چار یار دے نال مشہور تھیں۔ خلفائے راشدین دی نسبت نال اساڈے سندھو واس وسیب ءچ چار صوفی اولیاء کوں حق چار یار اکھیندن۔ اے چار صوفی تیرھویں صدی دے اوہان دھرتی واس ہن جہیں دی فکر تے تعلیمات اساڈے وسیب تے کلچرل ارتقاء دا ودھیک حصہ ہن۔ اے صوفیاء سید جلال الدین سرخ پوش بخاری، بہاوالدین زکریا ملتانی، بابا فرید گنج شکر تے مرشد لعل شہباز قلندر ہن۔

انہیں اولیاء دے آستانے ذکر، سماع، نوک لور تے درویشانہ ڈائیورسٹی دی سانجھ دا پکھڈا پواہن جہاں سرائیکی تے سندھی دے نال نال وادی سندھ دی پولیاں وچ منقبت، کافی، گاہ تے وار پڑھیندے ہن۔ مرشد قلندر دی درگاہ تے دھال وی تھیدی هئی تے سومرہ دور توں اونہیں دی درگاہ تے نوبت دے نغارے وگدے آندن۔

مرشد بہاوالدین زکریا ملتانی تے بابا فرید گنج شکر دی درگاہ تے ذکر، قوال جیڑہے

ایلے مقامی نوک لور، منقبت تے تسبیح پڑھدے ہن تاں اوہک معاشرت دے نال نال اساڈی زبانیں دے انٹرایکشن، ارتقاء تے ڈائیورسٹی دی چاک سناچا دا ودھیک ریفرنس پٹدے۔

شاہ رکن عالم ملتانی دے دور وچ ملتان سہروردیہ خانقاہ ءچ سماع تے ذکر دے کٹھ ءچ لوک بہوں شوق نال آندے ہن۔ ایں کٹھ دی سنبھال کرکھ آ لے حسن سندھی ناں دے ہک درویش ہوندے ہن جیڑہے سرائیکی، سندھی تے فارسی ءچ وی ذکر کریندے ہن۔

بابا فرید گنج شکر دی خانقاہ ءچ ذکر تے قوالی دی سنبھال کرکھ آ لے درویش داناں حسین سندھی ہاتے او جیڑہے ایلے سرائیکی سندھی پنجابی تے مقامی پولیاں دی سانجھ کریندے ہن تاں بابا فرید منقبت، تسبیح تے دعا نال وجد کریندے ہن۔ حسین سندھی دے بارے ملدے جو او بابا فرید گنج شکر دی منشا نال دہلی ءچ شیخ نظام الدین اولیاء کولوں ملتان دی پولی ءچ ذکر تے قوالی پڑھدے ہن۔

بابا فرید گنج شکر دے متعلق لکھت سیرالاولیاء ءچ میر خوردرمانی لکھدن۔۔۔

"بابا فرید ملتان دی مقامی پولی، سندھی تے ہندی بول، گھندن تے اونہاں اپٹے عقیدت مند مریدین کوں ہمیش ماہ پولی ءچ ذکر دی چھیٹھ کیتی هائی۔"

محمد غوثی گوالیاری اپنی لکھت جواہر نمسہ ءچ ترائے لوظیں دی ہک تسبیح لکھدن جیڑہی بابا فرید توں منسوب اے تے اولاد سوٹھ کیتے پڑھدے راہندے ہن۔

”آھین ہین توں“

ایں تسبیح دے ترے لوظ سرائیکی تے سندھی دی سانجھ کوں نشا برکیریندن۔

بابا فرید گنج شکر دی مقامیت نال سانجھ کوں ودھیک ودھارا سکھ مذہب دی وڈی

کتاب گرو گرنٹھ ڈتے سکھ مذہب دے پنجویں گروارجن اپنی کتاب ءچ بابا فرید گنج شکر دی

شاعری کو محفوظ کیجئے۔ گروگرنتھ دے ہک باب بھوگ ۽ بچ بابا فرید دے ڈوہڑے ہن
چہڑ ہے سندھی، سرائیکی تے پنجابی سانجھ کون نشا برک بندن۔

سرور پکھی ھیکڑو قاہیوال پنجاہ

آہ لھری پگیا بچی تیری آس

(ڈھنڈ، جھیل ۽ بچ کو پکھو اے اوکوں شکار کرڻ آ لے پنجاہ ہن۔ اللہ سوہنے دی آس
نال اے پکھی بچھی)

پڑا بندھ نہ سکھو بندھن کی ویلا

پر سرور جب اوچلی تب ترڻ دھیلا

(پڑے کون بھنٹ نہیں سکھیا چہڑ ہے ایلے ویلاھا، چہڑ ہے ایلے مٹ تون بھکایا پگیا
ہن ترڻاں اوکھا)

فریداگلی مہ بجن ویہہ، اک دوند بندری نہ لہان

دکان جببی مالیہہ، کارن تنا ماہری

سید جلال الدین سرخ پوش بخاری

امام علی نقی علیہ السلام دی اولاد پچوں سید جلال الدین خراسان دے شاہر بخارا ۽ بچ

1195 عیسوی ۽ بچ پیدا تھیں۔ خراسان تے منگول یلغار دے ویلے اوغزنی، تل کوٹ

تے دیپال گڑھ دے رستے نال ملتان پہنچن۔ خراسان دے صوفیاء نال انٹیکلچرل سانجھ
دے نال سید جلال الدین سرخ پوش بخاری سلسلہ سہروردیہ طریقت دے دی عظیم صوفی
منیندن۔ ملتان ۽ بچ بہاؤ الدین زکریا ملتان کولوں حاضری ڈیوٹ توں بعد سید جلال الدین
سرخ پوش بخاری اچ شریف دے رستے بکھر ویندن۔ بکھر ۽ بچ اونہاں دی شادی سید
بدرالدین باکھری دے خاندان ۽ بچ تھیں دی ایسے ول او اوچ شریف ۽ بچ اپٹاں آستانہ
لیندن تے جلالی سلسلہ طریقت کولوں ودھار اڈ بندن۔

پراڻ شاہر روڑکا دے نال روہڑی تے بکھر دے باکھری سادات نال سک سکوت
تے ول سلسلہ سہروردیہ دے بانی گھرانہ نال بکھر دے سادات دی قرابت داری بغداد،
خراسان، بکھر، اوچ شریف، بخارا تے ملتان کولوں بک سا بھ ۽ بچ گنڈھ ڈٹا۔

اوچ شریف دے چودہاروں راہندے مقامی تل وٹنی قبائل سومرو، سمہ، چدھڑ
(چندر انوشی)، سوریا انوشی راجپوتوں سمیت سندھو اسپس کولوں انوشی صوفیانہ ریت دوولایا۔

تاریخ فیروز شاہی دی لکھت مرشد جلال الدین سرخ پوش بخاری کولوں دے متعلق
لکھدن جو ٹھٹھہ دے جامان سمہ تے تعلق سلاطین دی جنگ دے ویلے مرشد جلال الدین
بخاری کولوں ستھیں من کے تعلق تے سمہ دی جنگ رکی تھی۔

ملتان، اوچ شریف، سیہون تے اہو دھنٹ (پاک پتن) اے چار درویش، چاریار
اپنے فقیریں نال سہروردی، جلالی، قلندری ڈاکٹر ان دے اوڈ یوے ہالمن چہڑ ہے اچ تہیں
اساڈی درگا ہیں، مسیتیں تے روح اندر ہلدے ودن، اے ڈیوے اساکوں ڈائیورٹی،
دکھرپ تے سکول آف تھائس دے مہڈ ڈے تون بچ کے انٹیکلچرل، پروگریسیو سانجھ،
انٹرایکشن تے رلت داہوگ انونیں ڈیندن چویں اچ انفارمیشن اتج ڈائیورٹی، Equity
تے Inclusion دی ڈاکٹر ان تے فوکس یتنی پئی اے۔

انہاں صوفیاء، اولیاء، دیاں درگا ہیں مقامی کلچر، ہیرٹیج، پولی دے نال پراڻ سندھو
واس دی جڑت رکھیندین تہوں ملتان تے سرائیکی وسیب کنیں بادشاہ، سلطان، حملہ آور،
قبضہ گیر دی بجائے شاہ شمس ملتان، بہاؤ الدین زکریا ملتان، شاہ رکن عالم ملتان، صدر الدین
عارف سنیں، مرشد لعل شہباز قلندر، مرشد جلال الدین سرخ پوش بخاری، سید بدرالدین
باکھری، سید صدر الدین بادشاہ، سید محمد علی، سلطان باہو، بابا بلھے شاہ، مرشد راجن تے پئے
پہوں سارے صوفیاء کرام کولوں اپٹاں مرشد، پیر، رہبر منیندن۔

کنیں وی وسیب ۽ بچ انسانی عقائد او خیالات، اقدار تے علوم ہوندن جیڑ ہے انسان
اپنے آسوں پاسوں دی معاشرتی، حیاتیاتی تے طبعی دنیا دے متعلق رکھیندے تے او انسان
دی فطرت تے مافوق الفطرت چیزاں نال تعلق کولوں نشا برک بندن۔

دریائے سندھ دی مٹ نال وسدے منڈھ قدیمی لوکاں دیاں مورتیاں اونہیں کولوں
دریائے سندھ تے تروی چھیاں تے پٹھا ڈکھیندین تے دریا داواھن صوفیاء دے مطابق
جیوٹ حیاتی اے جیکوں صرف حق، سچ دی پڑی نال پار کیتا وٹ سگدے۔

اسماعیلی داعیان جڈاں وادی سندھ ۽ بچ ہجرت کرائے تاں پیر نور الدین کولوں سندھ
، راجستھان، کاٹھیاواڑ تے گجرات دی مقامی تل وٹنی عوام پہوں عقیدت ڈتی تے اوست گر
نور مشہور تھے چنیدا معنی سچا مرشدھا تے اونہاں دے پیر وکارست پنہتی پئے یعنی سچے استاد
دے پیر وکار۔

لوک روایات چتھ سات پنہتھ کولوں وادی سندھ دے مقامی درویش، جوگی تے فقیر
لوکین ۽ بچ مقبول کیتا اوتھائیں انہاں ۽ بچ کچھ لوک دریائی عقیدت دا اظہار کریندے
ہوئے دریا پنہتی مشہور تھے جیڑ ہے مقامی روایات تے صوفیانہ تعلیمات نال گھل مل گئے۔

انسانی فکری انٹرایکشن چتھ زیریں وادی سندھ ۽ بچ جھوے لعل تے اڈیرو لعل دی

لوک روایات کوں ارتقاء بخشا اوتھائیں اوکھی وادی سندھ ءچ زندہ پیر (کوہ سلیمان) تے بلوٹ شریف دے سید اجمل دریا بخاری دے متعلق مافوق الفطرت داستان مقامی تل و طنی معاشرتی ارتقاء داسٹپ پئے۔

سید اجمل دریا بلوٹ شریف دے مشہور صوفی بزرگ پیر شاہ عیسیٰ قتال دے بھٹچے بہن جنہاں دازمانہ 1545 توں 1604 عیسوی تیں داھے۔ اے بلوٹ شریف دے اونہاں ڈو بزرگ بخاری سادات ءچ شامل بہن جنہاں دالقب دریا اے جیڑ ہا اونہاں دی دریائے سندھ نال عقیدت کوں نشا بر کریندے۔

بلوٹ شریف تے ڈیرہ جاتی و سبھی لوک روایات ءچ مشہورھے جو سید اجمل دریا پتھر دے پڑے (واھٹ، کشتی) تے دریائے سندھ ءچ سفر کریندے بہن دریائے سندھ دے ڈنہاروں تے ڈلہائی مٹ نال اونہاں دے ناں توں منسوب جھنگ شاہ اجمل دیاں آبادیاں اج وی اونہیں روایات کوں نشا بر کریندین۔ اونہاں دا پتھر دا پیرہ اج وی بلوٹ شریف ءچ موجوداے جہندے تے عقیدت مند زیارت کیتے ویندن، ایندے تے مکھن، تیل لاکے اوکوں تر کریندن تے دریا پتھی روایات مطابق مرشد دی منت وی منیندن۔

وادی سندھ تے برصغیر دی لوک روایات جیڑ کوں سال دا آغاز منیدین ایں واسطے اڈیرو لعل توں اجمل دریائیں ہر سال چیتر ءچ عرس دامیلہ لگدے جہندے ءچ بہوں پرتے توں لوک عقیدت مندی دی حاضری ڈیندن۔

پیر صدر الدین ہک واری پیر حسن کبیر الدین توں پچھا:

”زندگی دا دریا کیوں پار کر یسین؟“

پیر حسن کبیر الدین جواب ءچ آکھیا:

”ہک واھٹ (پڑی) مٹ لگی کھڑی اسیجیڑ ہی حق سچ دی پڑی اے اونہہ تے مرشد

دی کشت نال و نچھ لاکے دریا پساں۔“

مرشد سید جلال الدین سرخ پوش بخاری دی اولاد پچوں مرشد راجن اسٹاپی سندھ دریادی کچھی دا درویشیں نال سانجھ داوڈ احوال بہن جنہاں کوں مقامی درویشیں صدابھاگ دانناں ڈتے۔ جنہاں دی درگاہ تل و طنی سانجھ تے کلچرل ہیئرٹیج دا دکھرب رکھیندی اے۔

وادی سندھ دے قدیم عقائد ءچ سندھو دریا کوں بہوں عقیدت کیتا ویندے۔ سندھو دی قدیم عبادت گاہیں مچھی تے پٹھے دیوتا دی مہورت کوں پلتھ مار کے پٹھا ڈکھیندین۔ پراٹ عقائد ءچ ویشنو، دریا پیر دے منن آلے دریا پتھی سڈیندے بہن، ول جڈاں مسلمان ایں وسوں تے آئے تاں اونہاں عرب تے فاطمی اٹلیکچو کلز نال رلت کریندے ہوئے حضرت خضر علیہ السلام دے ناں تے دریائے سندھ ءچ چندھ کیتے جہندی وجہ توں بکھر سکھر ءچ دریائے سندھ دے واہن ءچ خواجہ خضر، اڈیرو لعل تے دریا پیر دے نانویں دیاں درگاہیں آباد بہن۔

ملتان دے درویشیں کوں ہٹاڑی سندھ ءچ میراں پور (سید مہدی جو پور نال منسوب جھاہ) ودھیک رنگ لاوٹ آلا درویش 1655 عیسوی ءچ مخدوم فضل اللہ دے گھر جم دے۔ جنہند انان شاہ عنایت رکھا ویندے۔ کئیں شاہ ولی دی دعا طرفوں ڈپیے ایں پتر کوں مخدوم فضل اللہ مدینتہ الاولیاء دی نگری ملتان بچھیندن، جتھاں شاہ عنایت جھوک دی رمز توں واقفیت گھنندن۔

سید مہدی جو پور دے دائردی درویشیں تے ملتان توں پنی جھوک رمز نال شاہ عنایت ٹھہر دے نالوں اہٹی وسوں و سائی جھیکوں اونہاں جھوک دانناں ڈتا۔

شاہ عنایت دے مطابق ”زمین اللہ جی آہے، جیکو کھیڑے سوکھائے“ (زمین اللہ دی ہے جیڑ ہا واہوے اوہوکھاوے)۔

ایں ڈاکٹرائن نال چوگ چگا کے مرشد شاہ عنایت اپٹے چودہاروں درویشیں، فقیریں کوں کٹھا کر کے جھوک دی ایرابندی کیتی۔

شاہ عنایت دی جھوک توں پہلوں وادی سندھ دے سرا (اونہے) علاقے ءچ سرائی فقیریں سندھو دریا تے جہلم دے ادھ ءچ تھل دی ریت تے سرائی جھوک و سائی بہنی جیڑ ہی ڈھگ سارے سکول آف تھائس تے سلسلہ طریقت صوفیاء دی سانجھ دے نال نال دائرہ ہٹا کے ہر شے دی فکری تے کھاوٹ پیوٹ دی سانجھ کریندے بہن۔ سرائی فقیریں درویشیں جتھ میاں آدم شاہ کلہوڑو، میاں نصیر کلہوڑا تے سرائی لٹی درویشیں دے نال رل کے دھرتی تے انٹرایکشن، پرامن بقائے باہمی تے رلت دے ڈپوے ہالے بہن اوتھائیں کلہوڑا تے تاپور سلطان جدید سرائیکی ریاست ملتان، خیر پور بہاوپور ءچ سندھو واس فقیریں دی کوشت تے ہمت وی شامل ءہ جیڑ ہی سندھو سورا علاقے دی سولہویں صدی توں بعد دی مقامیت تے سانجھ کوں نشا بر کریندن۔

شاہ عنایت دے متعلق میر علی شیر قانع ٹھٹھی لکھن جو اونہاں دا آبائی گھر ملتان ءچ ہاتے اولنگاہ خاندان نال سکوت رکھیندے بہن۔ شاہ عنایت ولد ملا فضل اللہ ولد ملا یوسف ولد ملا شہاب الدین ولد صدولنگاہ (ملتان)، اے اونہیں دے خاندان دا شجرہ ہے جیڑ ہا علی شیر قانع ٹھٹھی لکھت کیتے۔

شاہ عنایت ملتان توں سندھ تے دکن تیں درویشیں فقیریں نال سفر کیتے تے جھیکو دکن ءچ شاہ عبدالملک ابن شاہ عبید اللہ جیلانی دی عقیدت ءچ بچن۔

شاہ عبدالملک سلطان الحق عزیز اللہ دے مرید بہن جیڑ ہے شاہ جان اللہ قادری، شاہ جان اللہ تھاری سلاسل طریقت تے معیار السالکین دے صوفی بہن۔ ایں طریقت دے بزرگان مخدوم جہانیاں جہاں گشت تے بہاوالدین زکریا ملتانی دے صوفی سلسلے نال قرب

رکھیں دے بنن۔

شاہ عبدالملک کولوں فناہ تے فناہ دی الشیخ دی منازل کرنز توں بعد شاہ عنایت دہلی وچ شاہ غلام محمد کولوں ویندن، دہلی دکن تے ٹھٹھہ دے نال نال دنیا جہان دی اچ جھک تے استحصال وچ پسدے غریب مظلوم طبقہ دی حالت کوں بہتر کرک کینے شاہ عنایت ٹھٹھہ دے نالوں جھوک و سیندن۔

ڈاکٹر این میری شمل اپنی ریسرچ وچ لکھت کریندین، جو پرائن و قیتیں توں جھوک و سوں، آبادی تے اوں جھاہ کوں اہدے ہن، جتھ اوٹھ آکے جھکدن، کچا وے جھکے تھیندن تے قافلہ، مسافر، سامان اہندے۔

جھوک لوڈ دی نوک لور پڑھ کے محسوس تھیندے جو کیڈے مہان ہوسن اولوک جنہیں اوٹھ دے جھکک دے نال نال انا، طاقت، وڈ پ پھوت دی جھاہ تے درویشی، فقیری، جھکا تھیوٹ، بیباہن کے جیون نال اس چوگ سچوگ کیتے جو ٹھٹھہ آلی جھوک توں وی کئی مد پہلوں ملتان توں لوٹی پہاڑ دیا دھ وچ کھنڈے تھل، کچھی، روہی تے دامان وچ کئی جھوکاں و سینن، انہاں جھوکاں عرب، خراسان، راجپوتانہ، ہمالیہ، راجستھان، مکران، سینتان، کرمان تے ترکستان توں آئے دنیا جہان دے لوکیں کوں اپنی ساہج وچ گھن کے سندھوادی داکھ مہاندرا، وکھرپ تے ڈائیورسٹی کوں ودھارا کیتے۔

مذہب، فکر عقائد توں ہٹ کے ہر سکول آف تھائس دے فقیریں دی سانجھ جھوک کوں وہی وہیہ، فکر، شعور آگاہی تے سوشلزم دے پروگریسیو اصولیں نال اس ٹھٹھہ یا جو جھوک سرائی علاقیں توں ٹھٹھہ تیں دے سندھو اسیں دی معاشرت دا وکھرپ ہئی اے۔

تہوں سید سبط حسن جنہیں پروگریسیو لکھاری اپنی لکھت نوید فکر وچ شاہ عنایت کوں سندھوادی دا پہلا سوشلسٹ صوفی آکھئے۔

”ناں کوئی چھوٹا

نال کوئی وڈا

اچی، جھکی

ذات داسار کوڑا قصہ

ہر کہیں داھے ہو جیہاں

کل کائنات وچ اپٹاں حصہ“

کئیں وی انسانی معاشرے دی معاشرتی تنظیم کوں آوندے جغرافیائی، حیاتیاتی، معاشی، ثقافتی، نفسیاتی تے مذہبی عناصر دا مجموعہ آکھیا ویندے تے اوندی زبان اس پوری تنظیم دی وڈی علامت ہوندی اے۔ زبان ہر معاشرے دے فکری تے معاشرتی ارتقاء دا ہک وڈا حوالہ ہوندی ایچہی آوں سوسائٹی وچ راہوٹ آ لے لوکیں دی ریت رواج تے تہذیب کوں سچا دے نال نال اونہیں دی تاریخ کوں وی محفوظ بٹیدی اے۔

سندھو دریادی مٹ تے وے سرائیکی وسیب دی خوش بختی جو ایندی زبان ہزاراں سالوں توں اس دھرتی دے لوکاں دی جاٹ سچا اے۔ صدیاں پہلوں جڈاں عرب دریائے سندھ دی جھوک تے آئے تاں اونہاں اتھوں دے لوکیں دی وڈی خوراک بھت (Bhat) لکھی ہائی جیہی صدیاں توں اچ تیں و سوں وچ مقبول اے۔ کوئی وی سرائیکی و سوں دے بھت کوں کڈا ئیں دی بھل نہیں سگد اجیہا ہما بولی دا چنڈا کرشمہ اے۔

ڈانڈ، بل، چنچالی، ڈاٹری، تریننگل اوزار صدیاں توں اسٹاڈے پرکھیں دے وڈے اوزار ہن جنہاں نال او اس و سوں تے کاشتکاری کریندے رہن۔

پرائی مدتوں اسٹاڈے موہاٹے مہا کھڈ، ماڑی تے دھن کوٹ توں لاجورد پتھر تے

لوٹی دریائی رستاں نال و نچھ لیندے ہوئے سمندر تیں تے ول اتھوں مختلف مکاں وچ پچھندے رہ گئیں، اس لاجورد (Lapis Lazuli) نال اسٹاڈا قریب وسیب دی ہر تعمیر، آرکیٹیکچر، درگاہ دے نال نال اسٹاڈی نیلی اجرک وچ وی نظر دے۔

سندھو سیں دے وہیراں تے موجود پٹن وی کئی پرکھاں توں اس و سوں دے لوک اپنی خوراک وچ استعمال کریندن تے پٹن نال اسٹاڈا قریب اچ وی اونویں ہے۔

سندھ دریادے وہیراں تے پائی دے ذخیرے صدیاں توں اچ تیں اونویں ڈھنڈ سڈیندن بھانویں جو بھنجنور نال ہوون یا مہا کھڈ نال تے دریائی علاقوں دے جغرافیائی نال اچ تیں ڈھنڈ دے نال توں مشہور ہوندن۔

صدیاں توں اسٹاڈے لوک اچ تیں سنتاں من کے پتر مگدن تے ول اونہاں کوں لدھو (اللہ سوہنے کولوں لدھار ڈیہا) نال ڈیندن جیہا سرائیکی وسیب دے لوکیں دی اللہ سیں نال روحانیت کوں نشا بر کریندے۔

قدیم دور توں اس اچ تیں کوں اپنی و سوں تے نویں سال دی ابتداء سمجھ کے منیندے ہئیں، جھو لعل، اڈریو لعل توں گھن کے اجمل دریائیں پھلی درگا ہیں تے صوفیاء دے آستاناں تے اسٹاڈے لوک اچ وی عقیدت نال ویندن تے انسانی مساوات، مذہبی سانجھ تے ویسی معاشرت دا سوہٹا اظہار کریندن۔

اسا کوں اپنی سرائیکی زبان، ویسی معاشرت تے سندھو سیں دے معجزاتی بہا و نال جیوٹ تے ہوں ماٹ ہن، اللہ سیں دے لکھ شکر ہن جو اسان بنیاں چتیاں وی بولیاں پڑھ گھنوں اسا کوں ما بولی وچ اپنے مقصد، تخیل دا اظہار صدیاں پرائی ریتاں تے تاریخ نال گنڈھیندے۔

برطانوی نوآبادیاتی راج دے زمانے وچ یورپین ایکسپلوررز، لنگو سٹکس تے

ریسرچرز جہاں اپنے راج کیسے کم کار کیتن اوتھائیں مقامی کلچر، تاریخ تے زبانیں دے ارتقاء متعلق وی ایہوں چہیہاں سٹینڈرڈ ریسرچر لکھت کیتن بنیادی حیثہ ہیہاں سندھوادی کوں سمجھن کیسے اصول پڈینن۔ سات سمندر پاروں دے لوکیں کوں داد پڈیوٹ حق اے جہاں وادی سندھ دے جغرافیہ تے سندھوادی دی معاشرت دے گو بیڑ کوں سندھو دے واہن نال اوہوں سراتوں لے ہٹاڑتیں دی جڑت لکھنیل کیتے۔

انہیں چون ہک مہاند رے دانشور جرمنی دے ارنسٹ ٹرمپ برصغیر چ وادی سندھ دے متعلق اپنے آرکیکلز کوں برطانوی نوآبادیاتی راج ویلے لکھت کیتاھا۔

جرمن محقق ارنسٹ ٹرمپ دے مطابق دریائے سندھ دے پاندھ دیہیل بھنجور توں گھن تے پشاور (پشکراوتی) تیں دے سے جٹ قبائل وادی سندھ دے قدیم تل وطنی لوک ہن۔ انہیں وچ سامی النسل لوک بکھر، روہڑی تے دریائے سندھ نال آباد لوک عرب، خراسان علاقیں چوں آئے ہن جہاں توں بعد ترکمن، ہزارہ، بلوچ تے افغان قبائل وی ایں علاقے چ آوسدن۔

ہٹاڑی وادی سندھ دے لوکیں دی زبان کچ راچپوتانہ توں گھن تے لس وکران تیں چٹکی اے تے ایر پگیہ علاقیں وچ تھولے ہوں فرق نال اے پولیندی اے۔

وچلی وادی سندھ وچ اے وچلی (وچالا Vichoulo, Wachi) سڈیندی اے۔ ملتان تے وچلی وچ کوئی خاص فرق کو نہیں۔ سرا، اتاڑی وادی سندھ تے پشاور ہزارہ وچ اے ہندکو سڈیندی اے جہڑی قدیم ہندو قبائل پولیندی ہن۔

اے تریہے زبانیں پراکرت تے سندھی زبان دے نال گنڈھ ہدھ رکھیندین تے ایں جغرافیائی خطے وچ اوہوں لے تے واہندا سندھو دریا مقامی قبائل، معاشرت تے کلچرل ارتقاء کوں تہذیبی ریفرنس پڈیندین۔ سندھو وادی دی لوک روایات، موسیقی تے

کلچرل انٹرایکشن صدیاں پراٹ ویلے توں ایں دریائے کچھ وچ وسدے لوکیں دی تاریخ دا وڈا وکھرپا اے۔

سندھو سین، ایندے دریائی راہ کھاڑے تے اساڈے موہاٹاں دیاں پڑیاں جتھ صدیاں توں لا جو (Lapis Lazuli)، کاٹن (کپاہ)، نیل تے لوٹ داوتج و پارکوں نیولتھک دور توں پھیلی اندن اوتھائیں مہا کھڈ (مکھڈ شریف ضلع اٹک) توں بھنجورتیں دے راہ پندھ وادی سندھ وچ کھنڈے سندھو سوارا دھرتی دا پراٹ مکھ ہن

References.

1. Pearls from Indus Prof. Annemarie Schimmel
2. Mir Ali sher Qani , Makliname
3. Tuhfat ul kiram
4. Miirza Qalich beg, Qadim Sindh
5. Shah Inayt Shaheed, Dr Shah Muhammad Marri
6. Sindhi zaban o adab Ka irtiqa
7. Sindhi culture & society
8. H.T Lambrick, Sindh before Muslim conquest
9. Elliott,H, History of India
10. Artefacts of devotion

باب نمبر

کچھی تھل دامان، سندھو دا پھاگ مہاگ

پراکرت تے سنسکرت پراگ بولیاں وچ کچھ بھل یا اوں جھاہ کول اہدن، جتھ پائٹی تے کرہہ اپت ءِ وچ ملدن۔ گجرات تے سوراٹھرا ءِ وچ سنسکرت دا کچھ کچھو کیتے وی آکھیا ویندے تے کجھ رائٹرز اینکوں کچھوں منیندن۔

سندھو دریا تے تھل درمیان وسدی کچھی وادی سندھ دی او زرخیز ترین جھاہ اے جیندے نال دی زمین بیا کنیں دھرتی تے کوئیں۔ کچھی دی شروعات میانوالی شاہرتوں تھیدی اے تے سندھو دریا دے نال نال سبت پور پنچند تیں ایندے پاندھ ویندن۔ ارج دے میانوالی شاہراہ پراگناں وی کچھی ہا۔

اونویں تال کچھی بولان تے رن کچھ دے ناں دیاں جھانیاں سندھو وادی ءِ وچ موجود ہن لیکن سبھ توں ودھ کے بھاگ مہاگ آلی جھاہ میانوالی توں مظفر گڑھ تیں پھیلی اے کچھی اے۔ جیندے ءِ وچ سندھو دریا دیاں کندھیاں، وہیرے، ڈھنڈ ڈھورے ہک مدتوں اسا کوں ہر نیامت پئے ڈیندن۔ کچھی دی زمین میانوالی کلور کوٹ کولوں چالیھ فٹ اوچی تے کوٹ سلطان کوٹ ادو دے نیڑے اے دریا توں صرف ڈ فٹ اوچی رہ ویندی ہے۔ بکھردی تحصیل دریا خان توں مظفر گڑھ تیں کچھی دی چوڑائی تھل تے سندھو دریا دے ادھ ءِ وچ چھیں توں ست میل تیں اے جیڑے ہک مدتوں تھل تے دامان دے تل وطمیاں کول کھاوٹ پیوٹ دی ہر شے دان کیتی اے۔ بکھردے علاقیں ءِ وچ کچھی دے وہیرے کول پوزل آہدن جیڑے ہاڈھگ شخصیں ءِ وچ کھنڈ دا کھنڈ اندا کلور کوٹ توں گھن تے کوٹ ادو تیں کچھی ءِ وچ پراگ آبادیاں دے نالوں واہندے۔ پوزل کندھی کول بہل کروڑ لعل عیسن

دے نالوں پوڈ و (پوڈا) سڈیندن تے کوٹ سلطان کولوں اے لالہ سڈیندی اے۔ تے ایندے پائٹی کنیں زمانے مظفر گڑھ دے علاقے کینجھرتیں ویندے ہن۔ اونہالے ءِ وچ ایندے پائٹی کول چاڑا ہوندے تے سیالے ءِ وچ پائٹی گھٹ ویندے۔ کچھی دے وچ ڈھگ ساریاں وستیاں، جھوکاں تے قبایاں دے ناں وہیرے، کندھی، ڈھنڈ ڈھوراں دے ناں تے ہن۔

کچھی ءِ وچ جھلار، کھوہ وی بہوں ہوندے ہن تے وہیراں دے نال تھیدی کانہہ تے پھوگ دی دھوڑ ہوندی اے جیڑے ہی جنگلی سور، پاڑے تے ہرن دی منبھاوٹی غذا ہی۔ کچھی دیاں کندھیاں، وہیراں دی مٹ تے پیپل، بوہڑ تے ہریں دے درخت اینکوں بہوں منبھاوٹاں ہئیندن۔ تے مٹہیں او تے درہر دا تھیوٹ مال مہا گئیں تے دودھ پتر کہتے جنت پچوں آئی نیامت ہڈے تے جنگلی برسین داھوونڈ وی مہاگ دا بھاگ ود پیندے۔ کچھی دے وہیرے تے کندھیاں دی مٹ تے وسائی جھوک، آبادیاں کول منہاں آکھا ویندے۔ ہر سال چٹھ توں بھدروں تیں کچھی ءِ وچ گرمی دا زور ہوندے تے پائٹی دے چاڑاں دی وجہ توں مچھر پھری بہوں ذلیل کریندن۔

کچھی دے او علاقے جیڑے دریا دے بہوں نال ہن اونہاں کول ہیٹ، بیلہ وی اہدن۔ دریائی پائیاں نال او پھے پہاڑی سطح مرتفع میدانیں دی مٹی چنکیوں کچھی ءِ وچ مٹ، لتاڑ تے کالا ویرا آہدن او آندی ہے تے کچھی کول زرخیزی دا چو پاپا ہر سال ڈیندی اے۔ تہوں سندھو تے چندرا بھاگ چناب دریا دے سنگم پنچند تے ہک نوک لور مشہور اے۔

سندھو دریا سونا گھنے تے کالی ڈیوے

چناب دریا کالی گھنے تے سونا ڈیوے

ایندا مطلب اے ہے سندھو دا چاڑا پائٹی کھنڈ کے کالا ویرا مٹی دا لپہہ ڈیندے تے

چناب دا پائٹی اونکوں سونے نال بھریندے۔

کچھی وچ سیلابی پائٹی کول چھل پاپوڑ سڈیندن جیندے تے ہک نوک لور ارج مشہور ہے۔

جے پوڑ ڈیوے تال بخت ودھدن

جے ناں آوے تال کرہہ کھاوے

اے اکھان ڈ سیندے جو سندھو دے پائیاں نال بھاگ، مہاگ، درہر ہر شے

ودھدی اے تے چھل نہ آوے تال کرہہ کھاویندی اے

کچھی ءِ وچ دریائے سندھو دی جھیل کول ڈھنڈ اکھیندن جیندیاں ڈ وولکیاں ہن۔

ہک ڈھنڈ او ہوندی اے جیندے ءِ وچ پاپی صرف چاڑھے دے ویلے اندائے۔ ڈ وچھی

ڈھنڈ او ہوندی اے جیڑے ہی کنیں وہیرے، کندھی تے تلہٹی نال رلدی کھڑی راہندی اے

ایں ڈھنڈ کول تلہٹی وی اکھیندن۔ ڈھنڈ تے ایرانی کھوہ نال جھلاریں لاکے پائٹی نال

وہی وپیہہ کیتا ویندے۔ اے ڈھنڈ میں پہن تے چھیاں نال پر ہوندین۔

گھڑے بنہہ، جھر بھر، گھگھکنڈ، کالا ویرا ناں دیاں ڈھنڈ میں بکھردے علاقے ءِ وچ

مشہور ہن۔ کوڈی وال، غضنفر گڑھ، سندھڑی، سیٹھل، جینبار، شاہ گڑھ ناں دیاں ڈھنڈ میں

مظفر گڑھ ءِ وچ مشہور ہن۔

مظفر گڑھ دے کچھی علاقے ءِ وچ تلویاں کندھیاں واہندین۔

1- غرکو

(ایں ناں دی کندھی بکھردے چ ٹرکووی سڈیندی ہائی)

2- مگسٹ کندھی

3- چھتاواہن

4- مگھی واہسٹ

5- سک واہسٹ

چھتا واہسٹ دے متعلق مظفر گڑھ گزیٹیٹر ءِ ج ملدے جو ایندے پائی ماڑی انڈس (لوٹی پہاڑ) دے اوہوں شروع تھیندے بہن تے دل اے کینجھر ڈھنڈ مظفر گڑھ تیں واہندی ہائی۔ ول دریائے کرموتے سندھودی دھکیل کلور کوٹ نالوں چھتا واہسٹ دامیانوالی آلا حصہ سندھو دریائے ج رلاڈتاتے اس پوزل دی شکل اختیار کیتی جیڑہی کلور کوٹ توں کینجھر مظفر گڑھ تیں واہندی اے۔ مظفر گڑھ دے علاقیں ءِ ج سندھو دریائے پرانے راہ کھاڑاں کوہ پراٹ واہ وی اہدن جنیندیاں پراں کندھیاں اے ہن۔

1- کچھی واہ

2- کپڑے کھس واہ

3- نمٹاں واہ

4- قطب واہ

5- پیر واہ

6- خان واہ

7- بہاوال واہ

8- قادر واہ

مظفر گڑھ دے علاقے قہیٹ قائم شاہ ءِ ج دریائے سندھودی پراٹ راہ تے ہک ڈھنڈ وی ہے جیکوں کینجھر اہدے ہن۔ ایندے نال بستی لہڈا توں گھسن کے 12 میلاں تیں دریائے سندھ دیاں پراٹ ڈھنڈ ڈیس کیں زمانے وسدیاں ہن جیڑہیاں ہسٹ پائیاں ءِ ج رل گھین تے لہڈا اوستی توں گھسن تے 12 میل لے تیں ماہرہ بنداج وی اونہیں ڈھنڈیں

ڈھوراں دے پدھار کوں ریفرنس کریندے تے مکھن بیلہ دی ٹرم اس جھاہ کوں منبھا وٹاں ہیندی ہے۔

کچھی تے سندھو دریائے دے واسی اپنی نوک لور ءِ ج ہک اکھاٹ اہدن۔

”چیتڑ وساخ گھمیں

جیٹھ ہاڑمیں

ساوٹ بھادوں داہنویں

اسوں تیں تھوڑا کھانویں

طہین پاس نہ جانویں“

مطلب مارچ توں مئی تک سیر سپاٹا، مئی توں جولائی تیں نیندر آرام، جولائی توں ستمبر دھاوٹیاں تے ستمبر توں نومبر ءِ ج تھولا کھاوٹ توہا کوں ڈاکدار کولوں نہیں وچٹ ڈیندا۔

کچھی دے وچ میوے آلا وڈا درخت کچھی یا نجی وی سڈیندے جنیندی پنڈ، ڈو کے، چھٹکاں، گاجے، تے ڈپھے تل وطنی استعمال کریندن۔ ایندی چھٹک تے پترے جتھ مدینہ منورہ دی نسبت نال گناہیں دی بخشش دا ذریعہ ہندن او تھانیں ایندی پنڈ دے گیکیے تسبیحات دے کیتے قل خوانی، قرآن خوانی تے درود وسلام دی محافل ءِ ج ورتائے ویندن جہاں کوں ہتھ ءِ ج پاکے لوک ہوں عقیدت نال درود تسبیح پڑھدن۔

فروری دے مہینے ءِ ج نجیاں تے پنڈ دا پھل تھیندے جیڑہا ترڑ کے گوشہ سڈیندے تے ہر ہیندے، اپریل ءِ ج اے مٹر جتلا ودھدے تے مکوڑا (گند وڑا) سڈیندے، اس سٹیج تے پکھوانیکوں کھاوٹ شروع کریندن۔ جولائی دے وچ اے ڈو کاہن ویندے تے اینکوں پٹ کے لوٹی پنڈ پٹائی ویندی ہے۔ اگست ءِ ج اے پنڈ ہٹ ویندے تے ستمبر ءِ ج اینکوں بھد ری پنڈ بھادروں دی وجہ کنوں اکھیندن۔

نجیاں دی پنڈ کیتے ہک اکھاٹ مشہور اے ”وساخ مکوڑا جیٹھ گند وڑا

ہاڑڈ وکاساوٹ پنڈ

بھدراں آیاتے کڈھ گیا

نجیاں آلیاں دی جنڈ“

پنڈ دیاں ترائے ونکیاں مشہور ہن:

1- لوٹی پنڈ

کچی پنڈ کوں لہا کے لوٹ نال رکھ کے پکایا ویندے ول اے لوٹی پنڈ سڈیندی اے

2- وٹ دی پنڈ

قدرتی طور تے نجی دے او تے پکدی پنڈ

3- چروٹ پنڈ

اس پنڈ دا گیک کڈھ کے اینکوں سکایا ویندے

نجیاں دے او درخت جیڑہے سندھو واس آپ لہیندن اونکوں ہتھ رڑھ اکھیندن، او

نجیاں جیڑہیاں کوئی بیا و ہا گیا ہووے اونہاں کوں آپیرا ہن جہیاں اکھیندن۔ نجیاں دے

بانغیں دی رکھ اپریل کولوں شروع تھیندی ہے تے ہک رکھیہ رکھا ویندے جیڑہا خیال

رکھیندے۔

چنگی ونکی آلی نجیاں دے بوہارے اتیں پنڈی ہنھ کے اونہاں دے پھل کوں وی

محفوظ کیتا ویندے۔

تل وطنی نوک وزڈم نال پنڈ کوں گرم پائی ءِ ج ابال کے کچھ تیل وی ملیندن تے

سیک لا کے پکھیندن ول اے پنڈ ولدے سال تیں استعمال تھیندی اے تے اینکوں

بھگڑیاں سڈ پیندن۔

”زمیندار در پھ دے پر ہوندن“

انہاں دے نال نال کانہہ، کانے ونو بیڑی، جھوڈل، پاٹھ، بکھڑا وی عام تام تھیندن، ایندے نال ہر مل وی تھیندے۔

کچھی دا ہک بیوا وٹ چھڑ سبزی اے چیرہ ہی آپو آپ تھیندی اے، جیکوں گوشت نال پکا کے کھایا ویندے تے ہک نوک لور بہوں مشہور اے

چھڑاں دی ڈھیری تے ڈیسی

بھوکل ہک بیوا وٹ اے جیکوں Buds from earth دی وجہ تسمیہ کٹ بھوکل آکھیا ویندے ایندی شکل وصل آلی کار ہوندی اے۔

مارو تھل:

سنسکرت زبان ءچ صحرا، کر یہہ آلی، رہتلی جھاہ کول مارواہدن۔ تہوں تھل دھرتی دی نوک لور، شاعری تے لوک گا وٹ وچ اے ناں مارو تھل مشہور اے۔ رگ وید ءچ پراٹ دریا میں دے ناں سندھو، سوسنہو، کبھا، سوسوتی، اسکتی تے وتستا ملدن، وتستا اچ آ لے جہلم کول اکھدن۔ ماڑی انڈس توں بعد سندھو دریا چویں کچھی ءچ واہندے تاں آو؟ ندے ڈنہاروں دریاے جہلم تیں ہک صحرا اے جیکوں تھل اہدن۔ وتستا (جہلم دریا) توں سندھو دریا تیں کھنڈ کے اے صحرا لے تے سیت پور تیں ہک ترکونہ (Triangle)؛ ٹیندے جیندے ڈلہاوں سندھو دریا کچھی (میانوالی) توں گھن تے سیت پور تیں واہندے۔ ڈنہاروں دریاے ترستا (جہلم) تھل دے نال تریوں تیں واہندے، ول تریوں (ترائے منہ) جھاہ تے وتستا (جہلم) تے چناب (چندرا بھاگا) رل کے ایں دھرتی کول چندر جتلی بھاگ لندن تے ول چندرا بھاگ (چناب) ءچ ارادتی (راوی) رلدے۔

سوریا ونشی راجپوت قبائل دے علاقیں پچوں تھیندے اے دریا ول پنجن جھاہ تے ستدر (جہلم) کول چندرا بھاگ چناب ءچ رتھیندے تے سیت پور دی سیتا رانی آلی راجدھانی کولوں اے دریا دریاے سندھ دے ہانہہ میلی پنڈن۔ دور ہمالیائی خطے توں گھن تے سیت پور تیں انہیں دریا ویں وچ واحد جھاہ مارو تھل اے جیندے طواف اے سارے دریا کریندن۔ سیت پور دا علاقہ تھل دے ترکونہ دی اوچو نہیں اے چیندی وجہ توں تاریخ دان سیت پور، اچ شریف، مٹھن کوٹ تے روڑکا جٹیں شاہراں دی خوشحالی تے وڈپ دارینرٹس لکھیندے اندن۔

تھل دھرتی پراٹ وقتیں توں ہر وڈے گھاہ پٹھے تے جنس دامسکن آندی پئی اے۔ دریا ئی کھوب تے پاٹنی توں دور اے جھانیاں بارش تے ساوٹ ءچ جنت ارضی دا سماں رکھیندین تے ہاہروں آئے حملہ آوریں کولوں کچٹ دامر کزوی اے تھل منڈھ قدیم توں آندا پئے۔

آکھن کول تاں اے مارو تھل اے پرا تھوں دے لوک صحت مند تے بال گول مٹول ہن کیوں چو اے وسوں زندگی دی ہر نیامت رکھیندی اے۔ دریا ئی پاٹنی دے نال آلی جھاہ تے پاٹنی دے چاڑے ایلے نیل وی دھایا ویندے۔ سنسکرت دی ٹرم نیل توں منسوب اے Indigo مارو کولولو دی اپٹے سفر نامہ ءچ برصغیر دی مقامیت نال جوڑیندے ہوئے ایندا ذکر کیئے۔

تھل دامقاری لچنڈ تے نوک لور ڈسیندی اے جو سندھو دریا کنہیں زمانے تھل دے ادھ ءچ واہندا ہاول دریا ڈلہا و مڑ دا گیا تے ریت دے پہاڑ صحرا دی ہن جوڑی تھیندی گئی۔ دریا ئی رستے تے راہ کھاڑاں دی وجہ نال ڈھگ سارے شاہر دریا ئی راہ دی وٹاندناں پنڈے اجڑدے رہ گئے تہوں ایں وسوں تے اچ شریف، سیت پور، جٹیں پراٹ شاہروی

پنڈ:

ڈھنڈ ڈھوراں نال پنڈ بہوں ڈھگ تھیندی اے چیندے پھل دوائی تے کھا وٹ کیئے استعمال کیتا ویندے۔ ایندے چٹے بیج کول بگر سڈ پیندن چیرہ ہا ساوے پترے نال ولٹیا ہویا ہوندے۔ الٹی تے پیٹ معدہ کیئے پنڈ دے بیج کول استعمال کیتا ویندے۔ پنڈ دی جڑ ڈھنڈ دے پائیاں ءچ کھنڈی ہوئی ہوندی اے، انہاں جڑاں کول پٹ کے پھن کے یالوٹ لا کے سبزی آلی کار کھا دا ویندے۔ پنڈ کول سنسکرت ءچ پدما آکھیا ویندے جیندے پھل وشنو نال منسوب اے۔

کوندرا:

کوندرا دریاے سندھ دی ڈھنڈ ڈھوراں نال بہوں تھیندے چیندے پترے وڈے وڈے ہوندن جہاں کول پھڑا کھیندن جہاں دے نال پڑچھے تے پھڑی پٹائی ویندی ہے۔ ایندے پھڑے نال پٹایا وٹ بہوں ملوک تے سکون ڈیندے تے ایندی کھٹ بہوں خوشیندی ہے

در پھ:

ڈھنڈ ڈھوراں نال در پھ گھاہ بہوں تھیندے چیندے نال تے ہک اکھاٹ مشہور اے جو

تاریخ دے نال اپٹاں کھ بدلیندے رہے گھن۔

تھل دے پائی دا ذائقہ کوڑا ہوندے لیکن تھل واسی ہمیش اپٹے لوٹے پائی کون خوشنیدن تے کنیں پے علاقے دا پائی پیوٹا تاں او اپٹے تھل دے پائی کون ضرور یاد کریندن۔ تھل دے ٹہاں تے مال مھاگ دے کھاوٹ داہروٹ تھیندے تہوں منڈھہ قدیم توں سندھو واس تھل ءچ مھاگیں گھن کے ویندن تے اپٹی روزی روٹی کمیندن۔

فطری طور تے تھل کون تر اے وکھرے حصے تے ناناں ءچ وپڈیا ویندے۔

- 1- چنڈی تھل
- 2- تھل کلاں (گریز تھل)
- 3- تھل کلاں چولستان

ماڑی انڈس دے سنگم توں بعد سندھو دریا جیویں کچھی نال جڑ کے واہندے تاں کچھی دے ڈ بہاروں تھل تے کچھی دامنیل چنڈی تھل سڈیندے۔ اتھاں جن دے بہوں درخت تھیندن تے اے جنڈ دے درخت اوہوں ماڑی انڈس توں گھن تے مظفر گڑھ دے علاقیں تیں تھیندن۔

سندھو دریا دی کچھی (علاقہ کچا) نال پچا تھل داموہری حصہ چنڈی تھل سڈیندے ایندی زمین دیاں خصوصیات اینکوں کچھی تے مارو تھل دے ادھ ہک اوجھاہ ٹیندین جتھاں صدیاں توں لوک کھوہ کھٹ کے وہی وہیہ کریندے آندن۔ چنڈی تھل دا ناں جتھہ اس وسوں تے جنڈ ڈ درخت نال عقیدت کون ریفرنس کریندے اتھائیں اتھاں پھسھوری پراٹ آبادیاں کون وی نشا بر کریندے۔

قدیم وقیں ءچ چڈاں پوہ پالا توں گھناں پٹھے دی کمی تھیندی ہی تاں چنڈ دی

شانیں مقامی بندے تے مال مھاگ کیے جنت دامیوہ بڈیاں ہنن۔ اونہا لے گرمی ءچ ایندی چھاں پٹھ پے کے فقیر رویش صوفی گاھل مہاڑ کریندے ہون۔ تہوں اے چنڈ تھل دی ہر درگاہ تے مزار نال انج دی کھڑی ہوندی اے۔

چنڈ دے درخت گول پتلی تے لمبیاں پھلیاں دی چنیدن جہاں کون ساگر یا ساگریاں اہن، تھل روہی چولستان تے تھر دے وچ انج وی تل وطنی لوک سنگریاں دی بھاجی پکا کے کھاندن۔ گرمیاں دے وچ اے پھلیاں سکا کے پوہ پالے کیے سانجھ کیتیاں ویندین تے ول اے لوکیں دی روزی روٹی داہیلہ بڈین۔ وادی سندھ دے قدیم لوک چنڈ کون مقدس درخت منیندے ہنن تے ایندی لکڑ کو پوتر اہدے ہنن تے شادی پر نیوے تے ایندی لکڑ داھوون برکت سمجھا وینداھا۔

مارو تھل دی وسوں تے ڈھگ سارے وٹ دے درخت تھیندن جہاں چون ہک پیر اے جنیندے تے مٹھے پیر تھیندن، ایندی لکڑ بہوں مضبوط ہوندی اے جیندے نال لوڑ لاڑ دیاں شنیاں پڑی دے پھٹاں توں گھن کے کھوہ دے وہیل تیں بڈن۔ گھر کیے لکڑ دیاں پیٹیاں، ٹرنک وی پہلوں پہل پیری دے ہوندے ہن۔

کھچگل ہک او وٹ اے چنڈ ہا تھل ءچ بہوں جمدے۔ اے بہوں اوچا تھیندے تے ایندی لکڑ نال ٹوکرے ٹوکریاں بڈین۔ ایندی شانیں نال دوائی وی بڈی اے تے انہاں کون بدھ کے پائی دے پراٹے بندوی کچھی تے دریائی وہیراں نال بٹائے ویندے ہنن چنڈ ہے تل وطنی نوک وزڈم کون ریفرنس کریندن۔ لاناوی کھچگل نال ملدا او درخت اے چنڈ ہا تھل تے عام تام تھیندے۔ اے مقامی حکمت ءچ دوائی دارو ءچ گھنیدی اے تے اینکوں ابال کے دھوی کپڑے وی دھوندے ہن۔

چال ہک پیا سوڈھا درخت اے چنڈ ہا تھل ءچ تھیندے۔ ایندا پھل پیلو

سڈیندے جنیندے نال مقامیت دی نوک لور تے عقیدت دے قصے پراٹ وقتیں توں مشہور آندے ہن۔ پیلو بہوں مٹھاتے من بھاوٹاں ہوندے گول مٹول، رتا پیلو سندھو واسیں کیے جنت دی نیامت ہوندے۔ گرمی ءچ اے درخت پٹھ ساہ کپڑھن چاھل مہاڑ دی اجٹی چس اے۔ چال دی مسواک تے ایندی لکڑ نال لوک کڑیاں چھتیر وی بڈین تے تھل وسوں تے اپٹی جھوک لیندن۔ کھپ ناں دا درخت وی تھل وسوں تے تھیندے چنڈ ہاڈاہ فٹ تیں اوچا ہوندے، ایندے ریشے تے شانیں کون پسا کے رسی، لائنیں بٹانیاں ویندین۔ کریٹھ دا درخت تے آو؟ ندے پھل تھل وسوں دے وکھرپ کون سنچاٹ ڈیندن۔ کریٹھ دے پھل کون ڈیلہ سڈیندن چنڈ ہا گول شکل ءچ ہوندے تے ایندا اچار تے بھاجی وی بڈی ہے۔

تھل واسی ریتلے پہاڑیں تے ٹینک (ہندواٹھ) وی وہنیدن چنڈ ہا بہوں ڈھگ سارا تھیندے تے ایندے چچکے (بج) منڈھہ قدیم توں گھنیو تے دیسی غذائیں ءچ گھنیدن۔

لوٹ پہاڑ توں گھن تے اوچ شریف، سیت پورتیں تر کونہ بڈیندے مارو تھل قدیم وقتیں توں سندھو وادی دی خوشحالی، ڈائیورسٹی تے سماج دا حوالہ آندا ہے۔ ول سیت پور، اوچ شریف کولوں ایندا روہی چولستان نال سنگم اینکوں تھر پار کر، کارونجھرتے راجستھان، کچھ تیں دے کلچر، نوک لور تے انھر پولوجیکل انٹرا ایکشن دا وی ریفرنس ڈیندے۔ تہوں اساڈی کلچرل، لنگوٹکس تے نوک لور اوہوں لے تے لموں اوپھے ہک ڈ جھے کون ڈھگ متاثر کیے۔

مارو تھل دے نوک لور اکھاٹ:

۱۔ کچھی سونے دی بچھی

۲- بدل و نجن او بھار

تیل اموندھا مار

بدل و نجن ڈ لہا

ہک پکیندی پنچ پکا

(بدل ڈ بہار دو و نجن تاں تیل اموندھا کر کے چلہا چھوڑ ڈیو، بدل ڈ لہاتے و نجن

تاں ہک دی چھاہ تے پنچ روٹیاں پکاوو)

۳- ڈ اند پر اے تے ہالی ہور

جیویں بھاوے اونویں ٹور

(ڈ اند پر ایسا ہووے تاں ہر کوئی مرضی دے ہل مریندے)

۴- ہاڑ دی ہک ساواں دیاں ڈو

پھدروں دیاں چاراسوں

پھانویں واہ نہ واہ

(ہاڑ دا کھول، ساواں دے ڈو، پھدروں دے چار تے اسوں دے ختلے وی ہل

مارو کوئی فائیدہ کو نہیں)

۵- وہی بادشاہی

جے نہ جے تاں پھاہی

۶- جہاں دی واہی کھوہ

اونہاں دی سکھ نہ ستی روح

۷- اوٹھ نہ رنے

پورے رنے

۸- باجرہ چھٹھا پتر پیلٹھا

مال اوٹھا گھر کوٹھا

(جیٹھ دا باجرہ، پہلا بال پتر، مال عیج اوٹھ تے گجر دا کوٹھا نعمت ہوندن)

۹- مال پکری گھر چھری

پتراو جیڑا ہاؤرک پکری

۱۰- پنچ پرائی تے احمق نچے

منجھوں بنگا ویلاں ہتے

۱۱- جیڑا ہی کرے گھپیو

ناں ماء کرے نہ پیو

۱۲- اتم کھیتی مدھم و پار

پنچ نوکری پنچ خوار

دامان:

کوہ سلیمان دے ڈ بہاروں سندھو دریا تیں کھنڈی تے او پھوں دھن کوٹ (کالا

باغ) توں گھن کے راجن پور تیں دی پٹی کوں دامان اہرن۔ خراسان دی فارسی توں دامن

کوہ تے ول سندھو وادی دیاں بولیاں اینکوں دامان عیج و ناند کیتے۔ کرمودریا تے گول دریا

اینہہ دمان دے علاقیں چوں ڈ لہاوں ڈ بہار تے واہندن تے ول سندھو دریا دا حصہ

پنڈن۔ کرموتے گول دے نال نال نکواڑہ، لوٹی تے دھوا کھڈ وی دمان دے علاقیں عیج

ڈ لہاوں ڈ بہار نال رلت کریندین۔ ہر کھڈ دا وقتی علاقے چوں گزریں نال وٹیندے تے

انہیں دے راہ کھاڑے مدقم توں ڈ لہاوں آمدے ویندے لوکسں دارستہ ہن۔

بلوٹ شریف تے پہاڑ پور دے نالوں سندھو دریا دے قدیم راہ کھاڑاں دے نشان

اج وی ملدن تے انہاں علاقیں نال پینیل، پوہڑنجیاں دے بہوں ڈ گھگ درخت ہن۔

کڑی خیسو درے علاقے نال پہاڑ دے رنگ توں اینکوں رتہ پہاڑ سڈیندن جیڑا

سندھو دریا دے نال نال 25 میل تیں عیسیٰ خیل توں بلوٹ شریف تیں کھنڈیا ہو یا اے۔

رتہ پہاڑ دا ڈ لہائی تے او بھا ڈ لہائی حصہ ریت آ لے پھراں نال بھرا ہو یا اے۔ او پھوں

ڈ بہاروں اے رتہ پہاڑ کو کلتے چونے آ لے پھریں نال پرھے۔ ایں حصے تے مال

مھاگ دے فوسلز عام تام ملدن جیڑا ہے نیوٹھک دور کوں نشا بر کریندن۔

رتہ پہاڑ دے نال ڈ لہاوں ہک بیسا پہاڑی سلسلہ وی ہے جنکیوں آو؟ ندے رنگ

دی وجہ توں نیلا پہاڑ سڈیندن۔ نیلا پہاڑ عیج شیخ بدین نال دی چوٹی تے ہک بزرگ دامزار

وی موجود ہے۔ شیخ بدین، پٹیا، بلوٹ شریف عیج مختلف بزرگان دین دے مزارات وی

ہن جیڑا ہے ایں علاقے دی خراسان تے سطح مرتفع ایران دے نیڑے ہووٹ تے

انٹروپولوجی کوں پھنڈ کیتے ریفرنس کریندن۔

لمے دمان عیج کوہ سلیمان توں نکلیاں کھڈیں واہندین جنہاں دے نال ہک پٹی دا

علاقہ پچا دھ سڈیندے۔

1- ساگھڑ

2- مہوئی

3- سوری

4- وڈور

5- سخی سرور

- 6- مٹھاوٹ
7- چاچڑ
8- چیزگی
9- پٹوک
10- او بھٹی شوری
11- لمی شوری

پچادھدی مٹی چیکٹی اے لیکن ایندے عچ وہی وہیہ کھڈیں نال پتھر دے بند پشٹے لا کے کیتی ویندی ہے۔

کچھی تھل دامان دے علاقے تے وسہ آپت عچ سک سکوت، پیری مریدی، ول ڈھل تے ویچ و پار عچ گنڈھج کے انٹرا ایکشن دی اوتاریج لکھت کیتی اے جیڑ ہی ارج دی انفارمیشن اتج عچ ڈائیورسٹی، Diversity، ایکویٹی Equity تے inclusion انگلیوزن (DEI) ڈاکٹرائن سڈیندی اے۔

چودہاروں ٹیکشا سہا، مھا کھڈ، ماڑی، دھن کوٹ، بل کوٹ، تل کوٹ، رام ڈھیری، لوٹ پھاڑ، ملسٹھان، اوچ شریف، سیت پور، روڑکا دے نال سپت سندھو دریا ویں داسنگم اے دھرتی پیے لوکیں، فقیریں، درویشیں، ملنگیں دی وسوں اے جنھاں سانجھ، سو بھرتے ول ڈھل دی ریت اساڈا ماٹا دد پندی اے تے ایں وسوں تے داہندا سندھو دریا اساڈی وڈی جمع بندی اے جیڑ ہی اساکوں سندھو وادی دی تہذیب نال نیولھک وقتیں توں گنڈھیدی اے۔

References

1. District Gazetteer of Dera Ismael Khan
2. District Gazetteer of muzaffargarh
3. District Gazetteer of Jhang
4. District Gazetteer of Mianwali
5. District Gazetteer of Dera Ghazi Khan
6. Western Punjabi)Shahpur District

باب دہم

سندھو آرٹ

آرٹ دے نال کئیں وی سماج وی انتھروپولوجی، فوک لور تے مقامیت دی نشاندہی تھیندی اے۔ پرانے وقتیں توں سندھو سماج دے ریت رواج، مذہب، ہیرٹیج تے کلچر دی چاٹ سٹچاٹ دارلینس وی ایہو آرٹ اے چیرہ ہی اساکوں منڈھ قدیم دے سندھو وائیں داڈ سیندی اے۔

وادی سندھ دے آرٹ کاریگر کیتے پانینی لکھدے جو پنجویں صدی قبل مسیح ءچ اینکوں شپلا سڈ بندے ہنن چھیندے ءچ کمہار، موچی، درکھاٹ، دھوبی، پاولی، مرانی، درزی، لوہار شامل ہنن۔ آرٹ نال جڑے Artisan کیتے لوظ کاری سڈ بندا ہا چھیندے نال کاریگر دی ٹرم ہٹی ہئی۔ پانینی لکھدے جو قدیم وقتیں ءچ ٹیکسا سہا ءچ شپلا کول راج شپلا سڈ اویندا ہاتے راج شپلا شاہی راج نال جڑت رکھیندے ہنن۔ ایندے نال نال اے شپلا ہر شاہر، وستی تے وسوں تے دی وسدے ہنن چھیندے ءچ کمہار، سنارا، درکھاٹ، نائی تے دھوبی وی شامل ہنن۔

وادی سندھ دی تہذیب تے ہیرٹیج دا ودھیک ریفرنس مجھے، مٹی دے تھاں بھانڈے، پینٹنگ، گاہنے زیور، فرنیچر، وہی وہیہ دے ٹولز، پیری تے مذہبی خانقاہیں نال جڑے لکڑی تے پتھر تے کندہ تھی آرٹ ہوندی اے۔

ہڑپہ، رحمان ڈھیری تے سندھ وادی دے دامن ءچ کھنڈیاں پراٹ اریا لوجیکل سائنس ڈانڈ، ٹیراکوٹا، نچدی چھوڑ، مچھی تے بیٹھے دیوتا دے مجھے، پالیں دے کھڈوٹے، سونے، چاندی تے پیتل دے زیور تے کا پراج دے اوزار ایں وسوں دے پراٹ ہیرٹیج تے تہذیب کول سچھن دارلینس پٹن۔

کشان ادوار ءچ بدھ مت دے اسارے گئے ٹیمپل، عبادت گاہیں پوری وادی سندھ دی کھنڈیاں ہوئیاں ہنن۔ بدھ مت دی آریا لوجی ءچ پھل پوٹے تے فطرت نال گنڈھیج کے شکتی شالی گھنن آلیاں اے چھایاں وی سندھ وادی دے انہیں کاریگریں پٹایاں۔

بلخ گندھارا (Gandharan-Bactro) آرٹ دی رلت اوکھی وادی سندھ ءچ آرٹ ورک تے ہیرٹیج کول ہوں ودھاراڈ تاتے ول اے آرکیٹیکچر، آرٹ ٹیکسا سہا توں تھیندے لوٹ پہاڑ، امب، ماڑی انڈس، کافر کوٹ، بل کوٹ، تل کوٹ) تیں دے ٹیمپلز ءچ پراٹ تہذیب کول سچھن دارلینس پٹن۔

مسلم صوفیاء تے درویشیں دی آمد تے مقامیت نال رلت ایں آریا لوجی کول خانقاہ، درگاہ تے مزار پٹاؤں ءچ استعمال کیتا گیا تے وادی سندھ دے مہان کاریگریں صوفیاء نال عقیدت تے آسمانی رنگ نال دیو مالائی جڑات رکھیندے ہوئے نیلی فیروزی رنگ آلیاں ٹانکو (سلہہ) استعمال کیتیاں۔ ڈیرہ اسماعیل خان دے لال ماہرہ مقابر توں گھن تے اوچ شریف دی صوفیاء درگاہ تے ملتان دی سلسلہ سہروردیہ دی خانقاہ تیں دا آرکیٹیکچر نیلی فیروزی سلہہ دے نال سندھو آرٹ تے کاریگری دا ہک ودھیک ارتقاء اے چیرہ ہا مقامیت نال جڑت رکھیندے۔

سندھو وسیب دے پراٹ کاریگر

1۔ کمہار

دھرتی دی مٹی نال جڑ کے جیون آ لے اے کاریگر سندھ وادی تے سرائیکی وسیب دی

ہر وستی، وسوں تے شاہر ءچ پراٹ وقتیں توں وسدن آمدن۔ انہاں دے ہتھوں مٹی دے تھاں پٹاؤں دافن نسل در نسل چلدا آندے۔ وہیل (چکے) کول پیر نال پھیراڈے کے اپٹے ہتھاں وچ دھرتی دی مٹی کول چا کے تھاں پٹیندا کمہار اساکوئی تاریخ، ہیرٹیج، تہذیب دا موہری حوالہ اے چیرہ ہا ساڈی ہزاریں ورہیاں دے ارتقاء کول نشاہر کریندے۔

2۔ کانشی گر

مٹی دی ہٹی شیاں کول ہٹھی ءچ پکا کے نیلے فیروزی رنگیں نال سجاؤں آلاں کول کانشی گراہن۔ مدقدیم توں ملتان توں ملتان دے کانشی گر پوری وادی سندھ تے برصغیر ءچ مقبول ہن تے سرائیکی وسیب دی آریا لوجی ءچ انہاں کاریگریں داہوں وڈا رول اے۔

3۔ درکھاٹ

لکڑ دے کم کار کرکٹ آ لے کاریگر کول درکھاٹ سڈ بندن۔ سندھ وادی لکڑی دے درختاں توں مدقدیم دی مالامال اے چھیندی وجہ توں عبادت گاہیں، مزار، خانقاہیں، گھرتے درباری ءچ لکڑ دا تھیا سوہٹاں کم انہیں درکھاٹیں دی مہارت کول ظاہر کریندے۔ وہی وہیہ، کھوہ، ہل توں گھن تے گھر دی مہاڑی، فرنیچر، کھٹ تیں داسارا کریڈٹ وسوں دے درکھاٹ دے نانویں اے۔ سندھو دی پیری تے آو؟ ندے تے تھیا لکڑ دا سوہٹاں کم، پھل پوٹے دی اساکوئی میلینیم ہیرٹیج دارلینس پٹن۔ صوفیاء دی درگاہیں، مزاریں دی مہاڑی، چھت تے لکڑی دا ودھیک آرٹ ورک ایں اساکوں ہزاریں سالہ ہیرٹیج داڈ سیندے۔

3۔ لوہار

آرن اتج دے وقتیں توں لوہے نال لوڑ لاڈ دا سامان پٹاؤں آ لے لوہار سڈ بندن۔ لوہار وی سندھ وادی تے سرائیکی وسیب دی ہر وستی، وسوں تے شاہر دا حوالہ

آندے پٹن۔

4- موچی

چمڑے نال جتی، زین، لوڑ لاڑ دے سامان پٹاواں آلے کوں موچی آکھیا ویندے، موچی وی اساڈی وسوں دی ہرستی وچ منڈھ قدیم توں آندے پٹن۔

4- سنارا

سونے، چاندی تے پیتل دے پگانے، زیور تے لوڑ لاڑ دیاں شہیں پٹاواں آلا کارگر سنار اسٹیندے تے اے ہرستی والا زمی حصہ ہوندن۔

5- دھوبی

کپڑے دھوواں کارگر کوں دھوبی سٹیندے تے اے وی سندھو وادی دے سماج دا حصہ ہن۔

6- پاولی

کپڑاؤں آلے کارگر کوں پاولی اہن چیر ہے کپڑا کھیس تے دریاں وٹدن۔ سندھو وادی منڈھ قدیم توں کاٹن، پھٹی تے کپاہ دامرکز آندی پئی اے چندی ٹیکسٹائل داواٹا کپڑا میسوپوٹیمیا تے مصر دی منڈیاں تیں وچ وپار تھیندا اھا۔

ٹیکسٹائل دی سندھو آرٹ کوں ترائے وٹکیاں وچ وٹاؤ ویندے۔

weaving & Spinning -1

Block printing on fabrics -2

Embroidery -3

Ralli making -4

یونانی ہیرڈ وٹس مطابق سندھو وادی دا کپڑا مصرتیں پاتا ویندا اھا۔ بلاک پرنٹنگ دے

نال سندھ وادی وچ اجرک دے پٹاواں دافن وی اتھوں دے آرٹ ورک کوں ریفرنس کریندے۔ پراٹ مال مھا، پھل بوٹے، مور، مچھی تے فطرت دے مظاہر دے ٹھپے پٹا کے اجرک جوڑاں دی ریت ملہنیم وقتیں توں ایس سماج اچ آندی پئی اے۔ اجرک دی چادر، جتی لمی سندھ وادی سمیت سرائیکی وسیب وچ وی مقبول اے۔

رلی ہک پیا patch ورک اے جیندے نال سندھو وادی وچ رلیاں پٹائیاں ویندین۔ جیومیٹرک ڈیزائن نال رنگیں دی جڑت اینکوں چتھ درویشیں، فقیریں وچ مقبول کریندی اے اوتھائیں مقامی بندہ ایس تے ماٹ کریندے۔

7- کپھل

سندھو وادی دے پٹائیاں تے کوندر کانہہ تے کاناں دی پڑی ٹھلیٹن آلے پہلے دھرتی واس کپھل پٹن۔ چہاں دامرک جیوٹا منڈھ قدیم توں دریاوی منٹ نال اے۔ دریا کولوں اپٹاں رزق کھاندن اے لوک پڑی چلیندے ایلے اے ورد کریندن

دم علی علی..... دم بہاوا الحق

دم علی راجن..... دم لعل عیسن

دم دین پناہ.....

8- کٹاٹھ

سندھو دریاوی منٹ توں کوندر دے واٹ، پھڑی، کاناں دیاں پتلاں تے لوڑ لاڑ دیاں شہیں دریا دے قرب توں گھنڈے اے تل وطنی وی پراٹ سندھو واس ہن چہاں واہندے پٹائیاں نال ہزاریں ورہیاں توں اپٹاں رزق کھادے تے اچ وی اے اپٹے پرکھیں دے کم

کار کوٹھ نال کریندن۔

سندھو وادی تے سرائیکی وسیب وچ راہندے اے قبائل اساڈی وسوں دا اصل مکھ ہن چہاں دے پیشے، کم کار، کاریگری اساڈے کئی ہزاریں سال دے پندھ کوں نشا بر کریندین۔ حملہ آوریں، زور آوریں تے طاقتوریں دے ہتھوں جبر تے استحصال دا شکار تھنے اے لوک اچ دی انفارمیشن اچ وچ وی کمی کمین سٹیندے ہن۔ تہوں سندھ وادی دے درویش تے پنجابی زبان دے مشہور شاعر بابا بلھے شاہ فرمیندن۔

بلھے نوں سمجھاوٹن آئیاں بھیاں تے بھر چائیاں
من لے بلھیا ساڈا کہنا، چھڈ دے پلا رائیاں
آل نبیؐ اولاد علیؑ نوں توں کیوں لیکھاں لائیاں
چیدھا سانوں سید سڈے دوزخ ملن سزائیں
جو کوئی سانوں رائیں آکھے بھشتی پینگاں پائیاں
رائیں سائیں سھنی تھائیں رب دیاں بے پروائیاں
سوہٹیاں پرے ہٹائیاں تے کوچھیاں لے گل لائیاں
جے توں لوڑیں باغ بہاراں، چاکر ہو جا رائیاں
بلھے شاہ دی ذات کیہ چھنیں؟ شاکر ہو رضائیاں

References

- 1-Wheeler, M The Indus civilization
- 2-Allana, G-A-, Arts and crafts of Sindh
- 3-Off Brick and myth by Holly Edwards
- 4-Sindh society and culture
- 5-Bulleh Shah selection by Tariq Rafat(Oxford university press)